

**Ernest Mandel:
Andra världskriget -
Vad det *egentligen* handlade om**

Innehållsförteckning

Redaktionell kommentar.....	3
Dedikation.....	4
Del 1 Det historiska sammanhanget.....	5
Kapitel 1. Vad stod på spel?.....	6
Kapitel 2. De omedelbara orsakerna.....	14
Kapitel 3. De samhälleliga krafterna.....	25
Kapitel 4. Resurser.....	34
Kapitel 5. Strategi.....	40
Kapitel 6. Vapen.....	48
Kapitel 7. Logistik.....	53
Kapitel 8. Vetenskap och administration.....	58
Kapitel 9. Ideologi.....	63
Del två. Förlopp och resultat.....	72
Kapitel 10. Spelöppningen i Europa.....	73
Kapitel 11. Krigets utveckling i världsskala.....	79
Kapitel 12. Mot kulmen.....	84
Kapitel 13. De avgörande vändpunkterna.....	91
Kapitel 14. Utmattningskriget.....	97
Kapitel 15. Det slutliga anloppet.....	105
Kapitel 16. Resultatet.....	113
Kapitel 17. Efterverkningarna.....	120
Kapitel 18. Arvet.....	129
Tillägg: De materiella, sociala och ideologiska förutsättningarna för nazisternas folkmord.....	134

Redaktionell kommentar

Denna bok gavs första gången ut på engelska 1986. Svensk översättning publicerades på Bokförlaget Röda Rummet 2005, med tillägg av kapitlet ”De materiella, sociala och ideologiska förutsättningarna för nazisternas folkmord” (som även ingår här).

Översättning från engelska, Göran Källqvist. Faktagranskning av svenska översättningen, Stefan Torneld. [Engelska utgåvan: *The meaning of the Second World War*, London : Verso, 1986.]

Dedikation

Till minnet av alla dem som gav sina liv i kampen mot fascism och imperialism – först och främst de som försökte omvandla denna kamp till en seger för världsrevolutionen:

Abram Leon;

Léon Lesoil;

Marcel Hic;

Hendrik Sneevliet;

Victor Widelin;

Pantelis Pouliopoulos;

Blasco;

Tha-Thu-Tau;

Chen Dou-siou;

Tan Malakka;

och framför allt de hjältemodiga okända utgivarna av *Czorwony Sztandard*, som – ända till slutet på det uppror som de aktivt deltog i – gav ut en underjordisk trotskistisk tidning i Warszawas getto.

Del 1 Det historiska sammanhanget

Kapitel 1. Vad stod på spel?

Kapitalism innebär konkurrens. I och med uppkomsten av stora bolag och karteller – med andra ord monopolkapitalismens tillkomst – antog denna konkurrens en ny dimension. Den blev kvalitativt mer politisk-ekonomisk, och därmed militärekonomisk. Det som stod på spel var inte längre företag värda några tiotusentals pund eller hundratusentals dollar. Nu gällde det industriella eller finansiella jättar med tillgångar på tiotals eller hundratal miljoner. Och därmed blandade sig stater och deras arméer alltmer direkt i konkurrensen – och den övergick i en imperialistisk tävlan om investeringar på nya marknader, om tillgången till billiga eller sällsynta råvaror. Konkurrensen blev alltmer destruktiv, samtidigt som militariseringen ökade och fick sin ideologiska återspeglning i ett rättfärdigande och förhålligande av krig. Och produktionens utveckling, de tekniskt mest utvecklade företagens växande produktionskapacitet, de största industrimakternas totala produktion, och i synnerhet finanskapitalets och investeringspotentialens tillväxt, expanderade alltmer utanför till och med de allra största nationalstaternas gränser. Denna utbredning av de enskilda nationernas kapital ledde obönhörligen till en våldsamt konkurrens om resurser och marknader i andra länder och om kontrollen över handelsvägarna, inom Europa men också – och allra mest spektakulärt – utanför kontinenten. Mellan 1876 och 1914 lyckades de europeiska makterna annektera områden på mer än cirka 29 miljoner kvadratkilometer, huvudsakligen i Asien och Afrika.

Kapitalets internationella offensiv ledde till skapandet av koloniala imperier, men det var ändå bara ett tillfälligt svar på problemet med det växande gapet mellan produktivkrafternas utveckling och nationalstaten som den politiska form inom vilken denna utveckling hade ägt rum.¹ Koloniernas fattigdom och låga tillväxttakt begränsade deras efterfrågan på fabriksvaror, och de kunde näppeligen ersätta de lukrativa marknader som fanns inom industriländerna själva. När dessa mot slutet av 1800-talet systematiskt stängdes genom höga tullar på importerade varor och kapital påskyndades satsningen på kolonier. Det faktum att världen relativt tidigt hade blivit uppdelad, speciellt till fördel för västra Europa, innebar samtidigt att de nyare industrimakterna (USA, Tyskland, Ryssland och Japan) inte hade särskilt stora möjligheter att expandera utomlands. Deras häpnadsväckande utveckling var en kraftfull utmaning mot de befintliga territoriella uppgrörelserna. Den rubbade den politiska och ekonomiska maktbalansen. Den allt större motsättningen mellan de spirande produktivkrafterna och de rådande politiska strukturerna kunde i allt mindre omfattning hållas tillbaka med konventionell diplomati eller lokala militära sammandrabbningar. De koalitioner som konflikten gav upphov till bara förvärrade den, och gjorde en explosion oundviklig. Den kom med första världskriget.

Det är inte förvånande att Tyskland var först att ifrågasätta status quo – det hade blivit industriellt ledande i Europa, och var därmed i stånd att med vapenmakt utmana den för Storbritannien och Frankrike gynnsamma fördelningen av kolonier. Framtidsutsikterna att kontinenten skulle enas under tyskt styre, med allt vad det innebar för koloniernas och andra beroende staters framtid, var ett bekymmer inte bara för de direkt berörda, som Storbritannien, Frankrike och Ryssland, utan även för de icke-europeiska makterna Japan och USA. Till slut visade sig USA:s ingripande på ententens, det vill säga Storbritanniens, Frankrikes och Rysslands sida bli avgörande för segern över Tyskland.

Men ändå "löste" första världskriget inte den allt större motsättningen mellan ekonomi och politik i den kapitalistiska världen. Förvisso hade Tyskland besegrats, men inte så avgörande att landet slagits ut i kapplöpningen om världsherraväldet. Och kriget hade öppnat dörren för en ny världsmedborgare: den socialistiska revolutionen. Bolsjevikernas seger och befästandet av deras makt i Ryssland; de revolutionära uppror som ledde till uppkomsten av

¹ En sovjetisk författare hävdade nyligen att detta är en speciellt "trotskistisk" tes, jämbördig med de borgerliga teknokraternas försök att "rättfärdiga monopolkapitalets kosmopolitiska strävanden". N Vasetskij, "Trotskismen i allians med reaktionen", **Mirovaia Ekonomii i Mezhdunarodnikh otnochenia** ("Världsekonomi och internationella relationer"), nr 7 1985. Tyvärr för Vasetskij återfinns denna tes i de officiella Komintern-dokument som Lenin och samtliga sovjetiska och internationella ledare röstade på. Se **Theses, Resolutions and Manifestoes of the First Four Congresses of the Communist International**, London 1978.

arbetarråd i de andra besegrade länderna och i Italien; den utbredda motviljan mot kriget, vilken vid krigsslutet ledde till en massiv vänstervind även i de segrande länderna – allt detta förändrade hela innebörden i internationell krigföring för borgarklassen. Ända från början överskuggades de nya avtalen mellan segrare och besegrade av de härskande klassernas önskan att förhindra en spridning av revolutionen, speciellt till Tyskland. De amerikanska, brittiska och till och med franska imperialisterna vågade inte avvärja sina tyska motståndare fullständigt, av fruktan för att den tyska arbetarklassen skulle ta makten. Mellan november 1918 och oktober 1923 var faktiskt *Reichswehr*, den tyska krigsmakt som upprättades efter första världskrigets slut, den enda verkliga kraft som försvarade den försvagade tyska kapitalistiska samhällsordningen. Motsättningen i Versaillesfördraget var att segrarna ville försvaga den tyska kapitalismen utan att verkligen avvärja den, samtidigt som de lät den behålla sin industriella makt. Detta gjorde Tysklands militära comeback oundviklig.

Det har många gånger sagts att andra världskriget var en logisk och oundviklig konsekvens av första världskriget. Men som tecken på kopplingen mellan de två krigen pekar man ofta enbart på Versaillesfördragets anti-tyska klausuler, och i synnerhet den idiotiska krigsskadeståndspolitik som speciellt den franska borgarklassen krävde. Även om fredsvillkoren förvisso förvärrade de politiska, militära och framförallt ekonomiska konflikter som dominerade 20- och 30-talen och beredde vägen för andra världskriget, *skapade* de definitivt inte dessa problem – mer än de österrikiska, ryska, tyska eller franska generalstabernas ”vårdslösa” planering orsakade första världskriget.

I detta avseende är det lärorikt att se bortom den strikt europeiska politiken och betrakta de speciella relationer som utvecklades mellan Kina, Japan och USA, och vilka till slut skulle leda till kriget i Stilla havet. 1900 samarbetade Japan och USA om att krossa boxarupproret i Kina. 1905 undertecknades fredsfördraget mellan Ryssland och Japan efter medling av USA. I och med USA:s inträde i första världskriget (april 1917) kom USA och Japan att bli allierade, sedan Japan redan 1914 gått med som allierad till de två andra makterna med ekonomiska intressen i Fjärran Östern, Storbritannien och Frankrike. Japan behandlades inte illa av fredskonferensen i Paris, och ej heller i Washingtonkonferensens flottavtal 1922. Det faktum att den japanska utrikespolitiken gradvis slog in på en kurs av våldsam aggression som inte skilde sig mycket från den tyska imperialismen kan således inte förklaras med att landet ”förödmjukats” av sina framtida fiender. Tvärtom, målet för de japanska krigsansträngningarna var Kina, världens mest folkrika land. Japans ockupation av Manchuriet 1931, och det angrepp på bred front mot Kina som inleddes 1937, gjorde en väpnad konflikt med USA oundviklig, eftersom USA var fast beslutet att till varje pris förhindra att Kina förvandlades till en japansk koloni eller besittning. På ett mer djupgående plan fick den amerikansk-japanska konflikten bränsle från den svåra ekonomiska kris som drabbade båda länderna mellan 1929 och 1932. Konflikten följde av bedömningen att en långsiktig lösning måste innebära att man bröt med ekonomisk isolationism (det vill säga, tillväxten skulle inte längre bara vara inriktad på hemmamarknaden). Av det skälet var det nödvändigt att själv uppnå (eller hindra andra från att få) en strategisk position på världsmarknaden genom att dominera en betydande del av världen, som ett steg på vägen mot världsherravälde.²

Så akt två av det imperialistiska dramat utvecklades i enlighet med det världskapitalistiska systemets inre logik. Än en gång handlade det om imperialistiska makters strävan efter internationell hegemoni, vilken skulle erövrats och upprätthållas genom en aktiv kombination av militära erövringar och ekonomisk dominans eller plundring. Kombinationens exakta proportioner berodde på de enskilda aktörernas relativa styrka eller svaghet, vilka i sin tur härrörde ur inhemska begränsningar som nivån av ekonomisk utveckling och de politiska institutionernas karaktär. På randen till andra världskriget var de inblandade makterna USA, Tyskland, Japan och Storbritannien med Frankrike och Italien i rollen som andraplans-allierade, utan tillräcklig styrka för att bli verkliga medtävlare.

2 Den ekonomiska världskrisen efter 1929 hade särskilt drabbat den japanska landsbygden. Den inhemska silkesindustrin, som var en av böndernas viktigaste källor till extrainkomster, drabbades hårt när priset på silkestråd och silkesprodukter kollapsade i USA. Införandet av Smooth-Hawley-tullarna i juni 1930, som bara detta år medförde att tullavgifterna på japanska varor till Förenta staterna höjdes med i medeltal 23 procent, följdes 1931 av att USA ersatte Japan som främste exportör till Kina. Britternas inställning till den kinesiska krigsskulden gav också problem för den japanska exporten. Japans svar blev att ”först angripa många av Västs privata marknader och så därefter dess källor och råvaror” (Jon Halliday, **A Political History of Japanese Capitalism**, London 1975, s.122.) Se även H F McNair och D F Lach, **Modern Far Eastern International Relations**, 2:a upplagan, New York 1976, s.402-3.

Man kan invända att ovanstående beskrivning av vad som stod på spel under andra världskriget är alltför svepande, medan den verkliga händelseutvecklingen tydde på att de krigförande makterna hade mycket mer begränsade ambitioner, och att man tydligare borde skilja mellan orsak och verkan, och mellan angripare och stater som drogs in i kriget i självförsvar. Var inte andra världskriget bara en sammanlänkning av regionala konflikter vars ursprung fanns i den tyska och japanska politikens säregenheter, och orsakade inte detta en brytning med vad som annars skulle ha blivit en fredlig utveckling av världsekonomin mot det som den tyske marxisten Kautsky hade kallat "ultra-imperialism"? Enligt denna uppfattning syftade Japans offensiv bara till att skapa en inflytelsezon i Ostasien och Stilla havsområdet, och den tyska expansionen riktades bara mot delar av Europa, Nordafrika och Mellanöstern. Den brittiska borgarklassens strävan att behålla imperiets besittningar kan i så fall befrias från ansvar för den japanska eller den tyska militarismen, och USA:s mål visavi Asien och Afrika, för att inte tala om Europa, kan betraktas som mer anspråkslösa och godhjärtade än den våpnade erövringspolitik som föddes ur den tyska och japanska fascismen.

Men denna invändning missförstår vilken roll krig mellan imperialistiska makter har spelat i den kapitalistiska ekonomins internationalisering. Den ser kriget bara som en strävan efter – eller reaktion på – våldsamma erövringar. Men de mest våldsamma och mordiska exemplen på imperialistisk aggression är uttryck för relativ svaghet snarare än styrka. Imperialismens erövring av världen är inte bara, eller ens huvudsakligen, en offensiv för att permanent ockupera stora områden med miljontals soldater. Tvärtom var motorn bakom andra världskriget de främsta imperialistiska staternas behov av att dominera ekonomin på hela kontinenter med hjälp av kapitalinvesteringar, förmånliga handelsavtal, valutaregleringar och politisk styrning. Målet med kriget var att underordna, inte bara de mindre utvecklade länderna, utan även andra industriländer, oavsett om de var fiender eller allierade, under en dominerande makts prioriterade kapitalackumulation. Sålunda skaffade sig USA dominans över länderna i Latinamerika huvudsakligen med hjälp av ekonomisk krigföring och med relativt marginell militär inblandning. Den metoden var inte möjlig att använda för att uppnå världsherravälde – lika lite som den japanske generalen och premiärministern Tojos eller Hitlers militära maskiner i sig själva var tillräckliga för detta syfte. För USA, urtypen för en ekonomisk stormakt, handlade det om att bygga upp en mäktig flotta och direkt efter första världskrigets slut tvinga Storbritannien att acceptera att de var jämbördiga till havs – precis som Japan femton år senare skulle komma att kräva jämlikhet med Storbritannien och USA och därmed sänka Washingtonavtalet. Världsherravälde kan med andra ord utövas enbart genom en kombination av militär styrka och ekonomisk överlägsenhet. Det går naturligtvis inte att veta vilken exakt kombination som Tyskland eller Japan skulle ha använt i händelse av en slutlig seger; men det skulle säkert ha varit någon sorts blandning snarare än enbart rå styrka. Till och med i det ockuperade Europa, och trots det pågående krigets exceptionella omständigheter, kunde nazisterna behandla de franska, belgiska, holländska eller danska borgarklasserna på ett helt annat sätt än hur de behandlade det judiska folket eller folken i Polen eller Sovjetunionen.³

Likaså finns det inte minsta bevis för att Japans, Tysklands eller USA:s mål med kriget var begränsade, och det var de som verkligen utmanade status quo under andra världskriget. Redan mycket tidigt slog en promemoria från konteramiralen Tanaka fast, att för den japanska armén var erövringen av Kina bara en språngbräda till världsherraväldet, vilket man skulle uppnå sedan USA:s motstånd hade krossats.⁴ Japans allians med Tyskland kunde i själva verket bara bli tillfällig, och under hela kriget var den bräcklig och ineffektiv, eftersom den betraktades som en tillfällig vapenvila med en framtida fiende.⁵ Hitler hade en lika klar

3 Benoist-Méchin, nazikollaborationens radikalaste och mest intelligente ideolog i Vichy-Frankrike, beskriver i detalj Hitlers vacklande och obeslutsamma politik gentemot den franska borgarklassen, som var indragen i omfattande ekonomiskt samarbete med Tyskland. Se **De la Défaite au Désastre**, Paris 1984.

4 General Giichi blev premiärminister 1927, samma år som finanskrisen drabbade det japanska samhället med full kraft. I sin promemoria (eller krönika) från 1927 uppmanade han till en "positiv" expansionspolitik, det vill säga att Japan skulle dominera Asien och slutligen Europa. Se Leo Trotskij, "The Tanaka Memorial", **Writings of Leon Trotsky 1939-40**, New York 1973, s.169-80.

5 Hitler var fullständigt medveten om de långsiktiga intressemotsättningarna mellan den tyska och japanska imperialismen. Efter de snabba japanska erövringarna i Asien, slog han fast: "Ostasien kunde ha räddats om alla de vita staterna hade bildat en koalition. Japan skulle inte ha gått emot en sådan." **Monologe im Führerhauptquartier 1941-1944**, s.163. Göbbels var ännu mer rättfram: "Europa, och först och främst Tyskland, har en hög levnadsstandard som måste höjas ytterligare. Det [Europa] kommer förr eller senare att i Ostasien möta 500 miljoner människor ur den gula rasen med avsevärt lägre levnadsstandard. Detta faktum

uppfattning om vad det kommande kriget skulle innebära: ”Kampen om världsherraväldet kommer i Europa att avgöras genom att besitta ryskt territorium. Varje tanke på världspolitik är löjlig (för Tyskland) så länge det inte härskar över kontinenten... Om vi är herrar över Europa kommer vi att få en dominerande ställning i världen. Om våra vapen idag skulle krossa det (brittiska) imperiet, skulle inte vi bli deras arvtagare, eftersom Ryssland skulle erövra Indien, Japan skulle erövra Ostasien och Amerika skulle erövra Kanada.”⁶

Den amerikanska imperialismen var också medveten om att det var dess ”öde” att bli världsledare. ”(D)et beslut han (Roosevelt) 1940 fattade, på eget bevåg och utan trumpetstöt, innebar en förpliktelse för Förenta staterna att åta sig ingenting mindre än att leda världens öden.”⁷ Världsekonomin sammanbrott i slutet av 20-talet – till vilket USA självt så frikostigt hade bidragit – och bildandet av slutna handelsblock (varav det största omfattade det brittiska sterlingområdet) äventyrade inte bara USA:s marknader utan också dess tillgång på råvaror. För USA skulle kriget vara en hävstång för att öppna hela världsmarknaden och världens alla tillgångar för exploatering.⁸ USA:s utrikesminister Cordell Hull uttryckte det rakt på sak 1942: ”På grund av Förenta staternas stora ekonomiska styrka kommer ledarskapet i riktning mot ett nytt system av handelsförbindelser och andra ekonomiska frågor i stor utsträckning att tillfalla oss. Vi bör anta detta ledarskap, och det ansvar som det medför, i första hand på grund av rent nationellt egenintresse.”⁹

Även om den brittiska imperialismen redan hade tuggat i sig mer än den kunde smälta, upphörde den ingalunda att försöka manövrera sig till bättre positioner. Dess intervention i Östafrika, upprepningen av det italienska kolonialimperiet, likvideringen av de franska enklaverna i Främre orienten, den tunga hand som lades över Iran, förberedelserna för en invasion av Balkan med det uppenbara syftet att använda Grekland som en språngbräda för att skapa brittiska lydstaterna i Östeuropa som ersättning för de franska satellitstaterna som uppstått 1918, diverse försök att föra en maktpolitik i Latinamerika (exempelvis det stöd man i hemlighet gav Perón i Argentina mot USA-imperialismen) – visar att drömmar om herravälde fortfarande drömdes även i Londons finanskvarter, även om skillnaden mellan mål och medel blev alltmer patetisk.

Under imperialismens tidsålder förutsätter även en strävan efter lokala inflytelsesfärer att man är beredd att kämpa i världsskala. Den logiken är tydlig i militära direktiv och beslut under andra världskrigets inledande skede. Redan i november 1940 nämner Hitlers direktiv nr 18 behovet av att erövra Kanarieöarna och Kap Verdeöarna, Azorerna och Västafrika, på grund av deras strategiska betydelse visavi USA. Irak och Iran nämndes som ytterligare mål för operationerna i Kaukasus, och direktiv nr 24 från 5 mars 1941 utsträcker Tysklands krigsplaner ända till Australien.¹⁰ Som ett eko av dessa intressen betraktades Island, Azorerna, Kap Verdeöarna och hamnstaden Dakar alla av USA:s strateger som nödvändiga för ett återerövrande av Europa och en försvarslinje som skulle hållas mot en möjlig tysk attack.¹¹ Roosevelt var 1940 övertygad om att ”efter en katastrof även för Storbritannien kunde Förenta Staterna icke längre hålla sig utanför kriget. Tyskarna skulle då gå till angrepp även mot västra halvklotet, förmodligen i första hand mot Latinamerika, så snart de hade samlat en tillräcklig sjömakts och erforderliga transportfartyg – vilket inte behövde ta någon lång tid, när Europas och Japans skeppsvarv stod till förfogande – och Japan skulle då finna ögonblicket kommet för anfall i Stilla Havet.”¹²

Förvisso avgjordes expansionens riktning delvis av geografiska hinder och militära

kommer inte att vara utan effekt på Europa.” (Ibid, s 264.)

6 Hitler, **Monologe**, s.110. Det finns en omfattande litteratur om den tyska imperialismens planer på världsherravälde. De bästa sammanfattningarna är Jochen Thiess, **Architekt der Weltherrschaft: Die "Endziele" Hitlers**, Düsseldorf 1976 och Wolfgang Schumman & Ludwig Nestle (red), **Weltherrschaft im Visier: Dokumente zu den Europa- und Weltherrschaftsplanen des deutschen Imperialismus von der Jahrhundertwende bis Mai 1945**, Berlin 1975.

7 Robert Sherwood, **Roosevelts förtrogne**, Bonniers 1951, s.98.

8 I sin bok **The American Century** skrev Henry Luce i början av andra världskriget: ”Roosevelt kommer att lyckas där Wilson har misslyckats.... För första gången i historien kommer vår värld med två miljarder invånare att bilda en olöslig enhet. För att denna värld skall bli frisk och stark måste det nittonde århundradet i största möjliga utsträckning bli ett amerikanskt århundrade.”

9 Gabriel Kolko, **The Politics of War: The World and United States Foreign Policy 1943-1945**, New York 1970, s.251.

10 Se H R.Trevor-Roper (red), **Hitler's War Directives 1939-1945**, London 1966.

11 Sherwood, **Roosevelts förtrogne**, s.176.

12 **Ibid**, s 81.

behov.¹³ Men bakom dessa hinder och överväganden låg imperialismens inre logik, vilken ses klart och tydligt i de krigförande staternas generalstabsplaner. Olja, gummi, koppar, nickel, tenn, mangan, järnmalm, bomull etc måste säkras och sjövägarna måste hållas öppna för att kunna skeppa hem dessa råvaror. Arbetare och tvångsarbetare måste mobiliseras, ges husrum och mat. Exporten måste ökas och prackas på motsträviga kunder, och utländska konkurrenter måste tvingas in i kompanjonskap eller helt enkelt uppslukas. Motståndarnas export måste minskas och deras befolkningar svältas ut. I sanning visade sig kriget endast vara en fortsättning av politiken med andra medel.¹⁴

Men om andra världskriget, liksom dess föregångare, endast kan förstås som ett uttryck för imperialismens strävan efter världsherravälde, ligger dess betydelse i att det blev det yttersta testet på de rivaliserande imperialistiska staternas relativa styrka. Utgången av kriget avgjorde mönstren för världens kapitalackumulation under en hel period. I en värld som organiseras av kapitalet och grundas på nationalstater är kriget den viktigaste mekanismen för att slutgiltigt avgöra motsättningar. Ty även om militär makt inte är den enda formen av påtryckningar som en kapitalistisk stat kan rikta mot sina konkurrenter, är det icke desto mindre den högsta formen av makt. Det möjliga eller verkliga användandet av vapenmakt för att tvinga fram sin vilja är det avgörande beviset för en imperialistisk stats överlägsenhet. Så det handlar alltså om respektive krigförande makts förmåga att använda militärmakt mer långvarigt och framgångsrikt än sina motståndare. Detta beror i sin tur på respektive stats förmåga att mobilisera alla nödvändiga resurser, mänskliga såväl som materiella, för segern. Följaktligen är krig i denna skala lika mycket det yttersta testet på samhällsordningens stabilitet och ekonomiska hälsa, som på de härskande klassernas och deras ledningars politiska styrka.

Den senare frågan handlar huvudsakligen om borgarklassens förmåga att härska på sin egen bakgård, och framför allt över sin inhemska arbetarklass. Till syvende och sist uttrycker imperialismens expansion en omätlig törst efter produktion och realisation av mervärde – kapitalackumulationens snöbollsdynamik. Men en kvalitativt ökad produktion av mervärde är bara möjlig under speciella relationer till lönearbetet, då arbetarklassen underordnas kapitalet. Därför är en strategisk integrering av arbetarklassen i moderländernas centra nödvändig för imperialistländernas förmåga att kämpa om världsherraväldet. Den värld som uppstod efter kriget 1914-18 formades åtminstone delvis av den aldrig tidigare skådade uppgången för arbetarklassens självorganisering och självförtroende, i synnerhet i Europa men även i USA, som hade ägt rum under det kvartssekel som föregick kriget. Arbetarklassens inställning till imperialistiska krig var därför viktig inte bara för de härskande klasserna, utan också för arbetarklassens egen framtid. Den historiska debatt som ägde rum om detta inom den Andra internationalens partier mellan 1907 och 1917 – en debatt som inleddes före kriget (om än vid en tidpunkt då allianserna inför kriget redan existerade) och fortsatte under hela dess fortgång – knöt frågan om det kommande kriget till en bredare diskussion, om huruvida arbetarnas organisationer skulle vara verktyg för att reformera den borgerliga samhällsordningen eller vara dess dödsgrävare.¹⁵ När kriget inleddes, och sedan den inledande nationalistiska yran hade slocknat bland hunger, död och ödeläggelse, bröts samhällsfreden under dess inverkan över hela kontinenten.

Myterier i de franska, tyska, österrikiska och ryska arméerna; hungermarscher och strejker i fabrikena; störtandet av tsarismen i Ryssland; upplösningen av Österrike-Ungern; störtandet av det ottomanska sultanatet; den tyska kejsarens abdikation; revolutionära resningar i städerna i Central-, Öst- och sydöstra Europa; och slutligen den bolsjevikledda revolutionens seger i Ryssland – dessa är många olika försök från de utsugna befolkningarna i denna del av Europa och Asien att hitta alternativa lösningar på kapitalismens alltmer fördjupade strukturella kris och på den borgerliga internationella ordningens krigsbenägna

13 En bra sammanfattning av dessa behov och begränsningar återfinns i Robert Coakley och Richard Leightons officiella amerikanska historia om kriget, **Global Logistics and Strategy 1943-1945**, Washington 1968.

14 Göbbels sammanfattade imperialismens mål på sitt sedvanligt klara och cyniska sätt: "Objektivt sett skulle sinne för rättvisa och sentimentalitet bara hindra tyskarna i deras världsuppgift. Denna uppgift består inte i att sprida kultur och utbildning över världen, utan i att hämta hem vete och olja." **Monologe im Führerhauptquartier**, s.362.

15 Delar av denna debatt har nyligen tryckts på nytt i Henri Weber (red), **Kautsky, Luxemburg, Pannekoek: Socialisme: la voie occidentale**, Paris 1983 och John Riddell (red), **Lenin's Struggle for a Revolutionary International: Documents 1907-1916**, New York 1984. Carl E Schorskes **German Social Democracy 1905-1917: The Development of the Great Schism**, återutgiven av Harvard University Press 1983, kan också med fördel studeras.

anarki. När den Andra internationalens majoritet 1914 gav upp inför de nationella härskande klassernas statsintressen, ledde det till att minoriteten organiserade sig i en Tredje international och till att det över hela världen bildades kommunistiska partier som utmanade de misskrediterade socialdemokratiska organisationerna.

Arbetarrörelsens motstånd mot borgarklassens strävan efter hegemoni, och det faktum att den unga Sovjetrepubliken överlevde trots de imperialistiska makternas gemensamma ansträngningar att krossa den, utgjorde oerhörda hinder för imperialismens planer, i synnerhet för det europeiska kapitalet. Man måste, om inte eliminera, så åtminstone neutralisera båda dessa krafter, innan någon imperialistisk makt på allvar kunde överväga att inleda ett nytt världskrig. Historien om förberedelserna för och inledningen av andra världskriget är därför inte bara historien om en alltmer explosiv splittring av världsbourgeoisins lokala (nationella) intressen, utan även om dess utdragna och mer eller mindre framgångsrika ansträngningar att undanröja dessa hinder. Med andra ord är det också historien om en kontrarevolution. 1939 var resultaten av denna kontrarevolutionära konsolidering lovande men ojämna. Särskilt avgörande var Sovjetunionens öde och utveckling. Det revolutionära uppsving som följde på första världskriget hade varit tillräckligt starkt för att förhindra ett återupprättande av kapitalismen i det förutvarande tsar-Ryssland. Men det faktum att det inte gav upphov till nya segrar försvagade avsevärt den sovjetiska arbetarklassen. Sovjetunionen överlevde men i en ytterst förvriden form. Det bidrog i sin tur till den europeiska arbetarklassens svaghet under mellankrigsperioden. Revolutionens nedgång gav grönt ljus för ett nytt angrepp på arbetarrörelsen så fort krisen krävde det. Stegen som ledde fram till andra världskriget var den kinesiske nationalistledaren Chiang Kai-sheks massaker på kommunister och andra arbetarkämpar i Shanghai 1927, fascismens framväxt i Italien och Tyskland på 20- och 30-talen, den spanska republikens nederlag, Folkfrontens sammanbrott i Frankrike 1937. Den brittiska generalstrejkens misslyckande 1926 och det strupgrepp som CIO:s fackföreningsbyråkrati höll om den amerikanska arbetarklassens växande kampvilja spelade också en långt ifrån marginell roll i förberedelserna för det kommande kriget.

Att hävda att andra världskrigets verkliga mål var att upprätta en enda imperialistisk makts världsherravälde, och att kriget också var kulmen på en kontrarevolutionär process, syftar givetvis inte bara på Hitlers och den tyska nazismens särskilt motbjudande roll i att utlösa ett nytt världskrig. Tvärtom handlar det om imperialismen i allmänhet som en speciell form av kapitalism, kännetecknad av den grundläggande motsättningen mellan produktionsprocessens internationalisering och socialisering å ena sidan, och dess fortsatta organisering via privata och nationella intressen å den andra. De revolutionära marxister, till att börja med Trotskij, som klart insåg detta och upprepade det från början av 30-talet och framöver, visade mer förutseende än de som först i och med det kalla kriget och Koreakriget återupptäckte den i grunden barbariska strukturen hos imperialismen *som system*, och inte enbart hos någon speciell politisk form av den borgerliga staten eller hos någon särskild nationell härskande klass.

Eftersom stormaktskrigen ända sedan mitten av artonhundratalet dessutom hade lett fram till revolutioner eller åtminstone drastiska reformer hos den förlorande parten, tvingades de härskande klasserna i de imperialistiska staterna, individuellt och som kollektiv, också att lära sig kontrarevolutionens hantverk. Den historiska vändpunkten här var 1914. När stora delar av arbetarrörelsens ledande skikt och viktiga delar av den liberala intelligentian vek sig inför kolonialism, imperialism och krig innebar det att acceptera våld, masslakt, nationalism och rasism, såväl som inskränkningar av medborgerliga rättigheter och arbetarrörelsens rättigheter (det vill säga, att acceptera att de samhällseliga framsteg som gjorts under flera generationer var obeständiga), och allt detta på grund av den *Realpolitik* som de nationella borgarklasserna dikterade.

De som vägrade betala något som helst pris för att störta den borgerliga samhällsordningen 1918-23 och sedan återigen 1932-37, men accepterade imperialismens och krigets högst verkliga och fruktansvärda pris,¹⁶ bär det historiska ansvaret för att ha tillåtit ett andra imperialistiskt försök att lösa den kapitalistiska världskrisen. Denna gång blev priset i form av människoliv och mänskligt lidande mycket högre än under 1914-18. Ingen som

16 Det är fullständigt orimligt – och moraliskt motbjudande – att människor som lugnt kunde acceptera att tio miljoner soldater – blomman av Europas ungdom – dödades under första världskriget, och som godkände de krigskrediter som finansierade denna slakt, sedan högljutt protesterade mot de revolutioner i Tyskland, Österrike, Italien eller Frankrike som kunde ha förhindrat andra världskriget – med motiveringen att de kunde ha kostat tusentals döda, vilket för övrigt inte ens var säkert.

nyktert analyserar 1918-1945 års historia kan på allvar ifrågasätta slutsatsen, att nazismen och andra världskriget var det pris som mänskligheten fick betala för det som till och med den franske socialistledaren Léon Blum kallade den tyska socialdemokratins vägran, eller misslyckande, att störta det borgerliga samhället i samband med krigsslutet och den möjliga tyska revolutionen i november-december 1918. Stalin och hans anhängare delar detta ansvar, eftersom deras politik bidrog till nazistregimens uppkomst i Tyskland, till den spanska revolutionens nederlag och till stärkandet av det borgerliga styret i Frankrike.

Kriget 1914 inleddes med ett skott avlossat av en bosnisk yngling mot Österrikes blivande kejsare, som sågs som symbol för nationellt förtryck och social orättvisa. Det slutade med ett misslyckat ingripande från de liberala staterna i väst på kontrarevolutionens sida i inbördeskriget i Ryssland. Det var mer än ett sammanträffande - de två händelserna symboliserade det nära sambandet mellan imperialistiska krig och nationella befrielsekrig och revolutioner. Det revolutionära Ryssland tvingade upp frågan om nationellt självbestämmande på dagordningen vid fredsförhandlingarna i Versailles. Till skillnad från USA:s president Wilson och den franske regeringschefen Clemenceau, som begränsade denna rätt till folken i Östeuropa och Balkan, utsträckte Sovjetunionen under Lenin sitt stöd till de framväxande nationella befrielseörelserna i de koloniala och halvkoloniala länderna (vi ska komma ihåg att den brittiska massakern i den indiska staden Amritsar och uppkomsten av 4 maj-rörelsen i Kina ägde rum under fredsförhandlingarna i Versailles). När världspolitikens centrum flyttades bort från Europa, blev de antikoloniala rörelserna i sin tur viktiga allierade till proletariatet i de utvecklade länderna.

Kapitel 2. De omedelbara orsakerna

Det var imperialismens expansion och dess inre motsättningar som var de bakomliggande orsakerna till andra världskriget. Men det var en speciell imperialistmakt – Tyskland – och en speciell del av den tyska härskande klassen som medvetet utlöste kriget, nämligen de delar som var mest direkt knutna till vapenproduktionen och mest behjälpliga i Hitlers skapande av Tredje riket.

Så tidigt som 1931 hade Trotskij förutsagt att om Hitler skulle gripa makten, skulle han komma att starta krig mot Sovjetunionen.¹ Efterklok skrev den brittiske historikern Trevor-Roper 1964: ”För att förverkliga sitt yttersta mål, att återupprätta och utvidga det förlorade tyska imperiet i öst, hade Hitler alltid insett att diplomati inte skulle räcka. Till sist måste det bli krig: krig mot Ryssland”.²

En mängd historiska bevis stärker den bedömningen. Praktiskt taget från det ögonblick han blev rikskansler började Hitler rusta upp Tyskland. Ända från början hade hans program två mål: att möjliggöra en omedelbar satsning med stimulanspengar till den krisdrabbade tyska industrin, med en samtidig kraftig ökning av profiten (både mängden profit och profitkvoten); och att förbereda sig för att någon gång i framtiden – senast inom tio år – angripa Sovjetunionen, i syfte att i Östeuropa skaffa den tyska imperialismen motsvarigheten till det brittiska imperiet i Indien.

Det *Lebensraum* som det var fråga om stakades till stor del ut redan i fredsfördraget i Brest-Litovsk 1918 och i de radikala tyska imperialisternas och storfinansens allmänna strävanden efter annekteringar under första världskriget. Den ökade kunskap som den tyska borgarklassen sedan dess hade skaffat sig om Rysslands naturresurser, och framstegen för industrialiseringen i Sovjetunionen, kunde bara göra målen för annekteringar ännu mer vittgående och ännu mer frestande. Ett imperialistiskt erövringskrig mot och plundring av Sovjetunionen skulle givetvis inte automatiskt medföra ett storskaligt europeiskt krig, än mindre ett världskrig, åtminstone inte betraktat med den tyska imperialismens speciella ekonomiska logik, eller ens med nazisternas särskilda politiska logik. Nazisterna skulle förvisso ha föredragit att hålla sina motståndare splittrade, och slå ut dem eller neutralisera dem en efter en. Det skulle ha varit mindre kostsamt för den tyska imperialismen att övertala Tjeckoslovakien eller Polen att bli motvilliga allierade, på samma sätt som Ungern, i ett krig mot Ryssland, än att först tvingas underkuva dem militärt. Men det skulle endast vara möjligt om det ägde rum viktiga förändringar inom den borgerliga ledningen i dessa länder, och om de upphörde att vara lydstaten till den franska (och i mindre utsträckning brittiska) imperialismen. Och det vore i sin tur bara möjligt, om Paris eller London gick med på eller passivt accepterade ett tyskt herravälde på kontinenten.

Mellan 1935 och 1939 försökte Hitler steg för steg uppnå detta mål, genom en pragmatisk kombination av hot och lockmedel, av utpressning och militära påtryckningar. Mellan 1934 och 1938 var dessa manövrer framgångsrika (remilitariseringen av Rhenlandet, *Anschluss* av Österrike, annekteringen av Sudetlandet). Men i och med att den tyska armén ockuperade Prag i mars 1939 kunde de inte längre lyckas. Från det ögonblicket var den brittiska imperialismen (med en gensträvig fransk allierad i släptåg) besluten att med våld bekämpa varje ytterligare tysk utvidgning i Östeuropa. Hitler visste om det. Men han ville inte avstå från det tyska försprånget i moderna vapen som skulle vara ytterligare några år. I och med angreppet på Polen 1 september 1939 riskerade han medvetet krig med Storbritannien. Som ett resultat av detta medvetna val befann han sig från 3 september i krig med Storbritannien och Frankrike.

Efter erövringen av Polen gjordes ett halvhjärtat försök att avsluta kriget – i utbyte mot att London skulle erkänna det existerande internationella status quo – det vill säga att Polens och Tjeckoslovakiens självständighet inte skulle återupprättas. Stalin gav diplomatiskt stöd åt den manövern. Men Hitler visste att han hade små utsikter att få Storbritannien att acceptera en sådan politisk kapitulation.

1 Leo Trotskij, *Kampen mot nazismen i Tyskland*, på marxistarkiv.se, kapitlet “Tyskland, nyckeln till den internationella situationen”.

2 Trevor-Roper (red), *Hitler's War Directives*, s.16.

Den brittiska imperialismens långsiktiga mål var att hindra en fientlig makt från att fullkomligt dominera den europeiska kontinenten. Den insåg – helt korrekt utifrån sina egna intressen – att en sådan dominans skulle bli förspelet till ett totalt angrepp från den tyska imperialismen mot det brittiska imperiet som sådant. Hade inte Hitler påstått att han skulle garantera Tjeckoslovakiens oberoende, när man väl hade löst frågan om den tyska minoriteten? London visste vad det hade blivit av detta löfte. Hitlers löften till det brittiska imperiet var inte värda pappret de var skrivna på.

Ett andra till och med ännu mindre seriöst försök att undvika ett världskrig i full skala gjorde Hitler, när Frankrike besegrats i maj-juni 1940. Ännu en gång begärde han att den brittiska imperialismen skulle erkänna fullbordat faktum. Men att finna sig i ett Europa som behärskades av Berlin utan att det längre fanns en mäktig självständig fransk armé (så som läget var i juni 1940) var ännu mindre meningsfullt för London än det tidigare förslaget från september 1939, när den franska armén fortfarande existerade. I båda fallen skulle det medföra säker undergång för Storbritannien som stormakt, för att inte tala om risken för att inom några år krossas militärt och ockuperas. Även om vi idag vet att den brittiske utrikesministern Halifax i krigskabinetet stödde Mussolinis försök att medla, samlades den överväldigande majoriteten av den brittiska härskande klassen kring Churchills beslut att ta strid där och då, utan att låta Hitler konsolidera, smälta och organisera sina erövringar. Hitler förstod detta, och avbröt inte för en dag sina militära, ekonomiska och politiska planer för att utvidga kriget, vare sig efter erövringen av Polen eller efter Frankrikes sammanbrott.

Likaså valde Hitler helt medvetet att inleda ett angrepp mot Sovjetunionen redan innan Storbritannien hade slagits ut, det vill säga att utvidga kriget geografiskt och militärt i en kvalitativt ny skala. Det beslutet togs så tidigt som i juli 1940. Det var hans eget beslut. Ingen utomstående kraft var ansvarig för det, även om andra makters handlingar och reaktioner påverkade och underlättade. Den tyska imperialismen hade ett överväldigande ansvar för andra världskrigets utbrott och utbredning – till skillnad från situationen i juli-augusti 1914, när alla de främsta makterna mer eller mindre stövlade in i ett världskrig, utan att egentligen veta vad de gjorde.³

Den tyska imperialismens val att inleda ett öppet angrepp i stor skala kan bara förstås mot bakgrund av den djupa ekonomiska, sociala, politiska och moraliska kris som från och med 1914 skakade det tyska borgerliga samhället. Vi behöver inte berätta den historien här. För våra syften räcker det att påminna om att uppsvinget för den tyska ekonomin under den nazistleda regeringen ända från början hade en klar slagsida mot tung industri, verktygsindustri och vägbyggen. All tillgänglig utländsk valuta användes för att samla lager av råvaror för krigsberedskap. Samtidigt byggdes det upp kemiska industrier i syfte att ersätta krigsmaterial med syntetmaterial. Dessa åtgärder pekade otvetydigt på att kriget blev alltmer sannolikt, om än inte oundvikligt. Så tidigt som 1935 kombinerades sådana åtgärder med stegvisa avsteg från Versaillesfördragets villkor – genom att bygga upp en militärmakt som var tekniskt mycket överlägsen västmakternas militära styrkor (fast inte så långt före Sovjetunionen som Hitler föreställde sig).

Mer konservativa och försiktiga krafter inom den tyska härskande klassen, inklusive inom militären, ifrågasatte då och då det kloka i den skoningslösa kurs som inte bara nazisterna utan också deras främsta stödtrupper inom borgarklassen hade slagit in på. Men deras försagda protester var helt resultatlösa, åtminstone så länge Hitlers väg verkade beströdd med framgångar. Först efter nederlagen vid El Alamein, Alger och Stalingrad blev denna opposition mer utbredd, av naturlig självbevaringsdrift. Givetvis ville inte den tyska härskande klassen utrotas, i synnerhet inte av den ryska armén. Men till och med då var dess invändningar ynkligt svaga.

Det tyska industri- och finanskapitalets strukturella utveckling under Tredje rikets första år visar tydligt vilka grundläggande alternativ den tyska härskande klassen stod inför.

Men kapplöpningen mot total upprustning var inte bara skoningslös ur diplomatisk och militär synvinkel. Den utgjorde också ett desperat hasardspel med själva den tyska ekonomin. 1938-39 gled ekonomin ner i en djup finansiell kris. Det uppstod ett kraftigt budgetunderskott. Offentliga utgifter på 55 miljarder mark (vilka skulle komma att växa till 63 miljarder 1939-40) balanserades med skatte- och tullintäkter på endast 18 miljarder mark det året och 25 miljarder följande år.⁴ Följden blev en enorm offentlig skuld. Man fick allt svårare att hålla

3 E M Robertson, **Hitler's Pre-War Policy and Military Plans**, London 1964, s.84.

4 Friedrich Forstmeier och Erich Volkmann (red), **Wirtschaft und Rüstung am Vorabend des Zweiten**

inflationen i schack. Timothy Mason menar att det fanns ett direkt samband mellan denna kris och beslutet att starta Blitzkrieg vilket fattades redan 1938-39.⁵ Ty allteftersom räntekostnaderna på statsskulden blev ett allt värre problem, och exporten stagnerade trots att man alltmer tillgrip byteshandel, gjorde sig kapitalets reproduktionslagar alltmer gällande. Om inte en ny och massiv ström av varor sattes i cirkulation riskerade ekonomin att krympa kraftigt. Men Tysklands produktionskapacitet var redan ansträngd till bristningsgränsen. Det fanns inget enkelt sätt att pressa mer ur arbetarklassen, den lägre medelklassen eller judarna inom Tredje riket. Den enda lösningen var att utvidga den fysiska produktionens omfattning genom en massiv plundring utanför Tysklands gränser. Det betydde erövringskrig. Och just den sortens krig startades.

Produktionsindex (1913 = 100)

	<i>Total industriproduktion</i>	<i>Metallindustri</i>	<i>Kemisk industri</i>
1929	121,4	170,3	186,1
1932	72,8	84,2	138,4
1936	137,2	202,6	234,8

Industriinvesteringar

		<i>Varav produktionsmedel</i>
1928	2,6 miljarder mark	66%
1933	0,3	55%
1934	1,1	66%
1935	1,6	75%
1936	2,2	76%
1937	2,8	77%
1938	3,7	80%
1939	4,4	81%

I sin bok **Förspellet till andra världskriget** har den brittiske historikern A J P Taylor ifrågasatt att den nazistiska regimen hade ett särskilt ansvar för att ha utlöst andra världskriget. Trots de många intressanta insikter han presenterar, är hans grundläggande tes inte försvarbar. Han argumenterar för att Hitler i grunden var en opportunist utan någon klar tidtabell för krig eller erövringar, och att han tog chansen att agera först när gynnsamma omständigheter var för handen. Men man behöver inte ha ett exakt tidsschema för att erövra herravälde över Europa, mer än man behöver förbereda sig för att fientligheterna ska bryta ut på ett exakt datum för att ha konkreta krigsförberedelser. Hitler, eller ännu hellre den tyska

Weltkrieges, Düsseldorf 1981, s.47, och Dietrich Eichholtz, **Geschichte der deutschen Kriegswirtschaft**, Berlin 1984, band 1, s.21.

5 Se T W Mason, "Some Origins of the Second World War" i Esmonde Robertson (red), **The Origins of the Second World War**, London 1971 och "Zunere Krise und Angriffskrieg", i Forstmeier och Volkmann (red), s.158-9. 1938 sade Göring, som hade ansvar för den tyska ekonomin: "Det är en oerhörd brist på utbildade arbetare.... Det går inte att lösa genom att stänga fabrikerna som producerar skenbart oviktiga konsumtionsvaror. Ty när arbetarna inte längre kan köpa konsumtionsvaror för sina löner... är det början på inflationen, och det är början till slutet." Citeras i Berenice A Carroll, **Design for Total War: Arms and Economics in the Third Reich**, Haag och Paris 1968, s.159.

imperialismen, hade verkligen för avsikt att skapa en ny ordning i Europa – och det gjorde i sin tur kriget oundvikligt. Taylors bok vimlar av påståenden som inte underbyggs av fakta. Han hävdar exempelvis att ”den tyska upprustningen var i stor utsträckning en myt fram till våren 1936.”⁶ Detta vederläggs av de många memoranda från *Reichswehr* och från delar av den tyska storindustrin som drev igenom en tredubbling av militärutgifterna mellan 1932 och 1934.⁷ Taylor skriver också: ”Upprustningen kostade cirka 40 miljarder mark under de sex budgetår som slutade den 31 mars 1939 och cirka 50 miljarder mark fram till krigsutbrottet.”⁸ Men siffran är alldeles för låg: den verkliga summan var mer i storleksordningen sjuttio eller åttio miljarder mark.⁹ För att ta ännu ett exempel: ”Den 15 mars (1939) blev Böhmen ett tyskt protektorat.... I själva verket var det fråga om en oförutsedd biprodukt av utvecklingen i Slovakien.”¹⁰ Men utvecklingen i Slovakien var långtifrån oförutsedd. Den hade i själva verket medvetet planerats och genomförts för att bryta sönder ett redan stympat Tjeckoslovakien.¹¹ Vidare skriver han: ”Och det fanns inga ondskefulla planer bakom protektoratet över Böhmen... Böhmen hade ingått i det tysk-romerska riket.”¹² Men var det inte ”ondskefullt” att bryta ett högtidligt löfte som givits några få månader tidigare (”*Wir wollen ja keine Tschechen! Meinetwegen werden wir ihnen garantieren*” – ”Vi vill ju inte ha några tjecker! Det kan vi garantera er.”)? Skulle det på samma sätt inte ha varit ”ondskefullt” att kräva Alsace, Lorraine och Artois till Tyskland med argumentet att de också en gång hade tillhört det tysk-romerska riket? Och vidare, hur vore det att än en gång splittra Italien och Tyskland i dussintals oberoende furstendömen, med argumentet att de hade existerat i denna form under århundraden? Om man väl börjar rita om Europas gränser, var slutar man? Taylors argument är här klart inkonsekventa. Antingen står man för realpolitikens logik och då är moraliska bedömningar om vad som är ”ondskefullt” oviktigt – men då var den brittiska reaktionen på den tyska krigsmakten Wehrmachts ockupation av Böhmen lika mycket ett ”faktum” som ockupationen själv, och en realpolitik som inte kunde förutse denna reaktion var bristfällig och illa utformad. Eller, om det är befogat att som historiker sätta sig till doms över reaktionen – ”överdriven”, ”malplacerad” etc – måste ockupationen som utlöste den också kunna värderas: var den ”rimlig”, ”oundviklig”, ”berättigad” – eller inte? Taylor skriver: ”Men han (Hitler) hade ingen aning om att han skulle slå ut Frankrike ur kriget när han invaderade Belgien och Holland den 10 maj 1940. Det var en defensiv åtgärd för att förhindra att de allierade invaderade Ruhr. Erövringen av Frankrike var en oförutsedd vinst.”¹³ Men nog hade hela Mansteins och Guderians plan som sitt specifika mål att besegra Frankrike, inte Holland och Belgien.¹⁴

6 A J P Taylor, **Förspelet till andra världskriget**, Rabén & Sjögren 1968, s.17.

7 ”I början av februari 1938 krävde Hitler av Reichswehrs ledning att de ’till varje pris skulle stärka vår kampvilja’, och några dagar senare stadfäste regeringen hans oemotsägliga krav att skapandet av sysselsättning i grund och botten skulle tjäna den militära beredskapen. I ljuset av dessa och andra fakta har man övergivit försöken att beskriva den ekonomiska historien under Tredje rikets första år som en särskild fas där det skapades arbetstillfällen, innan upprustningen inleddes.” Forstmeier och Volkmann, s.118-19. Så mycket för Taylors tes om en fas av stimulansåtgärder av typen New Deal före 1936. 1932-33 hade *Reichswehr* yrkat på militärutgifter på 1,4 miljarder mark. I själva verket ökade militärutgifterna från cirka 1 miljard 1932 till 2,8 miljarder 1934 och 5,5 miljarder 1935, varav mer än en miljard till Luftwaffe. (Se ovan kapitel 3). Se även Dietrich Eichholtz, **Geschichte der deutschen Kriegswirtschaft**, band 1, 1939-1941, Berlin 1984, s.31.

8 Taylor, **Förspelet**, s.15.

9 Taylor blandade samman *investeringar* i krigsindustrin med totala militärutgifter. Volkmann (s.29-30) nämner siffran 70 miljarder mark utöver privata investeringar i vapenindustrin, 75,5 miljarder med dessa privata investeringar, och 81 miljarder om man lägger till de privata investeringarna i den tunga industri som tillhandahöll fabriker och utrustning till vapenindustrin.

10 Taylor, **Förspelet**, s.211.

11 Så tidigt som 21 oktober 1938 gav Hitler instruktioner till *Wehrmacht* att tillintetgöra resten av Tjeckoslovakien. Detta upprepades i en order till general Keitel 17 december 1938. Redan 16-17 oktober 1938 eggade nazisterna slovakerna att agitera för fullständig självständighet, i ett samtal mellan slovakledaren Durcansky och Göring, nedtecknat i utrikesministeriets dokument. Se kapitel 13 i William L Shirer, **Det tredje rikets uppgång och fall : det nazistiska Tysklands historia**, Forum 1984.

12 Taylor, **Förspelet**, s.211.

13 **Ibid**, s 17.

14 Uppgiften att ”definitivt tillintetgöra väst” överlämnades till *Wehrmachts* högsta stab så tidigt som 19 oktober 1939. Hitler beordrade sina generaler att angripa Storbritannien och därefter Frankrike ”så snart som möjligt”. Instruktionerna från oktober 1939 slog fast, att ”först måste en så stor del av den franska armén som möjligt krossas”. Angreppet på Holland och Belgien betraktades som ett sätt att uppnå detta mål, inte tvärtom. Hans-Adolf Jacobsen (red), **Kriegstagesbuch des Ober-Kommandos der Wehrmacht**, band 1, München 1982, s.45-59 R, s.55-56 B.

Enligt Taylors historiesyn bestäms utrikespolitiken av en realpolitik som reagerar på tillfälliga internationella situationer. Aktörerna utgår inte från nationella politiska och ekonomiska krafter, som de uttrycks av partier, stater och rörelser, utan de flyter kring i en rymd som i slutändan bara bestäms av individuella egenskaper och motiv. Således anses Hitler vara "sin egen tidtabells fånge",¹⁵ och framgången för hans projekt (en Ny ordning i Europa) verkar bara äventyras av hans eget irrationella beteende: "Den europeiska kamp som började 1918, när de tyska vapenstilleståndsdelegaterna infann sig hos Foch... avslutades 1940.... En "nyordning" hade etablerats i Europa, den dominerades av Tyskland.... Hans (Hitlers) framgångar berodde på Europas isolering från övriga världen. Han raserade själv grundvalarna för sina framgångar. 1941 gick han till angrepp mot Sovjet och förklarade krig mot USA."¹⁶

Detta är fel på alla punkter. Andra världskriget var utan tvekan ett krig om världsherraväldet. Det var inte möjligt att "isolera" Europa från övriga världen, inte bara av militära och strategiska utan även av uppenbara ekonomiska skäl. Hitler, Roosevelt och så småningom även Stalin förstod det mycket väl. Det var inte en "europeisk kamp" som tog slut i juni 1940 - operativa studier för ett angrepp på Sovjetunionen inleddes i juli samma år, till och med innan slaget om Storbritannien hade inletts. Hursomhelst kunde inte Europas Nya ordning stabiliseras så länge den inte erkändes av alla stormakter och åtminstone passivt accepterades av de folk som var inblandade – och så var inte fallet på sommaren 1940 mer än under våren 1941.¹⁷

Det i grunden korrekta i Taylors synsätt är att han inser att den tyska imperialismen i sig inte skilde sig från andra imperialistmakter: alla är de besudlade av blod, förräderi och avskyvärda brott mot mänskligheten. Men det faktum att vi lever i en gangstervärld innebär inte att ett givet brott inte utförs av en specifik gangster vid ett givet ögonblick. Det finns inte minsta tvivel om att den tyska imperialismen medvetet och skamlöst inledde kriget mot Polen, och därmed andra världskriget, 1 september 1939. Oavsett det världskapitalistiska systemets, och de övriga imperialistmakternas, ansvar, var just denna handling den tyska härskande klassens verk under ledning av Führern och hans militära hejdukar.

Underlättade den franska härskande klassens demoralisering och ökande defaitism Hitlers hänsynslösa marsch mot ett nytt världskrig? Utan tvivel. Men denna demoralisering motsvarade en materiell verklighet och speciella sociala intressen. I slutet av första världskriget var Frankrike politiskt och militärt dominerande på den europeiska kontinenten. Men den ställningen motsvarade ingalunda de verkliga ekonomiska styrkeförhållandena i Europa, och än mindre i världsskala. Varken det franska kapitalet eller den franska industrin kunde upprätthålla arméer i Väst- och Östeuropa som skulle kunna krossa varje tyskt försök att återta övertaget. Om något, bekräftade bara de katastrofala finansiella och diplomatiska konsekvenserna av Poincarés ockupation av Ruhr 1923 den fullständiga bristen på överensstämmelse mellan de franska diplomatiska ambitionerna och landets ekonomiska styrka. Den därav följande bristen på politisk vilja var resultatet av – och inte orsak till - materiell svaghet.

Dessutom skrämde stora delar av den franska härskande klassen av den franska arbetarklassens potentiella styrka, så som den till exempel visade sig i generalstrejken 1936. Många inom den franska borgarklassen var besatta av att eliminera det "kommunistiska hotet", och detta fick gå före alla internationella planer. De betraktade alltmer den parlamentariska demokratin som en olidlig börda vilken gjorde det omöjligt att effektivt krossa fackföreningarnas styrka. Laval, som kom att bli först utrikesminister och senare regeringschef i Vichy-regeringen under tysk ockupation, förkroppsligade det synsättet, vilket hade ett starkt stöd i parlamentet. Pétain, Vichyregimens förste ledare, sågs i breda kretsar som den idealiske

15 "Inför de skeptiska generalerna kunde han inte ännu en gång inställa anfallet på Polen såvida inte polackerna hade fallit till föga innan dess." Taylor, **Förspelet**, s.277.

16 **Ibid.**, s 280.

17 För att kasta tvivel över Hitlers – och den tyska imperialismens – långsiktiga expansionistiska krigsplaner måste Taylor misskreditera den s k hosbachpromemorian, vilken rapporterar om ett möte mellan Hitler och hans högsta ämbetsmän 12 november 1937, där dessa planer presenterades öppet och fullständigt. (**Ibid.**, s.18-22.) I själva verket blandar Taylor samman tre olika frågor: 1) innehöll Hitlers redogörelse egentligen anvisningar om att senast 1942-43 inleda ett krig för att erövra Ukraina?; 2) lade de närvarande någon vikt vid mötet?; 3) ger den s k hosbachpromemorian en tillräcklig beskrivning av mötet? Genom att koncentrera sig på punkt 3, och genom att blanda ihop punkt 1 och 2 med 3, antyder Taylor att det saknades långsiktiga planer på erövringar och krig. Men den slutsatsen är helt ogrundad. Tvärtom, minst sex olika tyska generaler pekade oberoende av varandra på mötets betydelse, bekräftade innehållet i Hitlers tal och de allvarliga slutsatser som de drog av det.

kandidaten för en ny ordning, redan innan kriget hade startat. I en rapport som Mussolinis främste agent i Paris – Lavoni – skickade till Rom, och som nyligen återfanns i de italienska arkiven, rapporteras att Laval 17 mars 1938 sade att han stod i begrepp att bilda en ”nationell” regering under Pétain. När han tillfrågades om vad kommunisternas reaktion skulle bli, svarade han med en gest som antingen kunde betyda att dra åt tumskruvarna på dem eller vrida nacken av dem.¹⁸

När Paul Reynaud blev premiärminister 23 mars 1940, tog han på grund av sin svaga parlamentariska majoritet med flera konservativa anhängare med dylika planer i sin ministär.¹⁹ Även efter nederlaget för generalstrejken hösten 1938 var farhågorna för ett arbetaruppror i Paris fortfarande starka. ”Weygand och de andra var rädda för en Pariskommun”, berättade amiral Auphan för Raymond Tournoux. Det var det främsta motivet bakom överbefälhavaren Weygands önskan att till varje pris få slut på kriget – en önskan som helt och fullt delades av Pétain och Laval. ”Om man skulle bibehålla arméns moral och undvika en revolutionär rörelse i Paris, måste regeringen hävda sin vilja att till varje pris bli kvar i huvudstaden för att behålla kontrollen över situationen, även om man därmed riskerade att bli tagen av fienden. ’Det är frågan om inre ordning och värdighet’ förkunnade Weygand.”²⁰

Under hela perioden från 1929 till 1938 var den brittiska politiken motståndare till fransk dominans i Europa. Men britterna antydde aldrig att de skulle acceptera att den ersattes av tyskt herravälde. Chamberlains ”eftergiftspolitik”, *appeasement*, var i första hand resultatet av Londons bedömning av hur lång tid som behövdes för att komma ikapp Tysklands försprång i upprustning. Hitler hade börjat rusta 1933, medan den brittiska imperialismen hade kommit igång på allvar först tre till fyra år senare. Med andra ord var det ett illusoriskt och dumdrigt försök att manövrera ut Hitler, inte ett accepterande av ett Europa dominerat av Berlin. Till skillnad från den franska borgarklassen var den brittiska härskande klassen på inget sätt demoraliserad eller defaitistisk när det gällde försvaret av Storbritanniens ställning i världen – först och främst av det brittiska imperiet självt. Skillnaden mellan Chamberlains och Churchills falanger var inte att den ena var redo att kapitulera inför den tyska imperialismen och att den andra inte var det. Det var en motsättning om det mest effektiva sättet att bevara imperiet och gå emot Hitler - nu eller senare. Med tanke på Hitlers linje måste Churchills falang med nödvändighet vinna diskussionen. Under en kort period lekte några av ”eftergiftspolitikerna” med tanken att avleda den tyska imperialismens aggressiva dynamik mot Sovjetunionen, men efter ockupationen av Prag blev det uppenbart för dem, att om Hitler skulle erövra Östeuropa, skulle han få en enorm styrka för att slå mot det brittiska imperiet. Så ytterligare eftergifter vore självmord för den brittiska imperialismen.

På andra sidan jordklotet var den japanska imperialismen på motsvarande sätt inbegripen i en stegvis erövring av Kina – och hade sedan satt upp Sydostasien som nästa mål. Enligt de mer radikala imperialistkretsarna i och kring den kejsarliga armén innebar inte den linjen med nödvändighet en öppen konflikt med Storbritannien och definitivt inte med USA. Faktiskt framstod erövringen av Kina alltmer som en nästan oöverstiglig uppgift – mycket mer komplicerad, utdragen och kostsam än vad de japanska krigsherrarna hade räknat med. Även här vore den lämpligaste lösningen att få London och Washington att acceptera fullbordat faktum, hellre än att behöva inleda en samtidig konfrontation med Kina, Storbritannien, USA och möjligen även Sovjetunionen.

Men även om dessa framtidsutsikter vore lockande för London – för att inte tala om för de mindre franska och holländska kolonialmakterna i regionen – så var Washington lika fientligt inställt till att acceptera japanska erövringar i Asien som London var mot tyska erövringar i Europa. Anledningen var densamma i båda fallen.

Den amerikanska imperialismen ansåg att det i det långa loppet skulle bli oundvikligt med en framtida konflikt med Japan om herraväldet över Stilla Havet och Ostasien (inklusive Kina). Under dessa omständigheter vore det idioti att låta en framtida fiende först konsolidera

18 Max Gallo, **La cinquième colonne**, Paris 1970, s.234. Enligt en konfidentiell rapport från tyska utrikesministeriet sade Laval ännu tidigare, i april 1937, till Tysklands hemliga sändebud att Frankrike behövde en Pétain-regering. Raymond Tournoux, **Pétain et la France**, Paris 1980, s.39. Det finns viktiga bevis för att Pétain stod i maskopi med dessa konspirationsförsök. Cassius, **La Vérité sur l’Affaire Pétain**, Paris 1945, t ex s.88-89.

19 Charles de Gaulle, **Ge inte upp: krigsminnen 1940-1942**. Bonnier 1955, s.31. De Gaulle nämner också att hela Paris i april-maj 1940 talade om att ifall Reynaud föll, skulle Laval ta makten tillsammans med Pétain. (s.30). I sina memoarer förbigår Paul Reynaud själv med tystnad den chans han gav högern - se **Au Coeur de la Méléé**, Paris 1951.

20 Tournoux, **Pétain et la France**, s.57.

omfattande erövringar, och låta den fördubbla, tredubbla eller fyrdubbla sin industriella, ekonomiska och militära styrka, och på så sätt tillåta den att inleda den slutgiltiga sammandrabbningen under villkor som vore mycket sämre för USA än de aktuella styrkeförhållandena. Därför inledde Rooseveltregeringen en informell blockad av för Japan livsviktiga råvaror, och utökade hjälpen till Chiang Kai-sheks Kina. Inför Washingtons alltmer hårdnackade motstånd kunde Tokyo antingen dra sig tillbaka från Kina eller forcera fram en konfrontation med USA. Japan valde medvetet den senare vägen när landet 23 juli 1941, med hjälp av Vichy-regimen, ockuperade Indokina (en ockupation som för övrigt senare skulle tillåta den kejserliga armén att inta Malacka och Singapore bakvägen). Roosevelt svarade med att göra blockaden officiell.

Tokyos politik avgjordes till stor del av överväldigande ekonomisk nödvändighet. Före kriget importerade Japan 66 procent av sin olja från USA. Tio miljoner ton av det koks som behövdes för dess stålverk i Kina, all bauxit som behövdes för flygplansproduktionen, allt nickel till dess vapenprogram, allt tenn och gummi, 60 procent av dess koppar och nästan alla dess industrisalter kom till Japan från utlandet. Praktiskt taget alla dessa råvaror kunde hämtas från Holländska Ostindien, Indokina, Malacka, Filippinerna eller Kina.

I början framstod kriget i Europa och Fjärran Östern som separata, självständiga konflikter. Men själva styrkan i nazisternas inledande segrar ledde oundvikligen till att de två konflikterna knöts samman. Från att till en början inte ha kunnat bestämma sig för en ”nordlig” eller ”sydlig” väg, uppmuntrades de japanska militära ledarna nu att rikta in sig på de utsatta europeiska kolonierna i Sydostasien. Det slutgiltiga argumentet kom från USA, när landet efter juli 1941 beslutade sig för att neka Japan de råvaror som behövdes för att föra kriget mot Kina.

Men till och med sedan man 5 november 1941 beslutat sig för att slå mot USA, förväntade sig inte Tokyo med nödvändighet en strid till det yttersta. Snarare hoppades man att Japans framgångar i inledningsskedet, tillsammans med de tyska bundsförvanternas framgångar, skulle få Washington att söka en kompromissfred vilket skulle ge japanerna en stabil och säker inflytelsesfär i östra och södra Asien. Men Washington var definitivt mot att erkänna allt som kunde leda till japansk dominans i Asien, vilket visade sig i utrikesdepartementets omedgörlighet under de amerikansk-japanska förhandlingarna i november 1941.

Japans angrepp på Pearl Harbor 7 december 1941 gav USA en omedelbar och otvetydig förevändning som kunde fånga den amerikanska befolkningens fantasi och rusta den för ett revanschkrig. Men oavsett hur stort intresse USA hade av möjligheterna i öst, var det Europas framtid, dess rikedomar och kontroll över stora delar av världen, som huvudsakligen sysselsatte USA:s strateger från och med 1939. I början av 1941 hade de amerikanska och brittiska stabscheferna enats om att utkämpa kriget utifrån planen ”Europa först”, den så kallade plan ABC-1, och denna strategi bekräftades på nytt sedan Pearl Harbor hade utlöst kriget mellan Tokyo och Washington.

En tredje omedelbar orsak till andra världskriget (de två övriga var Tysklands och Japans angrepp utanför sina nationella gränser) var den amerikanska imperialismens fasta föresats att på ett avgörande sätt lägga sig i utarbetandet av den nya internationella ordningen. Det återspeglade en medveten politik hos Rooseveltregeringen (den ifrågasattes visserligen av de så kallade isolationisterna så sent som 1940 – men de utgjorde aldrig mer än en begränsad utbrytargrupp inom USA:s härskande klass).²¹ Denna beslutsamhet var resultatet av den amerikanska ekonomins omfattande omvandling efter 1929. Till sitt förfogande hade USA-imperialismen enorma reserver av ledigt kapital, icke utnyttjad produktionskapacitet och sysslolös arbetskraft. Försöket att mobilisera dem med hjälp av New Deal (det vill säga genom att satsa på den inre marknaden), och samtidigt lyfta ekonomin och samhället ur den värsta krisen, hade i stort sett misslyckats. 1938 fanns det återigen tolv miljoner arbetslösa. Det blev absolut nödvändigt att ge sig ut på världsmarknaden. Kapital måste investeras och lånas ut till utlandet. Man måste sälja varor utomlands, i en kvalitativt större utsträckning än

21 Detta den härskande amerikanska klassens grundläggande val bekräftades på ett slående sätt när det republikanska partiet – av tradition isolationistiskt – 1940 utsåg Wendell Willkie till presidentkandidat. Dennes världsuppfattning skilde sig knappast från Roosevelts. ”Gruppen kring Willkie, Welles och Luce betraktar världen som en enorm marknad för amerikanska producenter, industrimän och handelsmän. De tror på det amerikanska århundradet, och är energiska experter och affärsmän fyllda av en romantisk, lika självsäker, ekonomisk imperialism, ivriga att omvända världen efter amerikanskt mönster”, skrev Halifax till London i maj 1942. Christopher Thorne, *Allies of a Kind*, London 1978, s.139.

före 1929 eller mellan 1933 och 1939 (något som skulle komma att förverkligas efter 1945).²² Men först måste världen göras säker för en sådan gigantisk export av kapital och varor. Detta var det materiella innehållet i formuleringen ”göra världen säker för demokratin” och innebörden i detta avgörande och slutgiltiga brott med den amerikanska isolationismen. Gabriel och Joyce Kolko sammanfattar på ett beundransvärt sätt USA-imperialismens läge och syften: ”Det djupt inpräntade minnet av den tio år långa depressionen från 1929 hängde över alla amerikanska planer för perioden efter kriget. Kriget hade fått slut på det amerikanska samhällets kris, men frågan var om freden skulle återuppliva den.... I slutet av andra världskriget beslutade sig USA:s ledning för en politik med syfte att förhindra att en ekonomisk och social kris återigen skulle drabba det amerikanska samhället. Det var en politik som uttryckligen krävde en lösning av USA:s dilemma på världsscenen.”²³

Roosevelt måste manövrera försiktigare än Hitler eller de japanska krigsherrarna, för i USA rådde fortfarande demokrati. Det amerikanska folket kunde inte tvingas in i kriget; det måste luras in i det. De framtidsutsikterna var inte populära i USA (lika lite som i något annat större land). Japans överraskningsanfall på Pearl Harbor gjorde saker och ting lättare för Roosevelt. Men avsikten att ingripa till praktiskt taget vilket pris som helst var inte hans personliga val. Det var den amerikanska härskande klassens val, och det var lika medvetet som deras tyska eller japanska motståndares.

Angreppet på Sovjetunionen kom inte, som många hade förväntat sig, som ett resultat av världskapitalismens gemensamma ansträngningar. Sovjetrepublikens isolering och de inre omvälvningar som det gav upphov till, hade givit de mellanimperialistiska striderna fria tyglar, så öppnandet av östfronten härrörde i första hand från den tyska imperialismens önskan att stärka sig gentemot sina konkurrenter i väst. Inom Sovjetunionen själv uppstod en explosiv motsättning mellan å ena sidan stärkandet av landets industriella och militära infrastruktur genom femårsplanen, och å den andra den djupa politiska kris som landet kastats in i av Stalins utrensningar och vårdslösa diplomatiska spel. Den senare processen berövade Röda armén dess ledning, bringade landets försvar i upplösningstillstånd, gav Polen och Europa till Hitler, och underlättade nazisternas angrepp på Sovjetunionen.²⁴ Den första processen gjorde det till slut möjligt för Sovjetunionen att överleva.

Röda arméns totala avsaknad av beredskap 1941 var ett direkt resultat av Stalins katastrofala felbedömning av det politiska läget i Europa och av Hitlers – det vill säga den tyska imperialismens – avsikter i det kommande kriget. Bara några få år tidigare hade Tjuchatjevskij, som då var förste ställföreträdande kommissarie för försvaret, hävdade att den franska armén inte skulle göra något aktivt motstånd mot Tyskland och att Tysklands aggressiva avsikter hursomhelst var riktade mot öst. Stalin var däremot övertygad om att ifall Sovjetunionen uppträdde ”korrekt”, skulle inte Hitler angripa. Den tysk-sovjetiska pakten från augusti 1939 framstod alltmer som en strategisk inriktning istället för ett taktiskt drag.²⁵

22 ”Från en bottennotering på 1,6 miljarder dollar 1932, steg USA:s export till 12,8 miljarder dollar 1943 och 14 miljarder 1944. Under kriget satte de flesta planerare därför målet för efterkrigsexporten till 14 miljarder dollar – betydligt mer än en fyrdubbling av 1939 års nivå. Det beräknades också vara en förutsättning för fortsatt amerikanskt välstånd.” Gabriel och Joyce Kolko i Thomas G. Paterson (red), **The Origins of the Cold War**, Lexington, Mass. 1974, s.244. I själva verket uppgick USA:s export 1954 till 10 miljarder dollar och 1960 till 20 miljarder.

23 **Ibid**, s.243.

24 En kartläggning som Röda arméns generalinspektör genomförde på sommaren 1940 visade att ”av de 225 nya regementsbefälhavarna har ingen enda genomgått hela utbildningen på militärhögskolan, bara tjugofem har gått färdigt militärskolan och resten, totalt 200, har knappt klarat av utbildningen till fänrik.” John Erickson, **The Road to Stalingrad**, London 1975, s.19-20. Lärdomarna från kriget med Finland gav militären en viss respit, och uppmuntrade bl a frisläppandet av 4 000 officerare från arbetslägren i Sibirien. Mycket av det följande baseras på författarens än så länge oöverträffade historia om kriget mellan nazisterna och Sovjet.

25 Molotovs tal inför Högsta sovjet 3 oktober 1939 innehöll följande skandalösa formulering: ”Om vi skall tala om dagens viktigaste europeiska stater, är Tysklands inställning som stat att den snabbast möjligt vill få slut på fientligheterna och uppnå fred, medan England och Frankrike – som igår talade mot krigshandlingar – idag är för att fortsätta kriget och mot att sluta fred.... Den engelska regeringen har förklarat att dess krigsmål är varken mer eller mindre att tillintetgöra hitlerismen. Av detta följer att i England... har krigshetsarna förklarat något av ideologiskt krig mot Tyskland, likt de gamla religionskrigen.... Dessa krig förde bara med sig ekonomisk nedgång och kulturellt fördärv för folken som drabbades av dem – men de härrör från medeltiden. Drar inte de härskande klasserna i England och Frankrike oss tillbaka till tider av religionskrig, vidskeplighet [motstånd mot fascismen jämställs med vidskeplighet! - EM], kulturellt förfall?... Ett sådant krig kan inte på något sätt rättfärdigas. Hitlerismens ideologi kan, liksom varje ideologiskt system, accepteras eller förkastas – det är en fråga om politisk uppfattning (!). Men alla kan förstå att en ideologi inte kan

Tanken att Tyskland var en möjlig fiende tystades med eftertryck ned vid stabschefernas viktiga studiekonferens i december 1940, liksom varje uppfattning om att kriget skulle kunna komma inom en nära framtid. De utbildningsplaner som publicerades efter konferensen var därför inte produkten av en ingående undersökning av tillståndet inom armén och dess behov, och inte heller utgjorde de en del av en sammanhängande krigsplan. Den ”Statens försvarsplan för gränserna 1941” som generalstaben gav ut i april 1941, och med vilken Sovjetunionen gick in i kriget två månader senare, förpliktigade Röda armén att försvara Sovjetunionens yttre gränser och lade minimal vikt vid det strategiska försvaret.

Med tanke på de franska och brittiska regeringarnas (minst sagt) vacklande hållning till ett militärt samarbete i händelse av ett tyskt angrepp på Polen, hade den sovjetiska regeringen all rätt att garantera sin omedelbara säkerhet om Tyskland skulle erövra detta land. Men Hitler-Stalinpakten innehöll ett hemligt protokoll som ledde till en fjärde delning av Polen, till och med innan denna erövring hade inletts.²⁶ Därmed gav Stalin grönt ljus åt Hitlers angrepp och räddade tillfälligt Tredje riket från mardrömmen att få ett utdraget krig på två fronter. Ryska historiker förnekar fortfarande detta – genom att hålla tyst om det hemliga protokollet från 23 augusti 1939. Likaså döljer de att Stalin formellt var mot att den polska staten skulle överleva. Denna cyniska realpolitik gav effekter på det polska folkets inställning till Sovjetunionen som är katastrofala än idag. Det var förvisso en bidragande orsak till andra världskrigets utbrott.

krossas med våld... Det är därför det är meningslöst, faktiskt brottsligt, att föra ett sådant krig för att eliminera hitlerismen.” (*Cahiers du Bolchevisme*, januari 1940.)

26 Se t ex Pavel Jiline, *Ambitions et Méprises du Troisième Reich*, Editions du Moscou 1972. Stalins uttryckliga krav att Hitler inte skulle återupprätta en polsk reststat ställdes i närvaro av Molotov vid ett möte med den tyske ambassadören von der Schulenburg den 25 september 1939 (**Nazi-Soviet Relations: Documents from the Archives of the German Foreign Office**, utrikesdepartementet, Washington 1948, s.102.)

Kapitel 3. De samhälleliga krafterna

Andra världskrigets aktörer utgjordes av ett brett spektrum av nationer, samhällsklasser, delar av samhällsklasser, politiska partier och smalare grupperingar (finansiella, industriella, militära och politiska) över hela jordklotet. Krigets utveckling bestämdes alltmer av växelverkan mellan dessa krafter, vilken nådde sin höjdpunkt under åren 1943-45, när bokstavligen miljontals män och kvinnor var indragna i en konflikt som geografiskt sträckte sig från Frankrike till Bengalen, från Tchad till Leningrad, från Filippinerna till Birmingham, från Detroit till Bosnien, från Norra Manchuriets slätter till Egypten, från Avellaneda till Milano. Aldrig tidigare hade så många människor, på samtliga kontinenter, direkt eller indirekt deltagit i politisk eller väpnad kamp. Den moderna kapitalismens motsägelsefulla natur visade sig i det faktum att kriget fördes av militära hierarkier som hade en centraliserad, allt brutalare kontroll över miljontals soldater, samtidigt som andra miljoner reste sig och ingrep i kriget utanför någon etablerad hierarkis kontroll. Denna motsättning var dessutom synlig ända från konfliktens början.

Stormakterna lyckades övervinna alla avgörande hinder på vägen mot kriget. Kontrarevolutionens framsteg visade sig i att hindren avlägsnades det ena efter det andra. Ett efter ett verkade civilisationens ljus slockna – i Europa, Asien och Sovjetunionen. Överallt verkade barbariet vara på frammarsch. Åren 1940, 1941 och 1942 var de mörkaste i vår epok. Victor Serge gav en av sina romaner den passande titeln **Midnatt i seklet**.

Men maktthavarna lyckades inte piska upp någon entusiasm för slakten. I skarp kontrast till augusti 1914 gick under dessa år inga tåg eller transporter med soldater mot fronten täckta med blommor och följda av hurrande folkmassor. Krigströttheten fanns där redan från början. Hitler fick inte sin första chock vare sig vid Haags flygfält eller av Röda Arméns kadetter från Brest-Litovsk, eller ens vid Moskvask portar. Han upplevde den när han 27 september 1938, efter talet i Sportpalatset där han tillkännagav sitt ultimatum till Tjeckoslovakien, ivrigt väntade vid rikskanslerämbetets fönster på hurrande folkmassor som skulle vinka åt den elitdivision, som han beordrat skulle marschera på Berlins gator i detta syfte. Folkmassorna hurrade aldrig.¹ Visserligen hade folk resignerat inför kriget, och de accepterade det som något ödesbestämt som de inte kunde förhindra. Men passiv resignation var långtifrån ett entusiastiskt stöd. Ett sådant stöd saknades i stort sett i alla länder vid krigsutbrottet.

Situationen förändrades gradvis under krigets senare skeden, på ett sätt som skilde sig avsevärt från land till land. I Storbritannien samlades en överväldigande majoritet av arbetarklassen bakom den nationella samlingsregeringen under ledning av ärkereaktionären Churchill på grund av en kombination av rädsla för tysk invasion, traditionell nationalism och klasshat mot fascismen.² Efter maj 1940 knöts krigspolitikerna därför till ett omfattande socialt reformprogram, som en betydande del av medelklassen – som var kritisk till toryledningens uttalade konservatism under mellankrigsperioden – kunde omfatta och faktiskt omfattade. De brittiska krigsansträngningarna bars, trots att de var beroende av USA, upp av en nationell

1 Fritz Wiedeman, **Der Mann der Feldherr werden wollte**, München 1964, s.101. Enligt Joachim Fest uppgav Walter Hewall att Hitler sade: "Med det folket kan jag ännu inte föra krig." (**Das Gesicht des. 3 Reiches**, München 1980, s.77). John Toland beskriver hur, efter Hitlers Reichstags-tal 1 september 1939 där han förklarade krig mot Polen, "gatorna utanför var nästan dödstysta. De få människor som var i farten var allvarliga, som om de vore betryckta av oro för framtiden. Det fanns inga tecken på jubel som den augustidag tjugofem år tidigare när Kaisern förkunnade sitt krig." (**Adolf Hitler**, Wordsworth Editions, Ware 1997, s.570. På svenska: **Hitler**, Bergh, 1974.)

2 Churchill var inom den brittiska arbetarklassen känd som hängiven motståndare till den ryska revolutionen. Han var 1920 för en militär invasion i syfte att krossa den. Han var också känd för sitt aktiva motstånd mot generalstrejken 1926 och som en man som hade beundrat Mussolini, fördömt republikanernas sak i Spanien och förlöjligat Gandhi. Som en energisk förespråkare för det brittiska imperiet var han likaså rasist. Hans förakt för "färgade" människor var inte bara en fråga om känslor: under svältkatastrofen i Bengalen på hösten 1943, då miljontals människor dog, medverkade Churchill till att förhindra effektiva hjälpåtgärder. Det bör anmärkas att han i detta inte utmanades av sina regeringskollegor från labour. Angående Churchills förhållande till Mussolini se Arrigo Petalco, **Dear Benito, Caro Winston**, Mondadori 1985. Även mitt under andra världskriget, vid tiden för il Duces fall, tvekade han inte att skriva: "... han hade räddat det italienska folket (!) från bolsjevismen som det kunde ha råkat ut för 1919 och höjt det till en ställning i Europa som Italien aldrig förr hade haft. Hela nationen hade ryckts upp. Ett italienskt imperium hade skapats i Nordafrika" (**Andra världskriget: Minnen**, femte bandet, Skoglunds bokförlag 1952, s.63).

enhet som var exceptionell bland de allierade. Som ledare för en regering där det reformistiska labourpartiet aktivt deltog kunde Churchill därför lyckas genomföra större inskränkningar av de brittiska arbetarnas levnadsstandard än vad Hitler till en början vågade ålägga den tyska arbetarklassen. Hitler var besatt av sina minnen av hungerrevolterna och arbetarupproren i slutet av första världskriget, och var i början av kriget beredd att till och med offra en del av prioriteringen av krigsindustrin för att garantera en minimal matranson för de tyska arbetarna.³

Efter Pearl Harbor accepterades kriget också i USA, och betraktades som ett vedergällningskrig mot axelmakterna – med åtföljande chauvinistiska och rasistiska övertoner mot i synnerhet japanerna – men kriget fick aldrig samma folkliga stöd som i Storbritannien. Krigsskådeplatserna låg trots allt mycket långt från den nordamerikanska kontinenten. USA-ledningens ovilja att skicka tillräckliga mängder av trupper för att strida mot japanerna i Asien – eftersom det skulle leda till en ökning av förlusterna – var faktiskt avgörande för USA:s utformning av krigspolitiken gentemot Sovjetunionen och Kina. Under hela kriget växte klassmotsättningarna mer i USA än i Storbritannien.⁴ De blev också alltmer sammanflätade med rasmotsättningar, i takt med att tillströmningen av färgade människor till de stora industriområdena i Mellanvästern och östra USA ökade, och de nya arbetarna började reagera mot den rasistiska atmosfären inom industrin och i bostadsområdena. Arbetare i USA var mer benägna att bryta mot löften att inte strejka än arbetare i Storbritannien. På samma sätt ifrågasattes officerarnas kontroll över soldaterna mer bland USA:s trupper än i någon annan reguljär armé. Under de två sista krigsåren spred sig krigströttheten bara sakta i Storbritannien, medan den 1945 bröt ut i stor skala i USA:s armé, med soldatstrejker och myterier som uttryckte människens önskan att återvända hem, så snart kriget var slut i Europa och Fjärran Östern.

Även om situationen i Sovjetunionen var mycket mer komplex – och fortfarande är föremål för debatt bland historiker – fanns ett liknande mönster där. Trots att det stora folkflertalet identifierade sig med revolutionen – i mycket större omfattning mellan 1939 och 1941 än idag – var de fientligt inställda till Stalins diktatur. I exempelvis de baltiska republikerna och Ukraina, där det nationella förtrycket under kollektiviseringsperioden hade kombinerats med omfattande terror och svält, hade fientligheten mot Stalin bland stora delar av bönderna, de fackutbildade och delar av arbetarklassen förvandlats till rent hat – och det intensifierades ännu mer när de övergavs till de tyska ockupanterna 1941. Detta kunde ha öppnat dörren för ett omfattande samarbete mellan ockupanter och lokalbefolkning, men sådana avsikter omintetgjordes snabbt av de fruktansvärda brott som de nazistiska ockupationstrupperna gjorde sig skyldiga till. Ett systematiskt krossande av samhällets infrastruktur; förslavande av tiotals miljoner människor under omänskliga förhållanden; avrättningar och misshandel i en omfattning som översteg allt som Stalin och hans anhängare någonsin gjort sig skyldiga till – allt detta ledde snart till en omsvängning. De sovjetiska massorna – i första hand, men långt ifrån enbart, arbetarklassen och soldaterna i Röda armén – visade sin okuvliga beslutsamhet i ett motstånd där försvaret av Leningrad, på många sätt ännu mer än Stalingrad, blev en symbol.⁵

Inga som helst maningar från stats-, parti- eller militärledningen kunde ha lyckats utan de sovjetiska massornas beslutsamhet att kämpa och vinna kriget. Mitt under krigets död och våld och i denna yttersta prövning visade framstegen från Oktoberrevolutionen sin historiska

3 Detta var i grunden en riktig bedömning av situationen. När matransonerna minskades eller matpriserna höjdes noterade de hemliga rapporterna från SS Sicherheitsdienst "allvarliga klagomål" inom "breda kretsar av befolkningen", speciellt bland de fattiga delarna och "framförallt industriarbetarna". Se **Meldungen aus dem Reich**, Berlin 1984, exempelvis band 12, s.4451 (rapport från 9 november 1942); s.4796-8 (rapport från 8 februari 1943); och band 9, s.3496-7 (19 mars 1942) när ransonerna faktiskt skars ned. De tyska arbetarnas produktivitet inom krigsindustrin sjönk avsevärt, och blev lägre än de utländska arbetarnas. William S Allen i J Schnadecke och P Steinback (red), **Der Widerstand gegen den Nazionalsozialismus**, München 1985, s.860.

4 Isaiä Berlains rapporter från den brittiska ambassaden i Washington till utrikesdepartementet i London betonade regelbundet arbetarkampens betydelse i USA under kriget (**Washington Despatches 1941-1945**, redigerade av H G Nicholas, Weidenfeld & Nicholson, London 1981).

5 Angående belägringen av Leningrad, under vilken 630 000 människor dog, se Alexander Werth, **Russia at War**, London 1964, del 3. (Delar av den finns på svenska: **Ryssland i krig**, Stockholm 1942.) Den omänskliga behandlingen av sovjetiska krigsfångar 1941-42 var viktig för att stärka Röda arméns krigsmoral. Mellan 22 juni 1941 och 1 februari 1942 dog omkring 2,8 miljoner sovjetiska krigsfångar av svält, brist på medicinsk vård och direkt slaktande. Angående detta se Christian Streit, **Keine Kameraden – Die Wehrmacht und die sowjetischen Kriegsgefangenen** – DVA, Stuttgart 1979.

överlägsenhet. Röda arméns offensiv fick ett avgörande stöd av den partisanrörelse som växte fram bakom de tyska linjerna, vilket med Hitlers egna ord ledde till en outhärdlig situation. Partisanernas styrka hade sitt ursprung i samma envisa vilja att kämpa till döds mot den nazistiska terrorn som man också såg bland de heroiska kämparna i Warszawas getto. Hitler föll offer för sin egen vansinniga myt om den ariska rasens överlägsenhet. Hans politik i öst förutsåg aldrig att ”underlägsna raser” som slaver eller judar skulle kunna kämpa med större energi, mod, intelligens och hängivenhet än ”herrefolket”. Invånarna i Östeuropa och Sovjetunionen – som enligt planerna skulle fördrivas, utrotas eller omvandlas till slavarbetare under skapandet av det nya tyska imperiet – valde istället att göra motstånd till varje pris. De reste sig och tvingade dussintals tyska divisioner att dra sig tillbaka från fronten. Med sin beundransvärda kamp blev de en av de viktigaste och avgörande faktorerna för att slå tillbaka den tyska imperialismens planer.⁶

Den ruttna borgerliga samhällsordning som skapats i stora delar av Europa vid slutet av första världskriget gav vika under den tyska revanschismens militära offensiv. Dess efterföljare växte fram ur aktioner underifrån, när arbetare och fattigbönder bildade allianser för nationell frigörelse och radikala samhällsreformer. Det var mål som de lokala borgarklasserna och jordägande klasserna varken kunde eller ville omfatta. De härskande skikten väntade på att de allierade arméerna skulle besegra nazisterna och återföra dem till makten. Under tiden samarbetade de med, eller förhöll sig passiva till, ockupationstrupperna. Men den stora majoriteten av befolkningen i de ockuperade länderna valde istället att kämpa – och tog i och med det aktiv del i omformandet av Europa efter kriget. Ju mer det antifascistiska motståndet växte i styrka, ju mer benägna blev de lokala härskande klasserna att samarbeta med nazisterna. Kring 1943 blev den sociala snarare än den nationella splittringen dominerande och kriget antog en revolutionär dynamik som inte bara riktades mot att återinföra den gamla ordningen utan också mot varje reform av den.

Detta var särskilt tydligt i fallet Jugoslavien. Monarkin, det borgerliga etablissemanget, den reguljära armén, alla föll på ett ynkligt sätt samman inom några veckor, eller dagar, efter invasionen. Det öde som väntade befolkningen förberedades av de omfattande bombningarna av Belgrad, som i stort sett saknade luftförsvaret, till och med innan man officiellt hade förklarat krig. Detta var ett sätt att straffa och terrorisera befolkningen för dess ”brott” att gå emot Jugoslaviens anslutning till axelmakterna – och det skulle bli många fler, till att börja med att radera ut landet från Europas karta. Men reaktionen blev helt oväntad. De jugoslaviska massorna reste sig i tusentals och gjorde motstånd mot ockupationsarméerna och deras inhemska kollaboratörer. Det som började som ett befrielsekrig antog snabbt karaktären av en social revolution, vars utveckling kom att garanteras med skapandet av en partisanarmé som mot slutet av 1945 uppgick till omkring en halv miljon män och kvinnor. Inte ens sju på varandra följande koncentrerade offensiver från en av världens mäktigaste arméer kunde knäcka detta motstånd.

Till en början var även motståndet i Grekland en spontan reaktion mot den fascistiska ockupationen. Motståndet organiserades snart i Nationella befrielsefronten (EAM), som initierades men inte kontrollerades av det grekiska kommunistpartiet. Den hade politiskt en bredare grund än motståndet i Jugoslavien, och under en stor del av kriget var den till antalet större. Frontens ursprungliga mål var en radikal reformering av det grekiska politiska samhället (inklusive avskaffande av den fascistvänliga monarkin). Men allteftersom kampen utvecklades, vreds EAM alltmer åt vänster. Precis som i Jugoslavien ledde detta till en skarp samhällelig polarisering som det grekiska kommunistpartiet, medvetet reformistiskt och i stora delar ett lydparti till sovjetiska diktat, vägrade medge och ta itu med. Det alltför sena beslutet att göra väpnat motstånd mot de brittiska expeditionstrupper som (med amerikanskt stöd) skulle återupprätta ordningen från före kriget, och det enbart på en from förhoppning grundade antagandet, att de allierade skulle respektera det grekiska folkets demokratiska rättigheter, ledde till att den massiva och heroiska kamp som förts av hundratusentals grekiska arbetare och bönder i folkliga befrielsearmén (ELAS) krossades av den vita terror som de västallierade släppte lös mot dem.

Liknande radikala uppror sågs i varierande omfattning, inte bara i de ockuperade länderna, utan även i de länder som slutit upp i kriget på Tysklands sida. Italien, den första

6 Exempelvis trodde Hitler till en början att han skulle kunna behärska Jugoslavien med två divisioner, medan det enligt det tyska arméhögkvarterets arkiv till slut sattes in femton stycken mot partisanerna. Det antal som sattes in mot de ryska, polska och italienska partisanerna var åtminstone lika stort.

axelmakt som kapitulerade till de allierade, blev ett lysande exempel på massornas energi då de kastade sig in i kampen för att krossa den fascistiska staten, och på de allierades beslutsamhet att gå emot alla revolutionära initiativ.

De allierade fruktade framförallt den spektakulära utvidgningen av motståndet i norr, som fortfarande befann sig under tysk ockupation. Landets viktigaste industriella centra låg där.⁷ Återuppbyggnaden av arbetarrörelsen från och med slutet av 1943 ledde till en hel rad strejker i städerna i norr. Strejkerna omfattade någon miljon arbetare och kom i ett fall, i Turin, att vara i åtta dagar. Precis som i Österrike mellan 1934 och 1938 visade framgångarna för denna kampvilja bland arbetarna, att klassen, när den återfår självförtroendet och ett politiskt framtidsperspektiv, också får förmågan att organisera sig illegalt i massiv skala.

Om inte den massiva terrorn efter attentatet mot Hitler 20 juli 1944 ytterligare hade decimerat den tyska arbetarrörelsens kvarvarande medlemmar, och om inte de våldsamma bombningarna under andra hälften av samma år hade förstört stora delar av industrisamhället, finns all anledning att tro att det även i Tyskland hade varit möjligt med en utveckling liknande den i det ockuperade södra Europa och Italien – det vill säga omfattande uppror under ledning av vänstern.⁸ De tyska arbetarna hade trots allt behållit ett elementärt klassmedvetande under hela kriget, åtminstone i ekonomiska frågor. Den hemliga underrättelserapport från SS som citeras nedan (**Meldungen aus dem Reich**) återger talrika exempel på att arbetare protesterade, så snart lönesänkningar genomfördes. När Göbbels mobiliserade för ”totalt krig” 1943 och de manliga industriarbetarna i stor omfattning ersattes av kvinnor, tog arbetsgivarna tillfället att minska lönerna med 20 procent. Både män och kvinnor protesterade våldsamt. Enligt Ludolf Herbst: ”Mot slutet av 1943 uppstod klassspecifika skillnader inom befolkningen. Det blev uppenbart att över- och medelklasserna satte sina förhoppningar främst till amerikanerna och britterna, medan arbetarna åtminstone var mindre rädda för Sovjetunionen.”⁹

Nästan alla historiker har systematiskt underskattat omfattningen av motståndet mot nazismen i Tyskland självt. Mellan februari 1933 och september 1939 dömdes ändå 225 000 män och kvinnor av nazistiska domstolar för politiska brott. Till denna siffra måste vi lägga dem som spärrades in i koncentrationsläger utan rättegång. I en hemlig Gestaporapport beräknades de en viss dag – 10 april 1939 - överstiga antalet politiskt dömda med femtio procent: 162 734 mot 112 432. Ytterligare 27 369 häktade hade officiellt åtalats för politiska brott men ännu inte dömts.¹⁰ Så det är knappast någon överdrift att beräkna antalet tyskar som gripits på grund av politiskt motstånd mot nazisterna från maktövertagandet till krigsutbrottet till mellan 400 000 och 600 000 (beroende på omsättningen av fångar i koncentrationslägren). Under kriget steg dessa siffror. På våren 1943 fanns det omkring 200 000 tyskar i koncentrationslägren, många av dem döende. Bara mellan 1 januari och 30 juni 1944 (det vill säga innan den massiva terrorn inleddes efter attentatet mot Hitler) greps nästan 30 000 tyskar misstänkta för politiska brott, och ytterligare 6 000 för politiska brott som klassificerades som ”kriminella”.¹¹ (Dessa siffror innefattar inte de utläningar – deporterade arbetare, ”fria” utländska arbetare, slavarbetare, krigsfångar, etc – som också gripits av politiska skäl, och vars antal är dubbelt så stort som antalet tyska medborgare. Totalt fängslades mer än 100 000 människor under detta halvår som motståndare till Tredje riket.) Enligt en amerikansk uppskattning spärrades totalt 1 663 550 människor in i koncentrationsläger i Tyskland under Tredje riket, varav ungefär en miljon tyskar.¹²

Det var fruktan för revolution i Tyskland, lika mycket som Sovjetunionens ökande makt

7 Angående den italienska motståndsrörelsens omfattning 1943-45 se bland annat Paolo Spriano, **Storia del partito comunista italiano**, Turin 1967; Roberto Battaglia, **Storia della resistenza italiana**, Turin 1964; Battaglia och Garritano, **Breve storia della resistenza italiana**, Florens 1974.

8 Bombmattorna över städer som Dresden, Hamburg, Köln och Tokyo krävde fler dödsoffer än atombomberna över Hiroshima och Nagasaki och var helt enkelt ett brott mot mänskligheten. Men denna dom kan naturligtvis bara fällas av dem som inte delar det moraliska ansvaret för Tysklands och Japans dödsmaskiner. Att de dåvarande tyska och japanska generalerna och ledarna protesterade mot bombningarna, samtidigt som de glömde bort sina egna kriminella handlingar, var oförställt hyckleri. Innehöll inte Führerns krigsdirektiv order om att Kiev (som var större än Dresden) och alla dess invånare skulle förintas, och att Leningrad (en stad större än Hamburg) skulle jämnas med marken?

9 Ludolf Herbst, **Der Totale Krieg und die Ordnung der Wirtschaft**, Stuttgart 1982, s.237.

10 Günther Weisenborn, **Der lautlose Aufstand**, Hamburg 1962, s.30.

11 **Ibis**, s.133-34. Siffrorna kommer från en officiell rapport till den nazistiske justitieministern, Thierack, som publicerades i *Die Lage* – en konfidentiell skrift som bara distribuerades till nazistpartiets ledande medlemmar.

12 Eugene Kogon, **The Theory and Practice of Hell**, New York 1960, s.251.

i Europa, som stimulerade de västallierades strävan att ha trupper i Frankrike och Tyskland vid tiden för det tyska rikets militära sammanbrott. Precis som i fallen Grekland, Italien och Jugoslavien, betraktades även i fallet Tyskland Sovjetunionens inflytande över kommunistpartierna som ett möjligt bålverk mot den "anarki" – för att inte tala om "kommunism" – som lurade bakom de starka motståndsrörelserna, vilka trädde fram i full kraft efter 1943.

Efter ett samtal mellan de amerikanska och brittiska ledarna om vänstern i Europa skrev Harry Hopkins (Roosevelts närmaste rådgivare) samma månad i ett PM: "Jag sade att jag inte trodde att det fanns något samförstånd mellan Storbritannien, Ryssland och oss i frågan om vilka arméer som skulle vara var och vilken sorts administration som skulle byggas upp [i de ockuperade områdena]. Jag sade att om vi inte handlade snabbt och säkert, trodde jag att en av två saker skulle hända – antingen skulle Tyskland bli kommunistiskt eller så skulle det bli fullständig anarki, och att faktiskt samma sak skulle kunna hända i alla länder i Europa till och med i Italien... Uppenbarligen skulle det vara mycket enklare [det vill säga enklare än en formell överenskommelse med ryssarna] om de brittiska och amerikanska arméerna vore starka i Frankrike och Tyskland vid tidpunkten för sammanbrottet, men vi bör utarbeta en plan (med briter och ryssarna) för den händelse Tyskland kollapsar innan vi når Frankrike."¹³

Stalin såg också en ockupation från de allierades sida som ett vapen mot "anarki". Det framgår av den brittiske utrikesministern Edens rapport till Churchill om sina samtal med honom i mars 1943. Eden anmärkte att Stalin också ville ha en andra front i Europa av politiska skäl, ty "vid ett tyskt sammanbrott hade han ingen lust att överta hela ansvaret för händelsernas utveckling i Tyskland eller i övrigt på kontinenten. Eden trodde det var en grundtanke i rysk utrikespolitik att betydande både brittiska och amerikanska stridskrafter måste befinna sig på kontinenten när sammanbrottet kom. Eden underströk att detta var helt hans enskilda tanke och att han väl visste att en annan uppfattning rådde på sina håll i Ryssland, men att han trodde sig ha givit uttryck åt den mening som var Stalins egen."¹⁴

Även i Asien, och i synnerhet i Kina och Sydostasien, var trenden under kriget att den samhällseliga och anti-imperialistiska kampen smälte samman – i den delen av världen riktad lika mycket mot ockupationsarméerna som mot de västeuropeiska kolonialmakterna. Även här skulle icke kontrollerbara och oförutsägbara sociala krafter alltmer komma att vända upp och ner på imperialisternas planer för regionen.

Nyckeln till Asiens framtid var det växande motståndet mot Japans våldsamma angrepp på miljontals fattigbönder, rotlösa bybor och svältande stadsinvånare i norra och centrala Kina.¹⁵ Den japanska kejsarliga armén ockuperade Kinas hamnar, kontrollerade alla järnvägscentra, tog över de flesta av storstäderna, installerade en stabil administration i de ockuperade områdena och fick Chiang Kai-sheks regim att passivt acceptera Tokyos styre över en stor del av landet. Kriget borde strängt taget ha varit över. Det var förvisso vad arméns högsta befäl och regeringen i Tokyo ivrigt väntade sig, månad efter månad, år efter år. Men kriget var inte över bara för att Chiangs militära motstånd försvagats. Tvärtom. De utländska imperialisternas outhärdliga utsugning och förödmjukelser hade väckt Asiens "sovande jätte", det kinesiska folket. Det uppstod ett spontant motstånd, och japanernas brutala svar ledde bara till att det omvandlades till en enorm gerillaarmé.¹⁶ Ledningen för upproret tillföll inte den kinesiska borgarklassen, som istället fruktade det alltmer. Istället blev det kommunistpartiet som kom att leda denna nationella kamp för överlevnad.

Chiang och hans anhang observerade med allt större oro den kommunistledda alliansens växande styrka. Japanerna betraktades i jämförelse därmed som ett sekundärt problem, som hursomhelst skulle lösas med en amerikansk militär seger. USA å sin sida fann sig alltmer i en situation där de gav ut enorma summor på en allierad som inte hade för avsikt att kämpa men som samtidigt – utifrån amerikanernas långsiktiga intressen i Kina – blev allt svårare att ersätta med ett lämpligt högeralternativ. USA:s politik i Kina snubblade således på samma grundläggande motsättning som briter och amerikaner på Balkan, en motsättning som uppstått på grund av att det nationella befrielsekriget alltmer smälte samman med klasskampen. Ju mer massorna organiserades, ju mer pressade de på för revolutionära förändringar, och ju mindre blev

13 USA:s utrikesdepartement, **Foreign Relations of the United States, Documents 1943**, band 3, s.26.

14 Sherwood, **Roosevelts förtrogne**, s.468

15 Angående den kinesiska motståndsrörelsen se Israel Epstein, **Unfinished Revolution**, Boston 1947; Jean Chesneaux, **Peasant Revolts in China 1840-1949**, London 1973.

16 År 1942 förkunnade den japanske generalen Okamura officiellt doktrinen om Senko Seisaku, eller "tre av allting": bränn allting, döda allting, förstör allting.

därmed den härskande klassens vilja att bekämpa invasionsarmén. Guomindangs (Kuomintang) styrkor hölls istället i beredskap för den slutgiltiga styrkemätningen med Folkets Befrielsearmé. Å andra sidan, ju mindre Chiang bekämpade japanerna, ju mer hamnade befrielsearmén i centrum för den nationella befrielsekampen och desto mer ökade stödet för revolutionen.¹⁷

Det var inte bara i Kina som kriget skärpte de sociala och politiska motsättningarna. Liknande reaktioner och uppror uppstod i länder där befolkningen tidigare hade lidit under omänskliga förhållanden som västimperialismen pålagt dem. Och dessa uppror hade på intet sätt förutsetts av Washington, London eller Vichy (senare Paris). I Filippinerna växte stridigheterna under andra världskriget samman med ett inbördeskrig som inletts på 30-talet. Det i huvudsak kommunistledda motståndet mot den japanska ockupationen växte till en 100 000 man stark truppstyrka som kontrollerade stora delar av ögruppen. De amerikanska truppernas återkomst blev signalen till en kontrarevolution, och inbördeskriget har med varierande intensitet fortsatt ända till våra dagar.¹⁸

Till skillnad från de filippinska massorna, som på det hela taget kämpade mot den japanska armén, hälsade befolkningen i Indonesien, som under århundraden hade utsugits och förtryckts av den holländska imperialismen, ockupationstrupperna som befriare – till överraskning för många, inte minst för japanerna själva. Det startade en anti-imperialistisk mobilisering, som under åren efter Japans nederlag (med tyst amerikanskt stöd) skulle leda till slutet för Hollands imperium. Samtidigt kämpade den indokinesiska motståndsrörelsen efter kriget envist mot alla försök från brittiska, nationalistkinesiska, franska och, mycket senare, amerikanska styrkors sida att genomföra en kolonial ”normalisering” i samarbete med den inhemska härskande klassen. För Indokinas folk tog inte kriget slut 1945 utan fortsatte till mitten av 1970-talet. Deras nästan trettiofem år långa kamp mot i tur och ordning Japan, Frankrike och USA är utan motstycke i den moderna historien. Deras hjältemodiga kamp var relativt isolerad, den medförde oerhörda offer för befolkningen och var förenad med materiell och mänsklig ödeläggelse. Mot den bakgrunden har resultatet blivit mer smärtsamt – för Kampuchéas del katastrofalt - än vad man hade trott eller önskat sig. USA:s ondskefulla ekonomiska och politiska blockad mot Vietnam, i synnerhet efter 1975, har gjort mycket för att förbittra segerns frukter. Ändå utgör de vietnamesiska massornas envisa och magnifika kamp ett monument över den folkliga kamp och det militära motstånd, som förmått rikta brutala slag mot imperialismens arrogans och fåfänga. I Vietnam såväl som i Kina såg vi ännu ett exempel på hur klasskriget på ett stormigt sätt kan gripa in i en mellanimperialistisk konflikt. Samma fenomen upprepades på flera kontinenter under andra världskriget.

Även i Indien fortsatte befolkningens motstånd mot briterens koloniala närvaro under hela kriget, trots den ”antifascistiska” ideologins alla locktoner. Dessa locktoner användes otåligt mot den självständiga masskampen av såväl det brittiska labourpartiet som det indiska kommunistpartiet (ett parti som, till skillnad från partierna i Kina och Vietnam, slaviskt lydde Moskva). Även utanför den japanska krigszonen ledde kriget till ett kraftigt uppsving för de antiimperialistiska stämningarna och det organiserade motståndet, exempelvis bland allt större delar av de arabiska massorna, särskilt i Egypten och Algeriet. Den 8 maj 1945 genomfördes enorma demonstrationer i Sétif till stöd för Algeriets självständighet. Som svar genomförde den koloniala armén en massaker. Enligt nationalistiska källor kostade den 40 000 människor livet. Det franska kommunistpartiet, som befann sig mitt uppe i sin klassamarbetande smekmånad, med partiledaren Maurice Thorez som vice president i de Gaulles regering, uppträdde skandalöst och skydde inga medel för att dölja förtrycket genom att kalla det algeriska nationalistiska ledarskapet för nazister! Under perioden maj-juni 1945 utsatte de Gaulle-Thorez-Ramadierregeringen de nationella rörelserna i Syrien och Libanon för ett liknande kolonialt förtryck. Även om de franska och brittiska imperialisterna tillfälligt

17 En liknande utveckling ägde rum i Jugoslavien, där redan 1941 chetnikerna under Mihailovičs kommando (som vid den tiden erkändes som en av de allierade arméerna) beslutade att det var kommunisterna snarare än tyskarna som var det främsta hotet. Med tanke på att många historiker i väst och till och med en del jugoslaviska historiker, t ex Veselin Djuretic, har gjort chockerande försök att återupprätta Mihailovič, måste man åter slå fast att chetnikerna aktivt samarbetade med nazisterna och de italienska fascisterna. För att bevisa det behöver man bara titta i officiella tyska dokument som **Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht**, till exempel band 5, s.98-99, 168-71 och band 7, s.637-40, 706-07.

18 *Hukbalahap*-rörelsen tog upp frågan om en jordreform under Quirino-regeringen (1948-53); de attackerades militärt i slutet av 1945. Se R A E Smith, **Philippine Freedom 1946-58**, New York 1959; Benedikt J. Kerkutiet, **The Huk Rebellion**, Quezon City 1979; William J Pomeroy, **The Forest**, Berlin 1965; Renato Constantino, **A History of the Philippines**, New York 1975.

lyckades återinföra sitt styre, skulle den politiska radikaliseringen av småborgerskapet i städerna (i Egypten av de yngre officerarna) ett decennium senare leda till Nassers framträdande och till början av den algeriska revolutionen.

Imperialistiska borgarklasser, borgarklassen i självständiga, koloniala och halvkoloniala länder, de fackutbildade och intelligentian, småborgare i städerna och på landsbygden, arbetarklassen, de jordägande klasserna, fattiga och egendomslösa bönder – alla dessa större och mindre klasser och delar av klasser, som organiserades i stater och arméer, partier, yrkesorganisationer och rörelser, gick frivilligt eller av tvång in i ett omvälvande krig som började som en mellanimperialistisk kamp om världsherraväldet. Med tanke på att alla dessa ömsesidigt fientliga samhällskrafter deltog i kriget, hur skall vi då karakterisera andra världskriget?

I slutet av 1945 hade kriget inte bara spritt sig över kontinenterna utan också på ett alltmer komplicerat sätt kommit att uttrycka följande skilda processer: revolutionär klasskamp underifrån; revolution uppifrån; nationella befrielseörelser under ledning av borgarklassen eller arbetarklassen; reformer av den gamla samhällsordningen; och våldsam kontrarevolution. Det exakta resultatet av varje enskild del berodde på klassledarskapens styrka och mognad, hur viktiga segrarna ansåg ett visst område eller land vara, och deras förmåga att genomdriva en politisk lösning.

Med detta i åtanke måste andra världskriget förstås som en kombination av fem separata konflikter:

1. Det mellanimperialistiska kriget om världsherraväldet, som vanns av USA (även om dess makt kom att inskränkas territoriellt genom utbredning av icke-kapitalistiska samhällen i Europa och Asien).
2. Sovjetunionens rättfärdiga självförsvarskrig mot det imperialistiska försöket att kolonisera landet och krossa framstegen från 1917 års revolution.
3. Det kinesiska folkets rättfärdiga krig mot imperialismen, ett krig som kom att utvecklas till en socialistisk revolution.
4. De asiatiska koloniala folkens rättfärdiga krig mot olika militärmakter och för nationell frigörelse och suveränitet. I vissa fall (till exempel Indokina) utvecklades dessa krig till en socialistisk revolution.
5. De rättfärdiga krig för nationell frigörelse som utkämpades av folken i de ockuperade länderna i Europa, och vilka växte över i socialistiska revolutioner (Jugoslavien och Albanien) eller öppet inbördeskrig (Grekland, norra Italien). I östra Europa föll den gamla samhällsordningen samman under det dubbla och ojämna trycket från folklig kamp och sovjetiska militär-byråkratiska aktioner, medan de västallierades trupper återställde den borgerliga samhällsordningen i västra och södra Europa – ofta mot folkmassornas önskan.

Med ”rättfärdiga krig” menar vi krig som *borde* ha förts, och som stöddes av revolutionärer då liksom nu. Med denna kategorisering undviker man att hamna i den politiskt tvetydiga uppdelningen av de aktiva styrkorna i ”fascistiska” eller ”antifascistiska”, en uppdelning som grundas på uppfattningen att de tyska, italienska och japanska formerna av imperialism på grund av sin speciella karaktär skulle bekämpas i allians med de härskande klasserna i Storbritannien, USA, Frankrike, etc. En politik av ”antifascistiska allianser” innebär, oavsett vilken språklig mening man lägger i orden, i praktiken systematiskt klassarbete. De politiska partier, i synnerhet kommunistpartierna, som hävdade att de imperialistiska staterna i väst förde ett rättfärdigt krig mot nazismen, hamnade till slut efter 1945 i koalitionsregeringar där de aktivt deltog i återuppbygget av den borgerliga staten och den kapitalistiska ekonomin. Dessutom ledde denna felaktiga förståelse av västmakternas roll i kriget till ett systematiskt förräderi mot de koloniala folkens anti-imperialistiska kamp, och det bäddade för kontrarevolutionen i Grekland.

Kapitel 4. Resurser

Världskrig härstammar ur imperialismens övergripande tendens att föra en aggressiv expansionspolitik. Men de har också en mer specifik orsak. De är ett resultat av lagen om ojämn utveckling, det vill säga av motsättningen mellan tendensen att de industriella och finansiella styrkeförhållandena mellan olika imperialistmakter periodvis förändras (genom att vissa borgerliga klasser som tidigare hindrats i sin utveckling får ett uppsving) och tendensen att världen uppdelas i fasta inflytelsesfärer under en längre period. Den uppdelningen återspelas i militära upprustningar, internationella allianser och förmånliga handelsavtal, tullavtal och valutasystem som förändras mycket långsammare än de industriella och finansiella styrkeförhållandena i sig.

Hillman beräknar de olika stormakternas procentuella andel av världens totala industriproduktion strax före andra världskriget.¹

	<i>1937</i>	<i>1938</i>
<i>USA</i>	35,1	28,7*
<i>Sovjetunionen</i>	14,1	17,6
<i>Storbritannien</i>	9,4	9,2
<i>Frankrike</i>	4,5	4,5
<i>Tyskland</i>	11,4	13,2
<i>Italien</i>	2,7	2,9
<i>Japan</i>	3,5	3,8

(*Den procentuella minskningen för USA beror på den ekonomiska kris som bröt ut 1938.)

Han beräknar också dessa makters andel av vad han kallar ”potentialen hos världens rustningsekonomi” 1937.

<i>USA</i>	41,7
<i>Sovjetunionen</i>	14,0
<i>Storbritannien</i>	10,2
<i>Frankrike</i>	4,2
<i>Tyskland</i>	14,4
<i>Italien</i>	2,5
<i>Japan</i>	3,5

Om man jämför dessa procenttal med världskartan är bristen på överensstämmelse

¹ H C. Hillman, “Comparative Strength of the Great Powers”, i Toynbee och Ashton-Gwatkin (red), **Survey of International Affairs 1939-46: the World in March 1939**, London 1952.

slående. I slutänden är det de industriella och finansiella styrkeförhållandena, tillsammans med de samhällspolitiska faktorernas tyngd, som avgör hur det skall gå i konflikter om uppdelningen av världen i kolonialvälden och/eller imperialistiska inflytelsesfärer. Krig är just en mekanism för att rätta till eller anpassa de militära och politiska styrkeförhållandena till de nya industriella och finansiella styrkeförhållandena, genom att vissa makter segrar (helt eller delvis), och andra förlorar (helt eller delvis).

Vi måste redan från början slå fast att det som avgör de olika makternas ekonomiska styrka, inte bara är deras industriella produktionskapacitet och tillgången på arbetskraft (antal män och kvinnor som kan pressas in i produktionen) i rent kvantitativ mening. Vi använder uttrycket ”industriell och finansiell styrka” istället för ”industriell styrka” eftersom det är speciellt viktigt att ta med de guld- och valutareserver som landet kan använda för att komplettera sina inhemska reserver med varor som köps från utlandet. Uttrycket antyder därför att den nationella valutan har en viss grad av ”pålitlighet”, det vill säga är utbyttbar mot guld eller ”stabila” utländska valutor. Det omfattar också en fysisk kapacitet att transportera varor som köpts i andra länder till ställen som en viss krigförande makt önskar.²

Samtidigt inbegriper formuleringen ”industriell och finansiell styrka” arbetskraftens utbildning, yrkesskicklighet och kultur. Tillsammans med guld- och valutareserver är detta en av de moderna industrimakternas viktigaste reservtillgångar, som inte kan bombas in i evighet – vilket i tur och ordning Tyskland, Storbritannien och USA till sin förfäran fick erfa. Det är lika svårt att förstöra en stormakts yrkesskickliga arbetskraft som det är att förstöra guld. Den kan bara elimineras som källa till styrka för motståndaren genom fysisk förintelse eller direkt erövring.

För att ta ännu ett exempel är det viktigt att skilja mellan de råvaror som kan utvinnas eller produceras på det område som kontrolleras av en viss makt, och de som denna makt kan köpa eller på annat sätt fysiskt införa i sin egen industriproduktion. Tyskland hade liten produktion av och dålig tillgång till livsviktiga råvaror som olja, gummi, järnmalm, aluminium, nickel och flera ovanliga metaller som var nödvändiga för produktionen av viktiga legeringar inom vapenindustrin. Men i sig begränsade inte den bristen landets industriproduktion, inte ens vapenproduktionen, så länge kriget varade, tvärtom vad många strateger både i väst och i Sovjetunionen trodde.

För det första hade det tyska militärindustriella etablissemang innan kriget systematiskt lagrat viktiga råvaror. Det hade i själva verket blivit ett av de viktigaste inslagen i krigsberedelserna.³ När kriget väl inletts, och Molotov-Ribbentropakten undertecknats, kom viktiga tillskott från eller via Sovjetunionen.⁴ För det andra hade samma etablissemang systematiskt ersatt naturliga råvaror, som de visste skulle bli bristvaror i händelse av ett långdraget krig, med kemiska produkter (i synnerhet syntetiskt gummi och olja) som i allmänhet utvanns ur kol. Dessa förberedelser var mycket framgångsrika, även om de gjorde resurserna sårbara för riktade flygangrepp. För det tredje gav militära erövringar och långvarig ockupation av vissa områden den tyska krigsmaskinen tillgång till rikedomar som den varken kunde producera eller hade råd att köpa. Bara för att nämna ett exempel: genom att ockupera Frankrike skaffade sig Tyskland ett lager av bensen som var större än den årliga produktionen av syntetisk olja i de tyska fabriker. Det tyska överkommandot och Hitler personligen var helt besatta av sådana direkta plundringar, och vid flera tillfällen ändrade de grundläggande militära prioriteringar av det skälet.⁵ För det fjärde kunde Tyskland med hjälp av sin militära

2 Trots nazistledarnas demagogiska skrånanden mot ”penningväldet” hade de en nästan mystisk vördnad för guld, av det mycket praktiska skälet att det behövdes för att betala sällsynta råvaror som importerades via neutrala länder. Det var på grund av detta som de exempelvis gick ytterst långt för att lägga beslag på de belgiska och holländska nationalbankernas guldreserver (vid den tidpunkten värda omkring 1,6 miljarder schweizerfranc). I maj 1940 hade de flyttats över till *Banque de France* och efter Frankrikes fall transporterades de till Dakar. Historien om hur man försökte återföra dem låter som en thriller, komplett med karavaner i Sahara och spionkomplotter. Guldet (som i dagens penningvärde vore värt omkring 5 miljarder dollar) fick nazisterna ut på marknaden endast med hjälp av den schweiziska bankvärlden, framförallt den schweiziska centralbanken. Werner Rings, **Raubgeld aus Deutschland**, Frankfurt 1985.

3 I augusti 1936 skisserade Hitler ett utkast till en plan för hur Tyskland inom fyra år skulle bli helt självförsörjande, så att landet 1939-40 skulle vara ”fullständigt förmöget att föra krig” (*kriegsfähig*). Återgivet i **Vierteljahrsheft für Zeitgeschichte**, nr 3 1955, s.204.

4 Sovjetunionens export till Tyskland 1940-41 omfattade 1 miljon ton vete och olja, 100 000 ton bomull, 500 000 ton järnmalm, 300 000 ton järnskrot, och en stor mängd platina och mangan. Nazisterna erbjöds också använda det sovjetiska transportsystemet för att importera varor från Asien och Latinamerika. **Nazi-Soviet Relations**, s.83, 109, 200.

5 Målet med den ödesdigra offensiven i Kaukasus 1942 var att erövra oljefälten i Baku. Även angreppet 1941

styrka pressa neutrala länder att "sälja" råvaror antingen i utbyte mot alltmer värdelösa papperspengar eller i form av byteshandel. Det mest påfallande exemplet var den svenska järnmalm, men det gällde även turkiskt krom och portugisiskt wolfram.⁶ Henri Michel sammanfattade Sveriges samarbete med Tredje riket på följande sätt: "Från och med 1940 och under hela kriget försåg Sverige Tyskland med praktiskt taget all järnmalm som det inte förädlade själv, eller omkring 9 miljoner ton per år. Efter att till en början ha protesterat, lät landet Wehrmacht skicka eller dra tillbaka trupper och utrustning över sitt territorium via järnväg, eller med båt. Mellan juli och december 1940 förflyttades 130 000 man och mer än 500 godsvagnar över Sverige på detta sätt, i båda riktningarna. När en hel tysk division, med vapen och tross, i juni 1941 reste genom Sverige till de finska linjerna mot Sovjetunionen, var den svenska neutraliteten bara en fiktion, eftersom tyska flygplan fritt kunde flyga genom dess luftrum. Ändå drog Sverige en gräns som det hade beslutat sig för att inte överskrida: landet vägrade skriva under ett politiskt fördrag med Tyskland, och förkastade de tyska förslagen om att inte bara i praktiken utan även formellt inlemmas i det nazistdominerade Europas ekonomiska ordning. "Sverige åtnjöt fördelar av sin politik som var långtifrån försumbara: det kunde köpa tyskt kol tre gånger billigare än Schweiz; och om det gjorde ekonomiska förluster till Tredje riket, precis som resten av Europa, så var de i det svenska fallet ytterst lindriga."⁷

Genom erövring tvingade Tyskland stora fabriksägare i Frankrike, Belgien, Holland, Danmark, Norge och senare Italien att gå med på samma "avräkningssystem". Fabrikerna arbetade heltid för den tyska krigsindustrin, medan de ockuperade länderna fick mindre och mindre "verkligt värde" i utbyte mot sina leveranser.⁸ I Tjeckoslovakien, Jugoslavien och Polen blev fabrikerna i de flesta fall direkt beslagtagna, liksom i de ockuperade delarna av Sovjetunionen.

För Japans del hade offensiven 1941-42 som enda viktiga mål att nå Indonesiens olja och bauxit, Malayas gummi och tenn, och Indokinas, Thailands och Burmas ris. På så sätt skulle man bygga upp den stora och stabila bas av råvaror som krävdes för ett långdraget krig mot Kina, USA och Storbritannien. Därefter blev transportererna av dessa råvaror till hemlandet, och följaktligen behovet att hålla sjölederna mellan Singapore och Yokohama/Kobe öppna, den japanska imperialismens viktigaste mål på medellång sikt.

Alla dessa överväganden måste tas med i bedömningen av industriella och finansiella styrkeförhållanden, men det är ändå landets grundläggande produktionskapacitet – dess industri, jordbruk och transporter – som är det säkraste måttet på dess ekonomiska makt. Och här gäller reproduktionens lagar. Man kan inte producera stridsvagnar med vapen, eller flygplan med ammunitionsförråd. För att kunna bygga stridsvagnar och flygplan behövs det verktygsmaskiner, stål och aluminium, och för att producera dessa behövs andra maskiner, järnmalm, koks, bauxit, olja eller kol. Om ett land på grund av bristande industrikapacitet och/eller brist på råvaror tvingas producera färre maskiner, mindre stål eller mindre kol, kommer det till slut oundvikligen att producera färre och färre vapen och flygplan.

Reproduktionens järnhårda lagar gäller inte bara på produktionsmedlens område. De gäller även för konsumtionsvaror, vilka är en materiell förutsättning för att reproducera den mänskliga arbetskraften, det vill säga de är indirekta produktionsmedel. Utan ett normalt kaloriintag sjunker stadigt arbetarnas produktion av stridsvagnar, vapen och flygplan. Görings ord "vapen istället för smör" är bara vettiga på kort sikt. På längre sikt kan man inte producera tillräckligt många vapen utan tillräckligt mycket smör. Utan en viss (och ständigt växande) övergripande produktionskapacitet, kommer varje industrimakt som slår in på krigsproduktion

mot Sovjetunionen påverkades starkt av önskan att erövra rikedomarna i Ukraina och kring Donets till och med innan Röda armén definitivt hade besegrats.

6 1940 kom 90 procent av Tysklands import av järnmalm och 45 procent av Tysklands hela järnkonsumtion från Sverige. Mangan och nickel hade lagrats så att manganreserverna i början av kriget räckte femton till tjugo månader och nickelreserverna sex. Leveranser från Sovjetunionen under hela Hitler-Stalinpakten och de senare plundringarna av sovjetiska tillgångar, tillsammans med små leveranser från Slovakien, gjorde att manganreserverna var på samma nivå ända till krigsslutet. Nickel kom från Petsamo-gruvan i Finland ända till 1944. Krom flödade in från Turkiet till 1943, sedan från Balkan. 63 procent av Tysklands behov av wolfram täcktes av import från Spanien och Portugal. Alan S Milward, **Der Zweite Weltkrieg: Krieg, Wirtschaft und Gesellschaft 1939-1945**, München 1977, s.335-37.

7 Henri Michel, **La Seconde guerre mondiale**, Paris 1968, s.332-33.

8 Avräkningssystemet innebar att de inte behövde betala underskottet i bytesbalansen med utländsk valuta; deras handelspartners exportbolag fick betalning i nationell valuta. Behållningen, till en valutakurs som var till fördel för Tyskland, öronmärktes för import från Tyskland. Men ju mer den tyska ekonomin omvandlades till en krigsekonomi ju mindre varor var tillgängliga för export, och ju mer innebar avräkningssystemet direkt plundring, där utrikesskulden på pappret "kompenserades" med tysk import.

i stor skala till sist att skära ner på den civila produktionen, vilket i sin tur krymper den materiella basen för varje vidare ökning av krigsproduktionen.

Den akademiska vetenskapens försök att mer exakt beräkna begreppet ”krigspotential” lider i allmänhet av en otillräcklig förståelse av reproduktionslagarnas dynamik. Nicholas Kaldor skriver exempelvis: ”Varje lands krigspotential måste bestämmas utifrån minst en av följande fyra faktorer: industrins produktionsmedel, tillgänglig arbetskraft, tillgång på råvaror, förmågan och slutligen skickligheten hos industriorganisatorerna, ingenjörerna och teknikerna... den yttersta gränsen för ett lands krigspotential bestäms helt enkelt av storleken på och skickligheten hos dess arbetskraft, och av hur stora tillgångar på malm och mineraler som landet kontrollerar eller kan inhandla.”⁹ Milwards formel lider av samma svaghet. Han lägger fram en formel enligt vilken krigskapaciteten är lika med $p + r + S + e^* - f$, och där p är bruttonationalprodukten BNP, r är ekonomins reserver, S är besparingar som görs genom att kostnaderna för ersättningsinvesteringar minskar jämfört med fredstid, e^* och f är minskad effektivitet som ett resultat av mindre kompetent administration. Han överväger inte ens att arbetskraftens produktivitet kan minska, och exakt hur BNP fördelas över en viss tidsperiod för att möjliggöra ökad krigsproduktion tas inte med i beräkningen.¹⁰

Kruxet var att det både behövdes trupper för en kraftig tillväxt av de väpnade styrkorna, och arbetare till industrin som skulle tillhandahålla ett jämnt flöde av mer och mer avancerade vapen. Det blev ett allt större problem och ställde samtliga andra världskrigets stormakter inför smärtsamma val – med undantag för USA. (Och till och med där gav det upphov till djupa och bestående omvälvningar i den samhällseliga strukturen, delvis på grund av det massiva inflödet av svarta från landsbygden i Södern till industristäderna i norr.) Mellan maj 1939 och september 1944 minskade antalet manliga och kvinnliga arbetare i den tyska ekonomin från 39 till 28 miljoner, och kvinnorna utgjorde till sist mer än femtio procent av dessa. Samtidigt ökade antalet utländska arbetare och fångar som var sysselsatta inom ekonomin från 300 000 till 7,5 miljoner. Nazisterna, som hade förkunnat sin strävan att ”rensa” Tyskland från ”lägre raser”, importerade alltså tio gånger fler så kallade *Untermenschen* än det antal judar och zigenare som de dödade direkt eller i koncentrationslägren. Med obehaglig logik undanträngdes rasistiska tvångsföreställningar av ekonomiska behov.

Den tyske författaren Dieter Petzina har presenterat följande siffror som sammanfattar de materiella och mänskliga resurser (inklusive så kallade sociala och moraliska resurser) som krävs för att föra ett långdraget krig:¹¹

Vapenproduktion i miljarder dollar (1944 års värde)

	<i>1939</i>	<i>1940</i>	<i>1941</i>	<i>1942</i>
<i>Tyskland</i>	3,4	6,0	6,0	13,8
<i>Storbritannien</i>	1,0	3,5	6,5	11,1
<i>Sovjetunionen</i>	3,3	5,0	8,5	13,9
<i>USA</i>	0,6	1,5	4,5	37,5
<i>Japan</i>	0,6	2,0	3,4	4,5

Delvis är dessa siffror missvisande. De utelämnar Frankrikes och Italiens direkta bidrag till den tyska krigsindustrin (de indirekta bidragen är inräknade i Tysklands siffror). De bortser från skillnader i vapenkvalitet. I synnerhet underskattar de USA:s industriella frammarsch, som accelererade 1944 (det årets siffra skulle vara minst dubbelt så stor som Tyskland, Frankrike och Japan tillsammans). De döljer Sovjetunionens minskade vapenproduktion under andra hälften av 1941.¹² Men de återspeglar på ett otvetydigt sätt de

9 Nicholas Kaldor, *The German War Economy*, föreläsning inför Manchester Statistical Society 22 maj 1946.

10 Milward, *Der Zweite Weltkrieg*, s.41-42.

11 Dieter Petzina, *Die Deutsche Wirtschaft in der Zwischenkriegszeit*, Wiesbaden 1977, s.151.

12 Enligt John Erickson ”innebar förlusten fram till november (1941) av 300 fabriker att Röda armén blev av

grundläggande styrkeförhållandena. Mot den bakgrunden inser man att Tyskland och Japan på inget sätt kunde ha överträffat den USA-ledda alliansen vare sig med mekaniserad vapenproduktion eller med resurser för sådan krigföring.

Det går att dra ytterligare några slutsatser. Tysklands försprång i upprustning i början av andra världskriget ses i siffrorna för 1939 och 1940, liksom USA:s dröjsmål med att övergå till en krigsekonomi. Storbritanniens enorma produktionsansträngningar efter Dunkerque framträder också på ett slående sätt - landet överskred faktiskt Tysklands vapenproduktion 1941. Och Tysklands oerhörda ansträngningar för att gå ikapp motståndarnas snabbt ökande produktion ledde till bättre resultat än vad som allmänt anses. Men speciellt slående är Sovjetunionens kraftigt ökade krigsproduktion mellan 1941 och 1943 (siffrorna för 1944 är ännu högre) – trots att nazisterna med ockupationen av Vitryssland, Ukraina, Donetsbäckenet och skövlingen av fabriker i Leningrad och Stalingrad hade erövat mer än fyrtio procent av Sovjetunionens industriresurser. Så även om Sovjetunionens totala industriproduktion sjönk dramatiskt under sommaren och hösten 1941, och nådde sin lägsta punkt i december, hämtade den sig snabbare än vad någon utländsk observatör trodde var möjligt, och visade med detta planekonomins ekonomiska och sociala överlägsenhet. Denna häpnadsväckande förmåga till återhämtning berodde på fyra grundläggande faktorer: den systematiska uppbyggnaden av en industriell bas i Ural och andra regioner i öst under de andra och tredje femårsplanerna (i juli 1941 kom 39 procent av Sovjetunionens stål, 35 procent av dess kol och 25 procent av dess elektricitet från öst); de lyckade försöken under de sista två månaderna 1941 att montera ned fabriker i västra Sovjet och transportera dem längre österut, sammanlagt omkring 1 360 stora fabriker; byggandet av 2 250 nya fabriker i landets östra delar under 1942-44; och de sovjetiska arbetar- och bondekvinnornas oerhörda individuella engagemang för att hålla igång produktionen under fruktansvärda, ibland omänskliga, villkor av försakelser och ödeläggelse.¹³

Redan 1942 hade övertaget vad gäller materiella resurser definitivt förskjutits till Tysklands och Japans nackdel. USA:s inträde i kriget var den avgörande faktorn men ingalunda den enda. I mitten av 1944 var Tysklands och Japans materiella och mänskliga resurser allvarligt åderlåtna. I Japan krympte reproduktionen så kraftigt att fungerande maskiner skrotades för att användas i vapenproduktionen. I Tyskland ledde bristsituationen till flaskhalsar som förlamade viktiga delar av krigsekonomin. Särskilt hårt drabbades produktionen av syntetisk olja (vid en tidpunkt när Rumäniens oljefält inte längre var tillgängliga) och kullager.¹⁴ Dessutom blev det allt svårare att bibehålla de väpnade styrkornas och arbetskraftens storlek. Inflödet av fångar och slavarbetare minskade i takt med militära nederlag och förluster av ockuperade områden. Det patetiska försöket med *Volkssturm*, det vill säga värvandet av unga pojkar och gamla pensionärer, visar att den tyska imperialismens tillgång på mänskliga resurser nått en absolut bottenpunkt. Från och med då hade axelmakterna inte längre någon materiell bas för sina krigsansträngningar. Det var inte längre frågan om att undvika nederlag: frågan var bara hur långvarig döds kampen skulle bli.

med en månatlig produktion på 8,5 miljoner granathylsor, nästan 3 miljoner minor och 2 miljoner bomber. Förlusten av kemiska fabriker bromsade produktionen av sprängmedel... obalansen mellan produktionen av artilleripjäser och produktionen av ammunition blev för varje vecka allt större... Produktionen av ammunition började minska i augusti och i slutet av året föll den brant... Flygplansproduktionen rasade våldsamt från 1 807 flygplan i juli, 2 329 i september, till katastrofala 627 i november... Under andra halvan av 1941 uppnåddes bara drygt hälften av den planerade produktionen av stridsvagnar" (**The Road to Stalingrad**, s.233). Alla dessa siffror kom från officiella sovjetiska källor, framförallt den sex band omfattande **History of the Great Patriotic War of the Soviet Union (Istoriia Velikoi Otechestvennoi Voini Sovjetskogo Soiusa 1941-1945)**, Moskva 1960.

- 13 I en rapport till *Stavka* strax innan den sovjetiska motoffensiven vid Stalingrad lovordade Röda arméns marskalk Vasilevskij och Zjukov de sovjetiska arbetarnas avgörande bidrag till offensiven: "Koncentrationen av styrkor och livsviktiga krigsförråd har lyckats tack vare det enorma arbete som utförts av arbetarna vid järnvägen och flodtransporterna och av dem som genomfört de extra uppdrag som beordrats. Speciellt gäller detta utbyggnaden av järnvägsnätet vid fronten, som slutfördes med bara en obetydlig försening." Erickson, **The Road to Stalingrad**, s.459.
- 14 Den totala tillgången på oljeprodukter minskade från i genomsnitt 10 miljoner ton 1941, 1942 och 1943 till omkring 6 miljoner ton 1944. Eichholtz, *Geschichte der deutschen Kriegswirtschaft*, band 2, s.354-55. Det uppstod en katastrofal brist på flygplans- och stridsvagnsbränsle. Se Albert Speer, **Albert Speers memoarer : Tredje riket inifrån**, Bonniers 2003.

Kapitel 5. Strategi

Frågan om strategin under andra världskriget måste studeras i ljuset av Clausewitz berömda maxim, ofta citerad men lika ofta missförstådd: krig är en fortsättning av politiken med andra medel. Kärnpunkten är ordet fortsättning. Under ett krig används speciella militära medel för att genomdriva ett speciellt politiskt (mer exakt samhällspolitiskt, ekonomiskt-politiskt och klassmässigt) mål. Av detta följer att varje fredsavtal skall värderas inte så mycket i förhållande till den skada eller det nederlag som fienden åsamkats, som i förhållande till i vilken omfattning det politiska målet uppnåtts.

General Davis Frasers mer detaljerade definition av strategi är därför ytterst användbar: ”Strategins konst är att avgöra ändamålet, som i sig är, eller borde vara, politiskt; att från detta ändamål härleda en rad militära mål som skall uppnås; att bedöma vilka militära krav dessa mål ställer, och vilka förutsättningar som krävs för att vart och ett av dem skall uppnås; att jämföra tillgängliga och potentiella resurser med dessa krav; och från denna process utarbeta ett sammanhängande mönster av prioriteringar och en rationell handlingsplan.”¹

Men även om denna definition är användbar i så måtto som den tar fasta på behovet av att göra prioriteringar utifrån tillgängliga eller möjliga resurser för att uppnå ett centralt politiskt mål (det vill säga, den framställer de dialektiska förhållandena mellan politik och krig på ett riktigt sätt), har den ändå en allvarlig brist: Den bortser från de avgörande faktorer och begränsningar som styr prioriteringarna och, i och med det, hur de tillgängliga resurserna används. Det vill säga, den bortser från den krigförande statens klasskaraktär och därmed från de klassintressen som i sista hand formar de militära och geopolitiska övervägandena. Valmöjligheterna för en viss nations härskande klass bestäms ytterst av samhälleliga och materiella styrkeförhållanden.

Vad gäller de samhälleliga styrkeförhållandena lade Franz Mehring, i en skrift från början av första världskriget, nya insikter till Clausewitz formulering: ”Krig är en explosion (*Entladung*) av historiska motsättningar som blivit så häftiga att inga andra medel kan användas för att lösa dem, eftersom det i ett klassamhälle inte finns någon domare som med juridiska eller moraliska medel kan avgöra de konflikter vilka kommer att lösas med vapen i hand. Krig är därför ett politiskt fenomen, och inte juridik, moral eller ens bestraffning. Krig förs inte för att straffa en fiende för påstådda eller verkliga synder, utan i syfte att krossa hans motstånd mot ett genomdrivande av ens egna intressen. Krig är inte ett ting i sig själv, med sina egna mål: det är en organisk del av en politik, och är knutet till politikens förutsättningar och måste anpassa sina egna framgångar till dess behov. Det har förts omfattande debatter om huruvida utrikespolitiken bestämmer inrikespolitiken eller vice versa. Men oavsett vad man tycker i den frågan är de två oupplöst sammanknutna: man kan inte agera på ett område utan att det leder till en reaktion på det andra. Det går att missförstå detta inbördes förhållande, men missförståndet avskaffar inte sambandet. Man kan försöka upphäva klasskampen och partikampen under ett krig, med glädje eller motvilligt, frivilligt eller av tvång, men oavsett vad man gör kommer kampen att fortsätta, om än i det fördolda. Ty under inflytande av kriget kommer styrkeförhållandena mellan olika klasser och partier att avsevärt förändras.”²

Lenin godtog Mehrings tolkning av Clausewitz och gjorde den, kännetecknande nog, mer exakt. Första världskriget var ”en fortsättning av stormakternas och huvudklassernas politik”. Krigets samhälleliga karaktär bestämdes följaktligen av den politik som kriget var tänkt att fortsätta, av den klass som förde kriget och bestämde dess mål. När man ger sig i kast med strategierna hos de krigförande staterna i andra världskriget skall man därför komma ihåg att de inte bara återspeglade dessa staters ”utrikespolitiska” mål utan också ”interna” klass- och partistrider – det vill säga man skall förstå dem ur ett övergripande klassperspektiv.³

1 David Fraser, *Alanbrooke*, London 1982, s.215.

2 Franz Mehring, ”Vom Wesen des Krieges”, *Die Neue Zeit* 33 (1), 20 november 1914, återutgivet i *Gesammelte Werke*, band 8, Berlin 1976, s.291-92.

3 Se V I Lenin, ”The Collapse of the Second International” och ”Socialism and War” i *Collected Works* band 21, Moskva 1964. (”Socialismen och kriget” finns utgiven på svenska, Moskva 1954.) Clemente Ancona har skrivit en utmärkt uppsats, ”L’Influenza del Vom Kriege di Clausewitz sul pensiero marxista da Marx a

Vad gäller de materiella styrkeförhållandena, har vad fienden kan och tänker göra ett mycket stort inflytande på vilka rationella prioriteringar en regering gör när det gäller användandet av sina resurser.⁴ De flesta av andra världskrigets krigförande makter underskattade denna strategiska aspekt, och fick betala ett högt pris för misstaget.

Den moderna krigföringens historia uppvisar en sedvanlig ordningsföljd av huvudsakligen offensiva och defensiva vapen. En större konflikt som domineras av rörlig krigföring följs i allmänhet av en där det militära tänkandet grundas på försvar. Det amerikanska inbördeskriget och det fransk-tyska kriget 1870-71 var rörliga krig; de följdes av första världskrigets skyttegravar. Uppfinnandet av kulsprutan, som kunde meja ner tusentals soldater i timmen från en befäst position, gjorde offensiva krig i princip omöjliga 1914-18. I andra världskriget däremot användes stridsvagnar, pansarfordon eller artilleripjäser monterade på lastbilar, tillsammans med luftangrepp mot försvarslinjernas svaga punkter, vilket innebar att de offensiva strategierna än en gång dominerade det militära tänkandet. Efter andra världskriget har det utvecklats en hel rad fjärrstyrda missiler som kan användas i luften, till lands eller till sjöss. Det visar på en återgång till försvarsstrategier även i konventionell krigföring. Det finns givetvis en ständig motivation att bedriva forskning för att motverka effekterna av varje nytt offensivt och defensivt vapen. Sedan första världskriget har vetenskaplig-teknologisk forskning och utveckling blivit en integrerad del av näringslivet. Eftersom den är starkt koncentrerad kan den med lätthet finansieras med statliga medel för militära syften. Integrationen av en stats industriella och militära behov ger i sin tur en avsevärd industriell tillväxt.

Uppfinningsrika militäre experter före andra världskriget – Tuchtatjevskij, Guderian, Fuller, Liddell Hart, de Gaulle, Martell, Swinton, Doumenc – insåg alla konsekvenserna av skyttegravskriget 1914-18.⁵ För vissa var lärdomen av detta krig att man skulle bygga en rad ogenomträngliga fort stödda på tungt artilleri. Maginot-linjen, den så kallade Stalin-linjen,⁶ och Eben Emael/Lièges befästningssystem längs norra delen av den tysk-belgiska gränsen⁷ var prototyper för detta system. Mot dem hävdade den rörliga krigföringens nya strategier att tung eldgivning, baserad på en kombination av fältartilleri, flygbombningar och tunga bepansrade vapen gjorde det möjligt för koncentrerade stridsvagnsenheter att bryta igenom i stort sett alla försvarslinjer, och inringa och krossa stora fiendestyrkor. En sådan offensiv strategi skulle rikta in sina krafter mot de svaga punkter i fiendens befästningar, som inte går att undvika längs en hundratals eller tusentals kilometer lång front. Betoningen låg nu på offensiva initiativ, underbyggda med överraskningsanfall.⁸

Denna militära strategi gav upphov till en kvalitativ ökning av underrättelsetjänsternas betydelse. De användes av bägge sidor för att avslöja fiendens planer och dölja sina egna. Att medvetet lura fienden utvecklades till en konst. Vid krigets samtliga vändpunkter spelade kamouflage och bedrägeri en roll som de aldrig tidigare gjort och troligen aldrig kommer att göra igen.⁹

Lenin” i *Revista Storica del Socialismo* 8, 1965. I denna betonas den stora betydelse Mehring hade för Lenin.

4 I detta avseende är Sun Tzus gamla kinesiska avhandling, **The Art of War**, överlägsen Clausewitz eftersom den är mer dialektisk. Den grundas på maximen: ”För att vinna ett krig, lär känna din fiende och känn dig själv”. Se den nya engelska översättningen av Samuel B Griffith, Oxford 1963, med förord av Liddell Hart.

5 Angående ursprunget till det stridsvagnsbaserade *Blitzkrieg* se Jean Lacouture, **De Gaulle**, Paris 1964, band 1, s.225-28.

6 Stalin-linjen var en lös kombination av befästningar i Vitryssland och längs gränsen till de baltiska republikerna, omkring 400-450 km lång. Enligt Erickson bestod den huvudsakligen av ”en zon med eldgivningspunkter, omkring två kilometer djup, med speciellt förstärkta pjäsvärn för att klara tung granatbeskjutning”. Efter Sovjetunionens invasion av Ukraina, östra Vitryssland och de baltiska staterna, monterades den till största delen ner, utan att någon ny stark försvarslinje byggdes upp – ännu en katastrofal konsekvens av Hitler-Stalinpakten. Erickson, **The Road to Stalingrad**, s.70-71.

7 Befästningsverket vid Eben Emael byggdes för att dess artilleri skulle kunna täcka hela nätverket av järnvägar och vägar mellan å ena sidan Köln-Aachen och å den andra Liège-Maastricht. Det skulle alltså förhindra korsandet av Meuse kring och norr om Liège upp till den holländska gränsen. På grund av allvarliga svagheter i den yttre försvarslinjen intogs den redan på första dagen av *Wehrmachts* offensiv i väst (10 maj 1940). Intagandet av befästningen planerades ytterst noggrant och övades ett flertal gånger i en terräng som i detalj liknade fästningens faktiska omgivningar. Denna kombination av lysande strategisk planering och uppmärksamhet på smådetaljer är kännetecknande för de rörliga operationerna under andra världskriget.

8 Efter att 1939-41 ha visat att fienden inte kunde hålla sina befästningslinjer mot en överlägsen eldkraft, hade den tyska generalstaben till sist inget annat val än att dra sig tillbaka bakom just en sådan befästningslinje (”Atlantvallen”) i väntan på de västallierades landstigning i Europa.

9 Se exempelvis Charles Cruickshank, **Deception in World War II**, Oxford 1979. De extraordinära åtgärder

Vad kombinationen av pansarfordon och attackflygplan var för markstriderna, var hangarfartyg och torpeder för striderna till havs. Utvecklingen av dessa vapen gjorde slagskeppen hopplöst gammalmodiga. Torpeder som avfyrades från flygplan som startats från hangarfartyg kunde tillfoga vilket slagskepp eller vilken tung kryssare som helst allvarliga skador. Den brittiska flottan använde dem med framgång mot den italienska flottan vid slaget vid Kap Matapan i Medelhavet i november 1940, bara för att själv falla offer för japanernas överlägsenhet när det gällde hangarfartyg. På grund av bristande flygskydd kunde den japanska flottan i januari 1942 krossa en stor del av britternas Fjärran Östern-flotta i Syd kinesiska sjön. Och i och med att de japanska flygplanen inte förstörde alla amerikanska hangarfartyg som låg förtöjda i Pearl Harbor förvandlades Japans framgång till en Pyrrhus-seger.¹⁰

Under den första halvan av kriget (1939-42) utvecklade och använde den tyska imperialismen enbart offensiva vapen, men därefter tvingades den – på grund av fiendens allt större överlägsenhet i fråga om offensiva vapen – att inrikta sig på att konstruera och tillverka defensiva vapen, framförallt pansarvärnsvapen och luftvärnsartilleri. Den berömda *Panzerfaust* som då utvecklades var klart överlägsen amerikanernas bazooka. Ändå kunde varken luftvärnet eller *Panzerfaust* stå emot attackflygets och pansarfordonens överlägsna eldkraft på slagfältet. De offensiva vapnen dominerade andra världskriget ända till slutet och det var de som avgjorde de viktigaste slagen.

Men om den militära strategin till stor del bestäms av överlägsenheten hos ett visst vapensystem, som är tillgängligt för massproduktion vid en viss tidpunkt, beror den inte enbart på detta. Beslutet att använda en offensiv eller defensiv strategi härrör ur de övergripande styrkeförhållandena mellan krigförande stater. Det medges allmänt att den tyska imperialismen, på grund av sin speciella position, måste välja en *Blitzkrieg*-strategi 1939-41: tiden arbetade mot Tredje riket. Det försprång på två år som *Wehrmacht* hade i fråga om upprustning när kriget inleddes¹¹ riskerade att gå förlorat om kriget blev långvarigt. Bägge dess fiender i Europa, Storbritannien och Sovjetunionen, hade tillgång till betydligt större reserver av råvaror och arbetskraft än vad Tyskland hade. När amerikanerna gick med i kriget hade de dessutom tillgång till USA:s praktiskt taget outtömliga industriella resurser. Det var därför absolut nödvändigt för Tyskland att uppnå en avgörande seger i Europa innan USA gick med på andra sidan. Åtminstone för Hitler var Sovjetunionen nyckeln: ”Storbritanniens hopp är Ryssland och Förenta staterna. Om hoppet på Ryssland försvinner är även Amerika förlorat, ty avlägsnandet av Ryssland skulle avsevärt öka Japans styrka i Fjärran Östern”, sade han till sina politiska och militära befälhavare i juli 1940.¹² När krigslyckan på östfronten vände för Tyskland efter slaget vid Stalingrad förändrades även Tysklands övergripande position. Landet kunde inte längre vinna kriget, så dess strategi blev defensiv, samtidigt som hoppet stod till en politisk kompromiss med de västallierade på grundval av ett gemensamt motstånd mot att Röda armén skulle avancera utanför Sovjetunionens gränser. Tysklands defensiva strategi var ytterst effektiv, vilket landets fiender både i väst och öst bittert fick erfaras. Men till slut var det den tyska borgarklassen som betalade ett ännu högre pris, när den nya militära strategin efter 1943 alltmer avlägsnade sig från varje tänkbart positivt politiskt mål.

Japans militärstrategi bestämdes utifrån en helt annan position än Tysklands. Landet var främst intresserat av att föra krig mot Kina, och angreppet på Pearl Harbor gjordes för att säkra råvaror, så att det kunde fortsätta kriget på det asiatiska fastlandet. Därefter var det frågan om att hålla ett yttre försvarsverk för dessa erövringar. En del av deras framgångar hade sin grund i lysande strategiska tankar, som till exempel fälttåget på Malackahalvön, utarbetat av Akira och genomfört av Yamashita. Som ett resultat av detta blev Japans strategi defensiv efter mindre än sex månader. Men Japan gjorde det strategiska misstaget att försöka kombinera ett försvar av det livsviktiga närområdet med onödiga offensiva räder i södra Stilla havet och till och med i Indiska oceanen. Därmed gapade de över för mycket, och genom

som till exempel Montgomery hade vidtagit för att dölja inriktningen på sin offensiv i november 1942 återges med förströdd precision av general Bayerlein, en av Rommels ställföreträdare under slaget vid El Alamein. S Friedin och W Richardson (red), **The Fatal Decisions**, New York 1956, s.104-05.

10 De låg inte där! Stillahavsflottans hangarfartyg var tillsammans med ett antal kryssare ute på övningar och undgick därför attacken. – S.T.

11 För det tyska försprånget när det gäller upprustningen före kriget se Hillman i Toynbee och Ashton-Gwatkin, **Survey of International Affairs**.

12 Gordon Craig, **Germany 1811-1945**, Oxford 1981, s.722.

utnötning förlorade de sådana avgörande styrkor som sina viktigaste hangarfartyg och elitinfanteridivisioner i slagen vid Guadalcanal, Midway och i norra Burma.

Den brittiska imperialismen valde till en början en defensiv strategi, som syftade till att hålla två livlinor för ekonomin öppna: Atlanten och Medelhavet. I början av 1943, när det blev möjligt att gå på offensiven, var det politiska intressen som bestämde britternas militära prioriteringar. Med Tysklands nederlag i sikte ville den brittiska borgarklassen framförallt undvika en sovjetisk militär överlägsenhet i Central- och Sydösteuropa. Den förespråkade därför att de västallierade skulle gå in i Europa söderifrån (via Italien eller Balkan) för att hindra Röda armén från att ockupera de centrala delarna av Europa. Dessutom befann sig de brittiska ekonomiska resurserna och trupptillgångarna i en besvärlig situation 1943-44. Dess utländska tillgångar krympte snabbt.¹³ Antalet soldater som engagerats i *Operation Overlord* (invasionen av Normandie) gjorde det praktiskt taget omöjligt att få fram en stadig ström av reserver eller förstärkningar. *Operation Market Garden*, Montgomerys plötsliga och okarakteristiska användande av blixtkrig på västfronten hösten 1944 visar, att det blev lika viktigt med en snabb seger för Churchill då som det hade varit för Hitler 1940-41.

Bara den amerikanska imperialismen kunde gå in i kriget med fullständig tillförsikt, i visshet om att den åtnjöt en enorm reserv av människomaterial, råvaror och produktionskapacitet. Fick den bara tillräckligt med tid skulle dess krigsmakt kunna utökas långt utöver det pågående krigets behov – under förutsättning att Sovjetunionen och Kina skulle ta på sig att utkämpa stora fastlandsslag. USA utkämpade ett krig på två kontinenter, med sina styrkor delade i förhållandet två till ett mellan slagfält som låg mer än tjugofyratusen kilometer från varandra. USA kunde utkämpa ett långdraget krig i vetskap om att tiden arbetade mot övriga deltagare, både ”vänner” och fiender; ju längre kriget varade ju mer skulle det försvaga dem ekonomiskt och finansiellt. Ett långdraget krig vore förvisso den kortaste vägen till ”Amerikas århundrade”. Följaktligen var USA:s strategi en långsam, trägen, stadig framryckning, speciellt i Europa, grundad på en överväldigande överlägsenhet i luften och en avsevärd närvaro på marken – en strategi tom på varje verkligt initiativ, genombrott eller djärva överraskningar. När händelserna tog en överraskande vändning – till exempel den oväntade erövringen av bron vid Remagen över Rhen – blev det en chock även för de amerikanska krigsherrarna.

Washingtons långa avstånd från krigsskådeplatserna gav USA:s militära befälhavare en grad av självständighet som de andra inte hade, och därmed kunde de utnyttja möjligheter utan att hindras av rigida krigsplaner och befälsordningar. I Stilla havsområdet uppvisade amiral Nimitz avsevärda strategiska talanger. Den språngvisa framryckningen direkt från Guadalcanal och Nya Guinea till Okinawa, som gjorde att man kunde undvika de överlägsna japanska styrkor som var förskansade i Indonesien, Malaya och fastlandets kustregioner, är bevis nog. Efter att ha uppnått överlägsenhet till havs och i luften i Stilla havsregionen vid Midway, Saipan och Truk, kunde USA:s högsta befäl fullfölja den inriktningen i vetskap om att eftersom japanerna inte kunde förse sina styrkor i Sydostasien med tillräckliga förråd, utgjorde de inget hot mot flankerna av amerikanernas framstöt mot det japanska fastlandet.

Sovjetbyråkratin gick in i kriget med militära styrkor som var helt oförberedda på vad som väntade. Det katastrofala fälttåget i Finland 1939-40 bekräftade vilket fruktansvärt tillstånd de sovjetiska väpnade styrkorna befann sig i, och främjade en del omprövningar och omorganiseringar. Detta sakernas tillstånd hade till stor del orsakats av Stalins kriminella utrensningar i Röda armén, vilka förvärrade konsekvenserna av den byråkratiska misskötseln av ekonomin och samhället.¹⁴ Det sovjetiska ledarskapet blev helt överrumplad av *Operation Barbarossa*, (den tyska invasionen av Sovjetunionen i juni 1941) och kunde inte återta initiativet förrän på hösten 1942.¹⁵ Då kunde de göra det tack vare den fantastiska ökning av

13 Storbritannien tvingade kolonierna att betala krigskostnaderna genom att förmå dem att låta överskottet i bytesbalansen stå kvar i brittiska banker. I fallet Indien uppgick det till mer än 1,1 miljarder pund.

Jämförelsen med det tyska systemet med ”avräkning av underskottet” är uppenbar.

14 Tjuchatjevskij och medarbetare hade lagt fram teorin om ”krigföring på djupet”. Den kombinerade användandet av massarmén med en modern offensiv krigföring baserad på massivt användande av stridsvagnar. Denna lära byggdes in i 1936 års fältreglemente, men som ett resultat av utrensningarna avlägsnades den helt. Tjuchatjevskij och medarbetare har fullständigt återupprättats i Sovjetunionen; bara enfaldiga eller oärliga personer bryr sig längre om GPU:s och Gestapos lögn som ”bevisade” Tjuchatjevskijs skuld. Även här har Taylor fel när han skriver att ”vi inte vet något säkert om detta...” (dvs Tjuchatjevskijs skuld eller oskuld) i Taylor, *Förspelet*, s.127.

15 John Ericksons *The Road to Stalingrad* ger en rimlig beskrivning av vilket pris det sovjetiska folket måste betala för Stalins ovilja att bry sig om den information som flödade in från alla håll om Tysklands omedelbart

den industriella potentialen och produktionsreserven som Oktoberrevolutionen och planekonomin givit upphov till – i skarp kontrast till tsarismens militära sammanbrott under första världskriget. Inom kort formades ett nytt skikt befälhavare ur krigets hårda skola, och Stalin hade tillräckligt stor självbevarelsedrift att ge dem avsevärd frihet när det gällde självständiga strategiska initiativ. Detta ledde till segrarna vid Stalingrad, Kursk, Minsk, Prut och Wisła som knäckte den tyska arméns ryggrad.¹⁶

Vid krigsslutet gjordes det grova försök att framställa Röda arméns nederlag 1941-42 som frukten av en strategi av kalkylerade återtag, som medvetet lockade in *Wehrmacht* i Rysslands inland bara för att krossa den i en rad motoffensiver. Det finns ingen som helst substans i sådana påståenden. Stalin förnekade faktiskt själv med kraft sådana rykten vid den tiden. De motverkade det militära syftet, eftersom de uppmuntrade trupperna att gå på defensiven och uppmuntrade defaitism bland de meniga.¹⁷ Men när man väl vunnit kampen för ren överlevnad, och kriget övergått från defensiv till offensiv, började den militära strategin påverkas av Kremles planer för efterkrigstidens överenskommelser, i sig själva en återspeglning av byråkratins i grunden motsägelsefulla politiska mål. Politiken var splittrad mellan å ena sidan önskan att upprätthålla den ”stora antifascistiska alliansen” och å den andra nationella säkerhetsbehov. Den förblev i linje med traditionell europeisk maktpolitik – en kombination av diplomati och militär styrka för att skaffa sig klart definierade inflytelsesfärer. Sovjetledarna var beredda att underordna de revolutionära upproren i Europa och Asien under denna maktpolitik. Men strategin stupade på en betydelsefull utveckling som kriget orsakade: USA:s framträdande som dominerande imperialistisk makt.

När den sovjetiska ledningen inte kunde skaffa sig säkerhet genom en varaktig allians med Storbritannien och USA, valde den istället att förvandla gränsländerna i Östeuropa till en strategisk skyddsvall som skulle skydda landets flank i väst mot en möjlig framtida tysk önskan om revansch. Med tanke på de revolutionära öppningarna i krigets slutfas, och med tanke på det sovjetiska folkets enorma uppoffringar var det ett högst anspråkslöst mål. Men det mötte ett alltmer uttalat motstånd från de förutvarande allierade, och ledde direkt till kalla kriget. Det faktum att den amerikanska borgarklassen blev alltmer medveten om sin egen ekonomiska och militära makt, i synnerhet efter användandet av atombomben mot japanska städer, gjorde kalla kriget slutligen oundvikligt. Ändå kom det som en överraskning för Stalin och hans administration.

Chiang Kai-sheksregimens öde är ett utmärkt exempel på hur en rent militär strategi bestäms av politiska, eller mer grundläggande, samhällspolitiska intressen. Det var helt möjligt för Guomindangs befälhavare att utarbeta en offensiv strategi mot de japanska ockupanterna.¹⁸ Chiangs armé hade på trettioalet tränats av officerare från *Reichswehr* som förespråkade rörlig krigföring. Chiang påskyndade faktiskt sitt nederlag i inbördeskriget genom att ofta genomföra obetänksamma offensiva framstötter djupt in på Manchuriets sumpmarker och norra Kinas slätter under åren 1945-46. Det som fick honom att tveka att använda sina växande förråd av amerikanska vapen och amerikanskt tränade soldater mot den japanska armén – till den amerikanske generalen Stilwells liksom andra amerikanska officerare och diplomaters stora förtvivlan – var inte militär oförmåga utan i grunden politiska prioriteringar. För Chiang (och i slutänden även för USA) var kapitalismens framtid i Kina tio gånger viktigare än kriget mot Japan. Det avgörande kraftprovet skulle komma efter Japans nederlag, med Zhu Des, Peng Dehuais, Lin Biaos och Deng Xiaopings arméer – det vill säga med Kinas bönder och arbetare i uniform.

Fallet Kina exemplifierar en grundläggande sanning i varje större krig: även om utgången starkt påverkas av en viss materiell och mänsklig styrkebalans, är de militära

förestående angrepp. Se även Vasilevskijs ”Minnen” som är ännu viktigare med tanke på att han på det hela taget försöker försvara Stalins meritlista, liksom Majskijs och Jeremenkos egna redogörelser.

16 Stalin fattade beslutet att överlämna krigföringen till sina generaler under 1942-44 efter sitt katastrofala genomförande av Charkov-offensiven på våren 1942. Det innebar en avgörande vändpunkt i kriget, som föga uppmärksammats av de flesta historiker.

17 Erickson, **The Road to Stalingrad**, s.371.

18 Den avhandling av Sun Tzu som nämns ovan (se not 4) citeras ofta för att förklara Chiangs passivitet. Skrev inte den gamle vise mannen att i de bästa krigen besegras fienden utan ett enda slag? Detta är i själva verket en helt felaktig tolkning av vad Sun Tzu sade. I sin avhandling påpekar han den stora vikten av flexibilitet, det vill säga att växla mellan offensiva och defensiva operationer. I själva verket låter Tzus arbete mycket modernt och relevant för kriget i Kina och andra världskriget i allmänhet. Griffith hävdar att det direkt inspirerade de japanska operationerna i Malaya 1942 liksom Maos krig mot Chiang. Griffith, **The Art of War**, s.41, 51-55, 177-78.

strategierna inte enbart en funktion av detta. De är i slutänden en funktion av *styrkeförhållandena* mellan de viktigaste i kriget indragna klasserna, och följaktligen av politiska och ekonomiska mål. Klassfördomar, självbild, hämningar och självbedrägeri, liksom otillräckliga informationer och direkta felbedömningar, kan därför spela en viktig roll när den militära strategin bestäms. Man kan nämna en hel rad misstag av i huvudsak politisk natur som påverkade andra världskrigets utgång:

1. Hitlers övertygelse om att hans fiender inte skulle kunna enas och att han därför kunde ta itu med dem en efter en.
2. Stalins föreställning att Sovjetunionen skulle kunna undvika krig med Tyskland.
3. De franska, brittiska och sovjetiska ledarnas underskattning av möjligheten att Tysklands *Blitzkrieg* skulle kunna segra 1939-41 i Europa, och en liknande underskattning från britternas och amerikanernas sida vad gällde Japans "första slags"-förmåga och omfattningen av dess segrar i Sydostasien 1941-42.
4. Hitlers underskattning av den brittiska imperialismens motståndskraft i början av kriget, och de allierades motsvarande underskattning av Tysklands motståndskraft sedan krigslyckan vänt 1943.
5. En allmän underskattning av USA:s krigspotential och av dess borgarklass beslutsamhet att sträva efter ovillkorlig kapitulation.
6. Kapitalistmakternas underskattning av den anti-imperialistiska och revolutionära dynamik som släppts lös av kriget i Europa och Asien, en underskattning som till stor del delades av Stalin.
7. De kapitalistiska makternas underskattning av Sovjetunionens industriella och sociala styrka.

Av alla dessa misstag kom de tre sista mer än något annat att avgöra den slutgiltiga formen på fredsuppgörelserna efter kriget. Underskattningen av klasskampens och Sovjetstatens förmåga att inte bara överleva angreppet från Europas mäktigaste kapitalistiska stat utan också gå vidare och besegra den, delades av samtliga kapitalistiska makter och ledde till den nutida historiens numera välkända kännetecken: delningen av Europa; revolutionens seger i Kina, Jugoslavien och Albanien; den revolutionära och antikoloniala kampens uppsving i tredje världen.

Felbedömningar i krigföringen hängde nära samman med en envis vägran att acceptera information som motsade både politiska och militärstrategiska fördomar. Stalins vägran att ta nyheterna om ett förestående tyskt angrepp på allvar var ett klassiskt exempel på detta. Strax före den tyska invasionen i maj 1940 var den franske överbefälhavaren Gamelin övertygad om att den främsta framstötten skulle riktas mot Louvain-Maurområdet och inte genom Ardennerna, trots informationer om motsatsen.¹⁹ När Hitler nåddes av nyheten att en stark brittisk-amerikansk konvoj hade passerat Gibraltar sund 8 november 1942, skyndade han sig att stärka Kreta och Tripoli och vägrade överväga möjligheten att landstigningen skulle äga rum i franska Nordafrika. Han vägrade också tro på koncentrationen av stora sovjetiska reserver norr om Donfloden och Stalingrad på hösten samma år. När Roosevelt och hans stabschefer i december 1941 fick höra att Tokyo återkallade sin förhandlingsdelegation från Washington, visste de att det innebar krig, men de övervägde inte möjligheten att Japan kunde angripa Pearl Harbor.²⁰

Dessa misstag berodde inte bara på personliga egenheter utan pekade på ett viktigt problem som krigsledare ställs inför: att ta initiativet. Som Mehring påpekade 1914 ställs de inför det skrämmande valet mellan inaktivitet och djärvhet, mellan *Wägen* och *wagen* ("överväga" och "våga", med de ord som användes av von Moltke, upphovsmannen till Tysklands seger över Frankrike 1871), "klarhet" och "oförvägenhet" (som Napoleon uttryckte det).²¹ Problemet finns inbyggt i handlingens själva natur, vare sig den är av militär eller politisk art. Att uppnå en riktig balans mellan klarhet och djärvhet, försiktighet och initiativ, verklighet och önskemål är vad krigskonst handlar om.

Om krig dessutom är en speciell form av politik, så är en förutsättning för dess framgång (att uppnå de eftersträlvade målen) att man ser alla de möjligheter som kriget erbjuder. På

19 Paul Reynaud, s.422.

20 Sherwood, **Roosevelts förtrogne**, s.264-265.

21 Franz Mehring, "Kriegsgeschiftliche Streifzüge", december 1914, **Gesammelte Werke**, band 8, s 304.

samma sätt förutsätter det att man inser begränsningarna i användandet av väpnat våld. Ett av den tyska imperialismens grundläggande misslyckanden under sin nazistiska period var dess överskattande av våldet som instrument i sin strävan efter europeiskt herravälde. Efter att ha krossat sin inhemska klassmotståndare, hade den tyska borgarklassen bara underkastelse att erbjuda folken i Europa. Trotskijs enträgna och dystra varningar om vad nazisternas seger i Tyskland förebådade för Europas arbetarrörelse bekräftades i allra högsta grad i de enorma dödssiffror och krossandet av själva grundvalen för en civiliserad tillvaro, som kriget ledde till.

De amerikanska och brittiska borgarklasserna utkämpade inte kriget för att besegra fascismen, utan för att knäcka de tyska och japanska borgarklassernas motstånd mot att de behöll eller utvidgade sina egna speciella intressen. De delar av arbetarrörelsen i Europa och Asien som stödde sina nationella borgarklasser under kriget, utan att vidareutveckla sina egna självständiga klassmål, kom också i slutänden med nödvändighet att stödja att miljontals arbetare och bönder i stora delar av Europa och Asien förvägrades eller mötte inskränkningar i sina demokratiska och nationella rättigheter, så snart de reste sig för att hävda intressen som stod i motsättning till borgarklassernas i väst. Med andra ord ledde bristande klarhet om den sociala karaktären hos kapitalismakternas krigföring till direkt klassarbete och till att man ströp de revolutionära möjligheter som uppstod under kriget. Detta kom att bekräftas i praktiken, i synnerhet efter 1943. Det finns här en slående parallell mellan slutet på första och andra världskriget, med den viktiga skillnaden att de europeiska arbetarklasserna var betydligt mer förmögna att formulera självständiga mål med kriget 1917-18 än 1943-45.

När allt kommer omkring har moraliska och politiska krafter sin egen tyngd i att avgöra hur en viss strategi lyckas. Tuchatjevskij uttryckte detta ytterst klart i ett tal sex månader innan han avrättades i en av Stalins utrensningar. Talet hölls inför den högsta sovjetiska militärhögskolan och handlade om vilken karaktär de inledande militära operationerna skulle få i det kommande kriget, som han var övertygad om skulle utkämpas mot Tyskland. ”Vad gäller det *Blitzkrieg* som tyskarna propagerar så starkt för, riktas det mot en fiende som inte vill och inte kommer att utkämpa det. Om tyskarna ställs inför en motståndare som står upp och kämpar och själv går på offensiven, skulle saker och ting hamna i en helt annan dager. Kampen skulle bli bitter och utdragen; genom själva sin natur skulle den leda till stora svängningar på än den ena och än den andra sidan av fronten, och mycket djupa sådana. I sista hand skulle allt hänga på vem som hade störst moralisk styrka, och vem som när de militära företagen avslutades hade tillgång till stridsklara reserver.”²²

22 Citeras i John Erickson, **The Road to Stalingrad**.

Kapitel 6. Vapen

Andra världskriget framstår framför allt som ett krig som utkämpades med massproducerade mekaniska vapen. Det var ett löpandebandskrig, ett den militära fordismens krig. (Detta är i viss mån ironiskt eftersom Henry Ford tidigt var anhängare till Hitler och personligen var emot att USA gick med i kriget.)¹ Massproduktionen av flygplan, stridsvagnar, artilleripjäser, maskingevär, minor, ammunition ägde antingen rum i fabriker som byggts speciellt för det ändamålet, eller i omvandlade textil-, bil- eller traktorfabriker. Märkligt nog försökte varken USA eller Sovjetunionen att standardisera och massproducera reservdelar – hjul, axlar etc – till de vapen som krävde sådana. Det var Hitlers arkitekt och rustningsminister Albert Speer som utvecklade denna aspekt av vapenproduktionen under det ”totala krig” som nazistregimen inledde efter Stalingrad. Resultatet var imponerande.

Kapaciteten att massproducera vapen var avhängigt av de krigförande makternas allmänna industriella resurser som analyserats i ett tidigare kapitel. I det avseendet överträffades Tyskland och Japan av USA:s överlägsna industrikapacitet. *Wehrmacht* använde 2 700 stridsvagnar på västfronten i maj 1940, och 3 350 under invasionen av Sovjetunionen i juni 1941. Den amerikanska regeringen beslutade att producera 45 000 stridsvagnar 1942 och 75 000 1943. Tysklands årliga flygplansproduktion uppgick 1940 och 1941 till omkring 11 000. USA:s regering beslutade att bygga 43 000 flygplan 1942 och 100 000 1943. Tillverkningen av handelsfartyg steg från 1 miljon bruttoregister-ton 1941 till 7 miljoner 1943 och 10 miljoner 1944. De tyska och japanska regeringarna gjorde efter slagen vid Stalingrad respektive Midway desperata försök att komma över detta handikapp. Den tyska rustningsindustrins verkliga ledare, general Thomas, ville fyrdubbla vapenproduktionen jämfört med 1941 års nivå. Han lyckades inte uppnå detta mål 1943, men var nära 1944, vilket framgår ur följande siffror:²

Tysklands vapenproduktion under andra världskriget

	<i>1940</i>	<i>1941</i>	<i>1942</i>	<i>1943</i>	<i>1944</i>
<i>Flygplan</i>	10 826	11 776	15 556	25 527	39 807
<i>Pansarfordon</i>	2 154	5 138	9 278	19 824	27 340
<i>Automatvapen</i>	170 880	324 850	316 724	435 384	787 081
<i>Granatkastare</i>	4 380	4 230	9 780	22 955	30 898
<i>Artilleri, vidare än eller lika med 7,5 cm</i>	5 964	8 124	14 316	35 796	55 936

Från och med 1943 genomförde Japans krigsherrar ett liknande program. I mitten av 1943 beslutade regeringen Tojo att bygga upp till 40 000 flygplan (flottan och armén hade tillsammans begärt 70 000, vilket Tojo ansåg vara omöjligt att uppnå).³ För att kunna genomföra detta omvandlades i princip hela den japanska textilindustrin till flygplansfabriker. Nya fabriker uppfördes längs Tokaido-järnvägen, speciellt i Nagoya och Shimizu, och Mitsubishi-trusten genomförde ett liknande projekt i Manchuriet. Arbetarklassen påtvingades fruktansvärda arbetsförhållanden. Mer än en och en halv miljon hantverkare och små butiksinnehavare

¹ James och Suzanne Pool, **Who Financed Hitler?**, New York 1978, kapitel 3.

² Eichholtz, **Geschichte**, band 2, s.331, 336, 340.

³ John Toland, **The Rising Sun: the Decline and Fall of the Japanese Empire**, New York 1970; Robert Guillain, **Le Japon en guerre**, Paris 1979, s.226.

tvingades in i lönearbete på vapen- och ammunitionsfabrikerna, med arbetsdagar på mer än tolv timmar till svältlöner. Fjortonåriga flickor skickades till kolgruvorna. Barnadödligheten steg till nivåer som var tre gånger högre än i Storbritannien och Frankrike.

Men trots dessa ansträngningar kunde inte vapenproduktionen i Tyskland och Japan nå upp till det amerikanska löpande bandet, och än mindre till USA:s, Sovjetunionens och Storbritanniens samlade produktion. Under Albert Speers ledning och inom ramen för ökade krigsansträngningar från andra halvan av 1942 riktade Tyskland istället in sig på att försöka besegra fienden med överlägsen vapenkvalitet, hellre än med ren kvantitet.

Med hjälp av strikt militärprofessionell forskning fick Tyskland fram flera trumfkort på vapenområdet: två stridsvagnar, *Tiger I* och *Panther*, som var kvalitativt överlägsna sina amerikanska och brittiska motståndare, men inte lika överlägsna de sovjetiska tunga stridsvagnarna (speciellt när det gällde kanonens effektivitet och pansarets tjocklek); en 88 mm luftvärnskanon med överlägsen precision, och som också var effektiv som anti-stridsvagnsvapen (vilket de västallierade skulle komma att upptäcka i Normandie);⁴ jetplan, i synnerhet *Messerschmitt* 262 och 163 (varav bara 1 000 användes 1944-45); och riktade missiler, bland dem de ökända V1- och V2-raketerna, som kom till användning under en kort period mot slutet av kriget.

Japans försök att producera kvalitativt överlägsna vapen misslyckades nästan helt, även om flottan behöll försprånget när det gällde undervattens- och flygtorpeder, vilka troligen var de effektivaste som någonsin användes i kriget. Visserligen hade *Mitsubishi*-planen kvalitéer, men på grund av alla produktionsfel som orsakades av bristen på utbildade arbetare och otillräcklig kvalitetskontroll, var de 40 000 plan som producerades från och med 1943 ofta av underlägsen kvalitet. Många av dem kraschade på hangarfartygen innan de ens satts in mot fienden.⁵

Japans ”hemliga vapen” tog den patetiska formen av sprängladdningar monterade i pappersballonger, som vinden skulle föra över Stilla havet. Av de 9 000 ballonger som skickades iväg mellan november 1944 och mars 1945 nådde bara 900 den amerikanska kontinenten, och de flesta exploderade över fält och skogar långt från fabriker eller städer. Endast sex USA-medborgare föll offer för dessa krigsleksaker.⁶

Artilleri och sprängmedel spelade en nyckelroll under kriget. Enligt en del beräkningar blev mer än trettio procent av de soldater som stupade i strid dödade av artillerield. Granaten med riktad sprängverkan och radarzonröret var de två främsta uppfinningarna på detta område som den tyska respektive amerikanska armén kom fram med. Men den viktigaste faktor som gjorde Blitzkrieg och överhuvudtaget andra världskrigets variant av rörlig krigföring möjlig var fullkommandet av det rörliga artilleriet – haubitsar för stridsvagnar, kanoner bogserade av halvbandsfordon och bandartilleripjäser.⁷ I början av kriget hade Wehrmacht också en viss överlägsenhet när det gällde lätt artilleri, minor (den berömda magnetiska undervattensmina som den brittiska flottan fruktade blev till stor del ett misslyckande), rök- och eldkastare och handgranater, liksom användandet av störtbombare, men denna fördel minskades gradvis allteftersom vapenproduktionen gick framåt i Storbritannien, USA och Sovjetunionen. Vad gäller lätt artilleri var den sovjetiska Katjusja, som monterades på lastbilar, överlägsen alla tyska vapen, och det var också de amerikanska eldkastarna och handgranaterna. De brittiska specialstridsvagnarna ”krabborna” och ”krokodilerna” spelade en viktig roll i Normandie 1944.⁸ Med amerikansk händighet och påhittighet tillverkades de på rekordtid, och på samma sätt tillhandahölls ett stadigt flöde av olja till invasionsarméerna i Västeuropa, först via

4 Enligt Max Hastings var det de tyska 88 mm luftvärnskanonerna som användes mot stridsvagnarna och artilleriet som mest skrämde de amerikanska och brittiska soldaterna i Normandie. Samma författare ger en detaljerad redogörelse för de överlägsna tyska vapen som användes på västfronten 1944. Se hans **Overlord**, New York 1984, s.192-93.

5 Icke desto mindre fick det japanska flygvapnet flera flygplan av hög kvalitet 1944-45. Men antingen kunde de inte massproduceras eller så kunde de inte användas effektivt på grund av industrins allmänna nedgång och bristen på hangarfartyg och utbildade piloter. A J Barker et al, **The Japanese War Machine**, Bryssel 1978, s.142-44, (franska utgåvan). I sina memoarer skrev general MacArthur: ”Senare, efter kapitulationen och min ankomst till Japan, inspekterade jag nära 8 000 japanska flygplan som befann sig på flygfält i hemlandet. Alla var till 95-98 procent fullständiga men oförmögna att gå i strid, eftersom någon viss liten del var omöjlig att uppbringa. Vilket ovärderligt tillskott till fiendens stridsstyrkor dessa 8 000 plan skulle gjort!” (**Douglas MacArthurs minnen**, Corona 1965, s.190.)

6 Guillain, **Le Japon**, s.191.

7 Len Deighton, **Blixtkrig : från Hitlers uppgång till Dunkerques fall**, Atlantis 1981, s.169-74.

8 Se Winston Churchill, **Andra världskriget: Minnen**, sjätte bandet, Skoglunds 1954, kapitel 1 s.19ff..

ledningarna under Engelska kanalen och sedan genom Frankrike. Den sovjetiska T-34-stridsvagnens överlägsenhet, som vi redan nämnt ovan, ledde till att hälften av de tyska stridsvagnar som deltog i invasionen av Sovjetunionen förstördes under de första tre veckornas krig.⁹

Överhuvudtaget var Sovjetunionens insatser i frågan om vapenproduktion under kriget enorma, vilket följande siffror visar (de underskattar den tyska produktionen en aning):

Vapenproduktionen under det tysk-sovjetiska kriget (tusental)

	<i>Sovjetunionen (från juli 1941 till augusti 1945)</i>	<i>Tyskland (från januari 1941 till april 1945)</i>
<i>Stridsvagnar och pansarkanonvagnar</i>	102,8	43,4
<i>Miltärflygplan</i>	112,1	80,6
<i>Vapen, alla kalibrar</i>	482,2	311,5
<i>Granatkastare</i>	351,8	73,0
<i>Kulsprutor</i>	1 515,9	1 096,6
<i>Kulsprutepistoler</i>	6 173,9	1 097,9

Siffrorna är än mer imponerande, när man betänker att den tyska imperialismens totala industriella potential överträffade den sovjetiska efter erövringen av en stor del av Sovjetunionens västra provinser. Sovjetunionens framgång vittnar om den planerade ekonomins överlägsna förmåga att centralisera och mobilisera resurser liksom förekomsten av en hög stridsmoral bland arbetarna och bland stridande män och kvinnor. Förvisso får vi inte glömma den värdefulla hjälp som Sovjetunionen fick av sina allierade. (Hjälpens relativa och absoluta värde har alltid varit omdiskuterad.) Man bör dock komma ihåg två saker. För det första grundades Sovjetunionens militära framgångar i första hand och otvetydigt på det sovjetiska folkets insatser och offer, och inte på det stöd de fick från USA. För det andra var omfattningen av den hjälp som USA erbjöd sina allierade bland annat via låne- och uthyrningsavtalet, *Lend Lease*, förhållandevis liten: omkring femton procent av militärproduktionen och procentuellt ännu mindre av livsmedelsproduktionen.¹⁰

Sovjetunionens militärflyg var före kriget omodernt, men utvecklades alltmer, speciellt under påverkan från talangfulla konstruktörer som Tupolev, Iljusjin, Jakovlev och Lavosjkin. Flera av dessa specialister måste befrias från fånglägren i Gulag för att arbeta i krigsindustrin. Sovjetunionens flygförsvar var mycket framgångsrikt i försvaret av huvudstaden. Medan de allierade, och i synnerhet de västallierade, kunde tillfoga de tyska städerna avsevärda skador, lyckades *Luftwaffe* aldrig besegra Moskvas luftförsvar.¹¹

Efter en del inledande virrvarr, och trots gräl bland flygets högsta befälhavare, blev det brittisk-amerikanska attackflyget, speciellt genom *P-51 Mustang*, definitivt överlägset och raderade ut det tyska flygvapnet från Västeuropas luftrum – något som var mycket viktigt för utgången av slaget om Normandie och Frankrike sommaren 1944.

På sjökrigföringens område nådde Tyskland föga framgång i sina kraftlösa försök att besegra den brittiska flottans fickslagskepp och jagare av överlägsen konstruktion. Inte heller lyckades Italiens försök att använda små, snabba fartyg i Medelhavet, eller den japanska flottans försök att använda miniatyrubåtar mot den amerikanska flottan i Stilla havet. Chefen för den tyska ubåtsflottan, Dönitz, var en fanatisk förespråkare av offensivt ubåtskrig, och under hans ledning inriktade den tyska flottan alla sina ansträngningar på att utveckla ubåts-teknologin och -taktiken. Slutprodukten blev snorkeln och "flock"-taktiken – det vill säga grupper av ubåtar som angrep konvojerna. Denna taktik åsamkade visserligen avsevärda

9 G K Zjukov, *Erinnerung und Gedanken*, Berlin 1976, band 1, s 310.

10 Kolko, *The Politics of War*, s.19.

11 Werth, *Russia at War*, s 181-82.

skador, men i slutänden kunde den inte hindra flödet av gods över Atlanten. Det upprätthölls genom det massiva användandet av ubåtsflyg, hydrofon och andra avancerade sätt att upptäcka ubåtarna, och i synnerhet genom de amerikanska skeppsvarvens anmärkningsvärda prestationer – de byggde nya fartyg avsevärt snabbare än Dönitz kunde sänka de gamla.¹²

En av andra världskrigets viktigaste uppfinningar var massproduktionen av landstigningsfarkoster och amfibiefordon i USA, och det var en uppfinning som Japan och Tyskland aldrig på allvar försökte bemöta. Precis som lastbilar, stridsvagnar och handelsfartyg var de genom sin enkla konstruktion typiska löpandebandprodukter, och där visade sig USA vara omöjligt att besegra. De lade den materiella grunden för invasionen av västra Europa, och för den amerikanska flottans strategi av ”öhoppande” i Stilla havet.¹³ Den japanska flottan inriktade sig däremot på att utveckla och producera överlägsna slagskepp och hangarfartyg. Med tanke på den japanska tunga industrins relativa svaghet nådde den häpnadsväckande framgångar. Men allteftersom kriget drog ut på tiden gjorde den allt större bristen på råvaror att Japan alltmer tappade farten. Ett resultat blev kamikazepiloterna, japanska piloter som utförde självmordsattacker mot den amerikanska flottan med flygplan som delvis var byggda av trä.¹⁴

Den vetenskapliga forskningen och de industriella uppfinningarna, som utvecklades allt snabbare, kom till sin rätt i massproduktionen av standardvapen. I den meningen var andra världskriget också ett krig präglad av senkapitalismen, som kännetecknas just av vetenskapens expansion.¹⁵ Samtidigt bidrog kriget till att utlösa den tredje teknologiska revolutionen, vars tre viktigaste komponenter – den elektroniska räknemaskinen (ur vilken datamaskinen uppstod), kärnenergin och automatiseringen – i själva verket hade sitt ursprung i vapenproduktionen. En mycket underskattad del av andra världskrigets vapenframställning var den revolutionerande förbättringen av kommunikationssystemen, först och främst radiokommunikationen, vilken gjorde det möjligt för stridsvagnarnas, divisionernas och till och med arméernas befälhavare att stå i direkt förbindelse med varandra på fältet. Det spelade en avgörande roll under krigets avgörande slag: slaget vid Meuse 1940; *Wehrmachts* segrar under juni-augusti 1941; Röda arméns segrar vid Stalingrad och Iași (Jassy på tyska) vid Prut; och de västallierades framryckning i Frankrike på sommaren 1944.

Det mest revolutionära framsteget i vapenproduktionen var givetvis utvecklandet av atombomben mot slutet av kriget, efter att Japan redan hade besegrats. Den är det främsta och mest ohyggliga arvet från detta krig – en symbol för borgarklassens beredskap att använda det yttersta våld, om och när den känner att dess globala ekonomiska och politiska intressen hotas.

12 USA:s utgifter för skeppsbygge ökade från 400 miljoner dollar 1942 till 12,5 miljarder 1943 och 13,4 miljarder 1944. Under de fem krigsåren byggde USA 4 900 handelsfartyg med en kapacitet på 51,4 miljoner bruttoton, jämfört med Japans totala produktion på mindre än 1 miljon bruttoton. Milward, **Der Zweite Weltkrieg**. s.90, 101.

13 Paul Lund och Harry Ludlam, **The War of the Landing Craft**, London 1976.

14 Guillain, **Le Japon**, s.275. Man får dock inte underskatta den skada som kamikazepiloterna orsakade. Enligt officiell amerikansk statistik som publicerades efter kriget förstörde de 31 örlogsfartyg, inklusive 3 hangarfartyg, och träffade 258 fartyg, inklusive 36 hangarfartyg, 15 slagskepp och 15 kryssare.

15 Ernest Mandel, **Senkapitalismen**, del 1, Coeckelberg 1974-75, kapitel 8, s.239 ff. (Finns på www.marxistarkiv.se.)

Kapitel 7. Logistik

Logistiken i ordets strikta mening – att transportera och inkvartera arméer och hålla dem med mat, kläder och vapen – fick liksom vapenindustrin en helt ny dimension under andra världskriget. Det berodde i första hand på förändringarna i transportindustrin före kriget, framför allt på bilens inträde. USA:s ledande strateg, general Marshall, skulle komma att kalla andra världskriget för bilens krig.

Visserligen användes Paris taxibilar under slaget vid Marne, men första världskriget hade till största delen varit järnvägarnas krig. Det finns faktiskt historiker som försvarar den något mekaniska tesen att det var tågtidtabellernas begränsningar som tvingade fram militära mobiliseringar enligt så rigida planer, att kriget blev oundvikligt i slutet av juli 1914 – åtminstone för de ryska, tyska och franska generalstaberna.

Det må vara hur det vill med det, transportererna av stora mängder soldater och vapen blev avsevärt mer flexibla, när de väpnade styrkorna kunde använda bilar och lastbilar i stor skala. I själva verket blev andra världskriget historiens första motoriserade krig. Tredje riket illustrerade denna grundläggande logistiska förändring; det inriktade inte sina insatser före kriget på att bygga nya strategiskt viktiga järnvägar utan på att bygga ett nätverk av moderna motorvägar, *Autobahn*.

När krigshandlingarna närmade sig Central- och Västeuropa, spelade järnvägsnätet återigen en nyckelroll i tyskarnas logistik. Administrationen av Reichsbahn blev ett avgörande kugghjul i krigsmaskinen, ett faktum som återspeglades i att de järnvägsanställda fick löneförhöjningar.¹

Stormakternas arméer var motoriserade i olika omfattning. Det var faktiskt bara de amerikanska och brittiska stridskrafterna som var ordentligt motoriserade från 1942 och framåt, i så stor omfattning att landsättningen av en miljon soldater i Normandie åtföljdes av inte mindre än 140 000 motorfordon (enbart under de första elva dagarna landsattes 100 000 fordon). Den tyska armén använde fortfarande hästar i stor utsträckning, och alltmer ju längre kriget drog ut på tiden. Det tyska infanteriet marscherade bokstavligen till fots in i Sovjetunionen och tillbaka hem igen, och förråden transporterades i kärror som drogs av hästar. De sovjetiska och japanska arméerna var motoriserade i ännu mindre omfattning. Japans krig i Kina var till stor del ett järnvägskrig. Det är välkänt att det japanska överbefälet lade stor vikt vid att bygga direkta järnvägslinjer mellan Singapore och Manchuriet, speciellt Singapore-Burma-Thailand-linjen.² I Sovjetunionen ställde bil- och traktorfabrikerna nästan helt om till produktion av stridsvagnar under en stor del av kriget. Stridskrafterna led följaktligen en avsevärd brist på lastbilar, och det var ett av de områden där leveranser från USA verkligen spelade en roll.

Att förflytta trupper och förse dem med förråd utgör livsviktiga komplement till utarbetandet av strategier och taktiker. Utgången av ett slag beror ofta på om dessa uppgifter samordnats på rätt sätt.³ De fem främsta krigförande staterna stötte på helt olika problem, vilka återspeglade deras varierande ekonomiska makt och skilda sociala strukturer.

De japanska väpnade styrkorna var utspridda över en enorm yta och hade en mycket

1 Järnvägarna var också centrala för massmordet på europeiska judar. Karl Wolff, Himmlers personlige adjutant, skrev 13 augusti 1942 till ledaren för *Reichsbahn*, direktör Ganzenmüller: "Käre *Parteigenosse* Ganzenmüller! I SS' Reichsführers namn [Himmler] ber jag att få tacka er väldigt mycket för ert brev av 28 juli. Jag har med särskild glädje lagt märke till att det under de senaste fjorton dagarna har gått ett tåg om dagen med 5 000 medlemmar av det utvalda folket till Treblinka och så vidare". Robert M W Kempner, **Eichmann und Komplizen**, Wien 1961, s.76. Efter 1955 blev Ganzenmüller chef för företaget Hoeschs transportavdelning.

2 Den japanska armén försökte faktiskt upprätta en järnvägslinje hela vägen från Shanghai via Manchuriet till Singapore, genom att använda järnvägarna Shanghai-Hangzhou, Zhengyang-Jiangxi, Hunan-Guangxi, och järnvägslinjerna i Vietnam och Thailand. Den militära offensiven mot Changsha, Zhejiang och Jiangxi på våren 1942 hade som mål att säkra den fullständiga kontrollen över järnvägslinjen. Dick Wilson, **When Tigers Fight**, London 1982, s.207.

3 Långt tidigare hade Clausewitz klargjort att "hela krigföringen påminner om hur en komplicerad maskin med mycket hög friktion fungerar. Kombinationer som är lätta att föreställa sig på papper kan genomföras bara med yttersta ansträngning."

smalare materiell bas än de andra krigförande makterna. De led efter 1942 brist på mat och kläder. I de ockuperade områdena levde de till stor del på lokala tillgångar. Det ledde till en allt svårare bristsituation för lokalbefolkningen och till sist för soldaterna själva. Som ett resultat av livsmedelsförsörjningens alltmer desperata tillstånd kännetecknades de sista krigsåren i de av japanerna ockuperade områdena av omfattande svält bland krigsfångarna och andra liknande fenomen. Japanerna förlorade det avgörande slaget vid Guadalcanal först och främst på grund av brist på mat; de japanska trupperna tvingades under veckor att överleva på en diet bestående av vilda bär och örter. Den kejsrerliga flottan kunde inte uppbringa tillräckligt med fartyg till sina utposter och försökte transportera förråd i cylindrar som bogserades över havet. Dessa ansträngningar gav klen resultat: av de 1 500 cylindrar som skickades iväg på detta sätt, nådde bara omkring 300 stränderna. I Japan självt började matransonerna krympa 1943 och räckte 1944 inte alls till, trots att den japanska folkdieten var oerhört enkel.⁴ Det bidrog till ökad krigströtthet i landet och till att den svarta marknaden spreds.⁵

När Sovjetunionen gick med i kriget befann sig dess jordbruk i djup kris, som ett resultat av Stalins hänsynslösa politik av tvångskollektivisering. Men medan *kolchos*-strukturen till största delen klarade krigets prövningar utan att det skedde några avgörande strukturella förändringar av det sovjetiska jordbrukets organisation, förblev matbristen akut under hela kriget. Den förvärrades av förlusten av de rika jordbruksområdena i Ukraina sommaren 1941 och av den massiva mobiliseringen av den vuxna bondebefolkningen (en stor del av jordbruksproduktionen måste tas över av kvinnorna). Handelsvillkoren mellan industri och jordbruk förändrades nu till böndernas fördel, men byarnas ökade intäkter av papperspengar ledde inte till någon betydande ökning av jordbruksproduktionen. Röda arméns soldater fick inte tillräckligt med mat och tvingades skaffa sig mat efter hand. Men möjligheten att leva på vad jorden gav var avsevärt begränsad av den förstörelse som orsakats av Hitlers brändajordenpolitik och Sovjetunionens strävan att förvägra fienden mat. Röda arméns livsmedels-situation blev bättre först sedan den hade kommit längre västerut, under slutskedet av 1943-44 års motoffensiv.

Längre österut hotades resterna av Chiang Kai-sheks Kina på allvar, och leveranserna till regeringen och armén i Chongqing (Chung-king) blev ett av de viktigaste målen i kraftmätningen mellan japanerna och de allierade i Burma. Den kejsrerliga armén hade lyckats skära av Burmavägen, men USA lyckades - till stora kostnader och med begränsad logistisk kapacitet - att bygga Ledovägen, via vilken USA:s trupper i Kina kunde förses med varor (för att inte tala om den svarta marknad som blev följderna av deras närvaro och av de frikostiga gåvor som USA förlänade Chiang och hans familj).

Den tyska imperialismen gick in i kriget med ett strängt ransoneringssystem, med syftet att garantera de väpnade styrkornas grundläggande behov och ett visst minimum till alla tyska invånare. Dessa strikta prioriteringar avgjorde hur befolkningen i de ockuperade områdena och krigsfångarna skulle behandlas. Resultatet blev extremt grymt: en fortskridande plundring av lokala tillgångar orsakade i det närmaste svält, speciellt i de områden av Balkan som hade brist på livsmedel. Fångarna i koncentrationslägren och invånarna i de judiska gettona svältes bokstavligen till döds; hundratusentals sovjetiska krigsfångar mötte samma öde. Det italienska ransoneringssystemet började bryta samman 1942, vilket drabbade arbetarklassen och de fattigare befolkningsskikten hårt. I slutet av 1943 var levnadsomkostnaderna sju gånger högre än 1939, medan lönerna knappt hade fördubblats. Köttkonsumtionen per capita hade sjunkit till 11 kilo per år, mot 63 kilo i Storbritannien, 51 i Tyskland och 39 i Frankrike.⁶

Sedan kriget på Atlanten hade inletts sommaren 1940 blev leveranserna till den brittiska armén ett problem. Det infördes sträng ransonering både för civilbefolkningen och för de väpnade styrkorna. Transporterna var den svaga länken, och förblev så ända tills de allierade hade vunnit kriget mot de tyska ubåtarna. De brittiska enheterna i Mellanöstern, å andra sidan, hade tillräckliga förråd - långt bättre än de italienska och tyska. Till en början kom leveranserna av förråd över Sydatlanten via Godahoppsudden, vilket knöt upp en oerhörd mängd

4 I sina krigsmemoarer beskriver den tidigare japanske utrikesministern Shigemitsu vilken skadlig inverkan matbristen hade på japanernas moral. Mamoru Shigemitsu, **Die Schicksaljahre Japans 1920-1945**, Frankfurt 1959, s.325.

5 Utöver den redan citerade boken av Shigemitsu, se även Guillain, **Le Japon**, s.162-63, 144-45, 150, och J Livingston, J Moore och F Oldfather (red), **The Japan Reader: Imperial Japan 1800-1945**, i synnerhet utdragen ur "Bridge to the Sun" av Gwen Terasaki, s.465-74.

6 Franco Giannontoni, **Fascismo, Guerra e Società nella Repubblica Sociale Italiana**, Milano 1981, s.26.

tonnage. Det var därför kontrollen över Medelhavet blev ett strategiskt mål för den brittiska imperialismen. Axelmakterna förlorade kriget i Egypten i huvudsak på grund av olösta logistiska problem, framförallt oförmågan att skära av den brittiska 8:e arméns försörjningslinjer i Medelhavet och deras egen akuta brist på olja, ammunition och reservdelar till stridsvagnarna.⁷

I motsats till både sina allierade och sina fiender hade de amerikanska stridskrafterna nästan obegränsade tillgångar. Roosevelt satsade medvetet på ett ”rikemanskrig”. Tyska och sovjetiska kommentatorer men också brittiska officerare och soldater – i synnerhet i Fjärran Östern – hånade de amerikanska soldaterna och kallade dem ”bekvämlighetssoldater”, och gjorde på detta sätt nödvändigheten till en dygd. Varje amerikansk division gjorde slut på 720 ton förråd per dag, mot knappt 200 ton för motsvarande tyska enhet.⁸ Visserligen tenderade amerikanska arméns, flottans och flygvapnets enorma logistiska infrastruktur att korka igen försörjningslinjerna, och ofta störde den själva krigföringen. Men den förbättrade stadigt stridskrafternas effektivitet och upprätthöll moralen bland soldater som kämpade långt från ett hemland som aldrig hotades av invasion. Denna ”bekvämlighetspolitik” var i själva verket socialt nödvändig och betalade sig för den amerikanska härskande klassen.

Under 1942 och 1943 lyckades Japan i stort sett hålla farlederna mellan fosterlandet och sina fjärran erövringar öppna, om än med allt större svårighet. I norr lyckades man skydda försörjningslinjerna mellan Manchuriet – som hade blivit den japanska krigsindustrins viktigaste industriella bas – och hemlandet ända till krigsslutet. Men i söder skars huvuddelen av försörjningsledningerna av från och med andra halvan av 1943. De amerikanska ubåtarnas aktioner ledde till svindlande förluster av handelsskepp: 139 skeppslaster eller en halv miljon bruttoregister-ton 1942 och 300 laster eller mer än en miljon bruttoregister-ton 1943 (vi ska ha i åtanke att hela den japanska handelsflottan före kriget bara uppgick till fem miljoner bruttoregister-ton, och att många av fartygen omvandlades till trupptransportfartyg sedan fiendligheterna hade inletts). Det är ingen överdrift att säga att den japanska handelsflottan i slutet av 1943 hade minskat till hälften.⁹

Japan inledde kriget i Stilla havet för att komma åt de rika tillgångarna på råvaror i Sydostasien, som krävdes för att hålla igång krigsmaskinen i Kina. Visserligen kontrollerade de dem till augusti 1945, men efter 1942 kunde de inte leverera dem till sin krigsindustri. Slaget om Stilla havet visade sig vara ett av krigets viktigaste slag, vilket återspeglade krigets globala karaktär. Precis som i Atlanten, en annan av krigets viktigaste arenor, utkämpades slagen till havs i huvudsak mellan ubåtar och krigsfartyg som skyddade handelskonvojerna – även om minor, flygplan och ytstridskrafter också spelade en roll. Till en början hade den offensiva aspekten en stor fördel, och den förstärktes ytterligare av de förändringar i ubåtarnas konstruktion och taktik som nämndes i föregående kapitel. Skyddet av ubåtsbaserna blev också alltmer viktigt, och var mer framgångsrikt på Atlantkusten än i Stilla havet. Men gradvis knappade försvaret in på offensivens försprång i Atlanten, speciellt tack vare hydrofonen och andra instrument för att upptäcka ubåtar, och det omfattande användandet av anti-ubåtsflyg med allt längre räckvidd. Utvidgningen av de brittiska och i synnerhet amerikanska flyg- och flottbasernas räckvidd under 1940-41 visade sig vara av yttersta betydelse, liksom konstruktionen av speciella flygplan anpassade för anti-ubåtsbekämpning. Efter fruktansvärda förluster på våren 1943 tvingades Dönitz dra tillbaka sina styrkor. Tyskarna var så demoraliserade av de västallierades tekniska överlägsenhet, att han inte vågade använda det fortfarande betydande antal ubåtar som stod till hans förfogande mot landstigningsfarkosterna under

7 I **Krieg ohne Hass**, Heidenheim/Brenz 1950, s.104, 107-09, visar general Franz A Bayerlein att Rommels strategi vid El Alamein i november 1942 helt och hållet dikterades av otillräckliga förråd. Han kunde inte genomföra rörlig krigföring på grund av brist på bränsle och kunde inte ens förstöra Montgomerys startpositioner på grund av brist på ammunition. Michel, **La seconde guerre mondiale**, (s.430-35) visar hur krigets upp- och nedgångar i öknen i väst var nära knutna till det Malta-baserade RAF:s förmåga att störa de italienska konvojerna till Libyen.

8 ”Den föreslagna ransonen på ett uns [= 28 gram, ö.a.] sötsaker, två uns kex och ett paket tuggummi för varje man i angreppsstyrkan innebar att man måste distribuera 6 250 pund [1 pund = 465 gram, ö.a.] sötsaker, 12 500 pund kex och 100 000 paket tuggummi.” (Hastings, **Overlord**, s.33-34.)

9 Se John Toland, **The Rising Sun**,; A J Barker et al, **The Japanese War Machine**, s.180. Angående slaget om Atlanten se boken med detta namn [**The Battle of the Atlantic**] av Donald Macintyre (London 1961). 1942 orsakade örlogskriget förluster för de allierade på 8 245 handelsfartyg, 1 miljon bruttoton mer än nyproduktionen. 1943 kompensades förlusten av 3 611 fartyg (framförallt under årets första fem månader) genom att det byggdes så många fartyg att de allierades handelsflotta växte med 10 miljoner bruttoton. Den tyska marinens förluster ökade från 85 ubåtar 1942 till 237 ubåtar 1943, även det framförallt under årets sex första månader.

invasionen i Normandie och därefter.¹⁰

Under ett krig går öppethållandet av de egna försörjningslinjerna hand i hand med att försöka skära av fiendens linjer. Blockader, det vill säga medvetna försök att svälta ut ett land på råvaror, ammunition och livsmedel har varit ett genomgående drag i den moderna krigföringen sedan Napoleons dagar. Den brittiska regeringen förstod till fullo betydelsen av ekonomisk krigföring, och inrättade ett särskilt ministerium för att hantera dess defensiva och offensiva aspekter. I Japan, ytterligare en öbaserad makt, antog den ekonomiska krigföringen ända från början en i huvudsak defensiv karaktär. Samma sak gällde Sovjetunionen. Så länge Tredje riket var starkt, tänkte sig Hitler lugnt att man kunde segra i kriget mot Storbritannien genom att svälta den brittiska befolkningen, men tog samtidigt moraliskt avstånd från de västallierades blockad av Tyskland.¹¹

Livsmedlens betydelse under kriget ändrade villkoren för åtminstone ett land: det formellt neutrala Argentina. Ju längre kriget drog ut på tiden, ju högre blev livsmedelspriserna på världsmarknaden och ju starkare blev Argentinas ställning som huvudleverantör av vete och kött. Med hjälp av dessa oväntade profiler kunde den argentinska borgarklassen bygga upp en reserv av utländsk valuta, och därmed skaffa sig förutsättningarna för en industrialisering och kapitalackumulation som var relativt oberoende från imperialismens kontroll, och som blev basen för Peróns regim. De miljontals offren för den stora svälten i Bengalen och Argentinas plötsliga rikedom visar tydligt på de samband som fanns mellan världskriget och världsmarknaden, oavsett om de som drog fördel av eller drabbades av det var formellt indragna i fientligheterna.

10 Tyskland byggde 222 nya ubåtar 1942 och 292 stycken 1943, så deras totala ubåtsantal var faktiskt större i slutet av 1943 och början av 1944 än vad det varit i början av 1942. Men de opererade i mycket mindre skala och med mycket mindre ödeläggande resultat. Se Trevor-Roper, **Hitler's War Directives**, s.56-59.

11 Det verkar som om Tyskland efter misslyckandet för *Operation Seelöwe* på hösten 1940 grundade sin långsiktiga strategi mot Storbritannien på detta antagande. Enligt Robert Sherwood ska Rudolf Hess efter sin flykt till Skottland ha sagt: "Jag är övertygad om att – vare sig östfronten blir kvar eller ej – Tyskland och dess allierade är förmögna att fortsätta kriget tills England faller samman av brist på tonnage.... Konvojsystemet, som under (första) världskriget – men i sista minuten – avgjorde ubåtskriget till Englands fördel, har under detta krig misslyckats. Det kunde inte förhindra de stora förluster av fartyg som till sist måste bli ödesdigra... det blir inte frågan om att invadera hela ön – ty Tyskland skulle tvingas skaffa mat till hela befolkningen. I det långa loppet skulle bara de viktigaste flygfälten ockuperas. De skulle åtskiljas hermetiskt från befolkningen, så att ockupationstrupperna inte skulle påverkas av deras misär och svält." (Sherwood, **Roosevelt and Hopkins**, New York 1950, s.374. Citatet återfinns inte i den förkortade svenska utgåvan, **Roosevelts förtrogne**.) I ett meddelande till Roosevelt 7 december 1940 hade Churchill själv beräknat att "det tonnage som behöver importeras årligen för att upprätthålla våra krigsansträngningar rör sig om 43 miljoner ton; det tonnage som kom in i september [1940] var bara i storleksordningen 37 miljoner och i oktober 38 miljoner." (**Churchill and Roosevelt: The Complete Correspondence**, Princeton, NJ 1984, band 1, s.104.)

Kapitel 8. Vetenskap och administration

Redan under första världskriget hade vetenskapen påverkat själva krigshandlingarna – i synnerhet genom utvecklingen av stridsgasen och Tysklands produktion av syntetisk olja, vilka båda var knutna till den andra teknologiska revolutionen som hade sin grund i den kemiska industrin. Under mellankrigsperioden ökade hela tiden den vetenskapliga forskningens betydelse för de teknologiska uppfinningarna, och därmed lades grunden till vidare militärvetenskaplig forskning och uppfinningar.

Fyra av andra världskrigets grundläggande uppfinningar stimulerades direkt av den vetenskapliga forskningen för militära syften: radar, hydrofonen, radarzonröret och atombomben.¹ På alla fyra områdena hade de västallierade en avgörande fördel. Försprånget när det gällde att tämja atomenergin uppnåddes med hjälp av vetenskapsmän som flytt från kontinenten undan de fascistiska regimernas våldsamma frammarsch.² Tyskland låg före när det handlade om att använda radiovågor i offensivt syfte (i synnerhet för att styra bombflyget mot dess mål), men det var det brittiska flygvapnet RAF som var först med att inse hur avgörande radar, knutet till markkontroller, kunde vara för att skydda flygfält och vägleda jaktflyget.³ Detta var troligen den avgörande faktorn i slaget om Storbritannien på sommaren och hösten 1940.

Att RAF-befälet använde radar har blivit omskrivet, men dess användning var mycket mer omfattande än så. Radar spelade exempelvis en viktig roll för att skydda *Luftwaffes* flygfält i Ryssland 1943-43, och kunde därmed hindra Röda arméns försök att krossa det tyska luftvapnet på marken kort innan *Wehrmachts* angrepp på fronten nära Kursk 5 juli 1942 (*Operation Zitadelle*).⁴

Radar användes för att leda flottans artilleri, lika väl som bombplan eller robotar mot målen, för att styra luftvärnsbatterier mot inkommande flyg, och för att försvara hangarfartyg mot fiendliga angrepp. Genom kombinationen av mikrovågsradar och datorliknande mekaniska räknemaskiner blev luftvärnet i slutet av kriget ett dödligt vapen mot bombplanen. Radar blev också ett kraftfullt sätt att upptäcka ubåtar i övervattensläge, och det minskade avsevärt deras chanser att överleva under den långdragna processen att ladda batterierna. (Denna betydelse minskade när den tyska flottan utvecklade snorkelubåten.)

Under lång tid var hydrofonen ett hemligt brittiskt vapen. Tysklands svar på hydrofonen, och på kombinationen av hydrofonen och raketbeväpnade flygplan utrustade med radar för att angripa ubåtar, blev snabbgående ubåtar och torpeder med lång räckvidd. De gjorde det möjligt för en ubåt att angripa en konvoj på avstånd och smita undan, innan den upptäcktes.

Vi ska här speciellt nämna framstegen inom kryptografin just före och under kriget. Dessa framsteg hängde nära samman med att hemligheter, överraskning, knep och spionage fått en allt större betydelse i den moderna rörliga offensiva krigföringen. *Operation Ultra*, de västallierades framgångsrika dechiffrering av större delen av Tysklands militära koder, påverkade otvivelaktigt utgången av många slag, även om dess övergripande roll i Tysklands

1 Utöver dessa grundläggande uppfinningar bör man understryka de enormt viktiga framsteg som gjordes inom medicinvetenskapen, kirurgi och läkemedel, före och under kriget. Sulfapreparat, penicillin och avancerad kirurgi räddade livet på miljontals skadade soldater och civila som skulle ha dött ifall förhållandena hade varit likadana som under första världskriget. Läkemedel mot tyfus gjorde den tyska armén mindre sårbar för epidemier på östfronten. Cortison utvecklades som ett resultat av forskningen under kriget. DDT gjorde de amerikanska operationerna i malariasmittade områden i Stilla havet fysiskt möjliga. De japanska styrkorna saknade en del av den medicinska utrustning som medicinvetenskapen gjort möjlig, och trots sin större fysiska motståndskraft fick de betala ett högt pris för att föra djungelkrig utan dem.

2 Den tyska vetenskapen minskade dramatiskt under nazistregimen. Antalet universitetsstudenter minskade från 118 000 1932 till 51 000 1938 och antalet *Habilitationen* (docenturer) minskade från 2 333 mellan 1920 och 1933 till 1 534 mellan 1933 och 1944. Grumberger, **A Social History of the Third Reich**, London 1974, s.401-08. Tjugo procent av alla vetenskapsmän och tjugofem procent av alla fysiker avskedades (i allmänhet de bästa i sin klass). Alan D Beyerchen, **Scientists under Hitler**, New Haven 1977.

3 Forskningen om radar hade inletts i Sovjet så tidigt som 1934 men utan att man uppnått några avgörande resultat och utan ordentlig uppbackning. Utrensningarna 1936-38 gjorde bara det hela ännu värre. Erickson, **The Road to Stalingrad**, s.35-36.

4 Paul Carell, **Verbrannte Erde**, Frankfurt 1985, s.53-55.

nederlag har överdrivits.⁵ Samma bedömning gäller amerikanernas dechiffring av den japanska flottans koder.

I de tre fallen radar, hydrofon och radarzonrör samarbetade vetenskapsmännen mycket intimt med militärens planerare. Det är faktiskt svårt att peka ut en speciell person eller grupp av personer som egentligt ansvariga för att de kom att användas i militära operationer. Detta gäller i ännu högre grad atombomben. Etthundrafemtiotusen människor var inblandade i genomförandet av Manhattanprojektet – ett enormt vetenskapligt, militärt och industriellt komplex för att bygga och leverera endast två kärnvapenbomber. För att dessa projekt skulle kunna lyckas var det av avgörande betydelse att den vetenskapliga forskningen systematiskt riktades mot militära mål: "(U)niversiteten omvandlades till jättelika laboratorier för vapenutveckling. Teoretiska fysiker blev ingenjörer, och mekaniker fick fram lösningar i kunskapens gränsområden."⁶

Men med tanke på karaktären hos nutida arméer, deras storlek och komplexitet, berodde det faktiska användandet av vetenskapliga och teknologiska uppfinningar under kriget lika mycket, om inte mer, på planering och produktion som på vetenskapliga upptäckter som sådana – eller till och med på insikten om upptäckten betydelse och möjliga användning. Det är därför andra världskriget inte så mycket var ett "trollkarlarnas krig" (som Churchill hävdade), som ett administratörernas och planerarnas krig, en organisatorisk återspeglning av att det var ett löpandebandskrig. Vare sig Keitel, Eisenhower, eller ens i någon högre grad Stalin, var så mycket strateger som administratörer. Samma sak kan sägas om Tojo, som inledde sin karriär i den japanska arméns hemliga polis, *Kempetei*, i det ockuperade Kina och spelade en ganska blygsam roll för genomförandet av militära operationer. Av de militära ledare som präglade andra världskriget var Zjukov och Montgomery lysande undantag, som i första hand militära strateger.

Sambandet mellan vetenskapliga upptäckter och en utbredd tillämpning av dem varierade från land till land. Ett land kunde vara först med den vetenskapliga upptäckten, men var oförmöget eller ovilligt att tillämpa den i stor skala, antingen på grund av ledarnas dåliga förutseende eller inkompetenta planering, eller på grund av bristande produktionsresurser. Å andra sidan kunde ett annat land utnyttja en upptäckt som gjorts någon annanstans och utveckla den, allt eftersom de militära planerarna insåg dess betydelse och kunde passa in den i sina offensiva eller defensiva planer, på ett sätt som de ursprungliga uppfinnarna själv aldrig hade förutsett. En viss armé kunde göra ett verkligt genombrott i vapeneffektivitet genom att på rätt sätt utnyttja en ny uppfinning, men vara lamslagen av brist på resurser för att använda den i stor skala. (På grund av bränslebrist tvingades exempelvis *Luftwaffe* hålla hälften av sina dödsbringande ME163:or på marken i krigets slutskede.) Att alltför tidigt använda ett revolutionerande nytt vapen kunde också slå tillbaka, om det inte hade prövats ut ordentligt och förbättrats innan det började massproduceras. De tyska V1- och V2-raketerna är exempel på hur lagen om den ojämna och sammansatta utvecklingen kan tillämpas på militärvetenskapliga uppfinningar och produktion.

Således blir planeringen och administrationen för att använda vetenskapliga genombrott en fråga om samlade bedömningar, om att göra prioriteringar, och väga för- och nackdelar innan vissa beslut tas. Men när väl beslutet tagits, förändras hela situationen – och för avsevärd tid. Innan en viss uppfinning kan användas i faktisk krigföring i stor skala, måste man besluta att bygga (eller bygga om) de fabriker där massproduktionen ska äga rum; resurserna för att bygga fabriker och anordningar måste göra tillgängliga. Personal måste utbildas både för att producera och använda de nya apparaterna, och de militära staberna måste förberedas för att ta med dem i sina planer etc. Och alltmedan detta pågår, kan det ske en ny revolutionär uppfinning, som gör den ursprungliga uppfinningen helt eller delvis föråldrad redan innan den införts i större skala.

Det finns en slående likhet med civila teknologiska uppfinningar, och den roll de har i storbolagens strävan att maximera profiterna genom att konkurrera om större andelar av världsmarknaden. Det bekräftar att modern krigföring är en produkt av modern kapitalism i mycket större utsträckning än vad man brukar anse. Och precis som det är de viktiga finans-

5 Lothar Gruchmann, **Andra världskriget**, Aldus/Bonniers 1969, undersöker noggrant effekterna av att de allierade kunde dechiffrera den tyska arméns och flottans koder och argumenterar övertygande för att de inte var så stora som det ofta antas. Operation Ultra analyseras i F W Wintherbotham, **Operation Ultra: Chifferkuppen som avgjorde andra världskriget**, Prisma 1974, och i Peter Calvocoressi, **The Secret Ultra**, New York 1981.

6 Gerard Piel, **Science in the Cause of Man**, New York 1962.

grupperna som kontrollerar storföretagen och deras chefer som härskar över monopolkapitalismens ekonomi - inte direktörerna, bankirerna eller teknologerna - är det borgarklassens högsta skikt (och deras främsta politiska företrädare) som avgör de militärvetenskapliga besluten – inte vetenskapsmännen eller generalerna.

Under krigstillstånd försvinner i detta avseende till stor del skillnaderna mellan länder med borgerlig demokrati och olika sorters diktaturer. Man kan hävda att Roosevelt och Churchill – i synnerhet Churchill – faktiskt hade större befogenheter att genomdriva sådana beslut än vad Hitler, Tojo, *il Duce* Mussolini eller ens Stalin hade. Med tanke på den ekonomiska och politiska maktens centralisering är det oundvikligt att besluten centraliseras. Det går inte att delegera beslutet att bygga en ny sorts flygplan (låt oss säga, ett jetplan) till tio olika myndigheter som omfattar hundra olika fabriker.

Huruvida sättet att administrera andra världskriget gav bästa möjliga militära resultat är en helt annan fråga.⁷ Det uppstod ur den sena monopolkapitalismens själva natur, och uppvisade samma motsättningar som systemet i sin helhet: felaktiga beslut av en handfull människor ledde till katastrofer som drabbade miljontals människor.⁸ De högsta beslutsfattarna ställdes inför allt fler brådskande val, blev mer och mer beroende av information och råd från kommittéer, och överväldigades av mängden papper att läsa.⁹ Därför tvingades de i sin tur delegera makten över frågor som var av skenbart sekundär betydelse, men som på ett avgörande sätt kunde förhindra framsteg eller till och med orsaka avgörande bakslag. Precis som med de moderna företagen blev slutresultatet en komplex – och överkomplicerad – struktur som kombinerade övercentralisering och överdecentralisering. På det hela taget var den strukturen troligen mindre effektiv än små enheter och kollektivt ledarskap.¹⁰

De som hävdar att förtryckande regimer genom själva sin natur är oförmögna att utveckla alltmer sofistikerade vapen eller på allvar delta i den teknologiska kapplöpningen saknar verklighetsförankring. Ingenting i vittnesbörden från andra världskrigets vapenindustri kan rättfärdiga en så optimistisk slutsats. Tvärtom gjordes kvalitativa genombrott i vapnets ”utveckling” i alla de länder som nått en viss nivå av industriell och vetenskaplig infrastruktur utveckling. De som hävdar att det finns ett orsakssamband mellan ”moderna vapen och fria människor”, för att citera titeln på en berömd bok av Vannevar Bush,¹¹ underskattar gravt förmågan hos varje regering, stat, härskande klass eller skikt att mobilisera högt specialiserade detaljkunskaper för att nå ett visst mål – oavsett regimens karaktär eller hur ”omoraliska” dess mål än är. Till och med andra världskrigets mest odugliga diktatur, den franska Vichyregimen, utvecklade en revolutionerande granatkastare – och det i all hemlighet, mitt framför näsan på *Gestapos* och *Abwehrs* agenter.¹²

Poängen är inte så mycket vetenskapsmännens och teknikernas kryperi, eller deras förmåga att korrumpas av övermod, pengar, ära, makt eller falska värden (även om alla dessa faktorer gör sig gällande). Poängen är att vår tids produktion till sin natur är inriktad på allmän (kapitalistisk) eller begränsad (postkapitalistisk) varuproduktion. Detta premierar strävan att uppnå *specifika delmål*, oavsett vilka långsiktiga effekter för samhället eller för mänskligheten i dess helhet. ”Det är inte vår uppgift att diskutera varför”, har den över-

7 I **The Battle of France, 1940** (London 1958) anmärker överste Adolphe Goutard: ”Ett annat resultat av begreppet ’metodiskt krig’ var att befälsgången ’byråkratiserades’. För att kunna organisera alla dessa eldgivningsplaner, gruppera materiel, organisera operationer som följde ’strikt genomtänkta order’ på trettio eller fyrtio sidor, krävdes från och med 1914-18 svällande staber som översvämmade armén i fält med tonvis av papper.” (s.23.)

8 Churchill, till exempel, prioriterade inte massproduktion av brittiska jetplan trots att det var tekniskt möjligt. Denna felbedömning kunde ha förlängt kriget med flera månader eftersom Tredje riket hade börjat producera sådana plan i stora mängder, och i början av 1945 kunde de ha uppnått överlägsenhet i luften. I slutet av 1944 hade faktiskt Tyskland en liten fördel, men den ödslades bort av Hitlers illa genomtänkta offensiv i Ardennerna. Fallet med jetplanet är ett bra exempel på hur lättsinnigt risktagande på båda sidor neutraliserade varandra – resultat av att alltför mycket makt koncentreras på för få händer.

9 Eisenhower lär ha intagit ståndpunkten att han inte skulle läsa något dokument som inte var sammanfattat på en maskinskriven sida, och att det som inte kunde sammanfattas på detta sätt inte var värt att läsa.

10 Zjukov skriver i sina memoarer: ”Stalins förtjänst (under kriget) var att han genast och på ett korrekt sätt förstod experternas rekommendationer, att han kompletterade, utvecklade och generaliserade dem – i form av instruktioner, direktiv, regler – och utan dröjsmål vidarebefordrade dem till arméns ledare i fält.” (*Erinnerung und Gedanken*, band 1, s.360.)

11 Vannevar Bush, **Moderna vapen och fria människor: en diskussion om vetenskapens betydelse för demokratins skydd**, Bonniers 1951.

12 Benoist-Méchin, **De la Défaite au Désastre**, band 2, s.258-59.

väldigande majoriteten av vetenskapsmän och tekniker haft som standardursäkt ända sedan Krimkrigets sorgliga dagar.

Fallet med atombomben som byggdes i USA bevisar precis motsatsen till vad försvararna av tesen om ”moderna vapen och fria människor” hävdade. För det var inte bara så att bomben utvecklades och byggdes av ”experter”, som till största delen inte visste om den skulle användas, hur den skulle användas, mot vem den skulle användas, under vilka förhållanden och med vilka sidoeffekter (bara för att nämna ett exempel ignorerades i stort sett helt de långvariga strålningseffekterna). Under diskussionerna som ledde fram till att den användes lyste de ”fria människorna” med sin frånvaro. Den stora majoriteten av de berörda tilläts inte delta. Ingen fick rösta – vare sig befolkningen, kongressen eller vetenskapsinstitutionerna själva.¹³ En ynka handfull personer, troligen högst ett dussin, medverkade i det slutgiltiga beslutet att släppa bomberna över Hiroshima och Nagasaki, med alla de skrämmande konsekvenser det medförde för mänsklighetens framtida historia och öde. Det var inte ”galna vetenskapsmän” som gjorde att atombomben användes i modern krigföring. Det var den utanför all folklig kontroll stående militarismen och aggressiva imperialismen som ledde till denna katastrof – och som kan leda till liknande eller värre katastrofer i framtiden.

Lika lite som den nutida vetenskapen skall nutida vapen ses som självständiga samhällseliga aktörer som kan påtvinga folket sin ”vilja”. Atombomben eller datamaskinen har ingen egen ”vilja”. Människorna som kontrollerar dem och är beredda att använda dem har vilja, och denna vilja bestäms av mäktiga samhällseliga intressen. Deras makt över maskiner och vapen är ett resultat av deras makt över andra människor. Det är den slutsats som ska dras från Tredje rikets relativa framgång med att utveckla sofistikerade vapen, från Stalins genombrott med att låta producera *Katjusja* på löpande band, från den amerikanska imperialismens framgång med att bygga atombomben. Det går inte att hindra en katastrofal utveckling genom att ge mänskliga ”experter” monopol över beslutsfattandet eller genom att försöka bromsa vetenskapens framsteg. Det kan däremot den stora massan av människor, om de verkligen kontrollerar produktionsmedlen. Det finns ingen ”oundviklig händelseutveckling”.¹⁴

En positiv lärdom som ändå kan dras av de alltmer omänskliga effekterna av att vetenskapen underordnades kriget, är att den mänskliga andan och praktiken aldrig underkastar sig statsterroristisk utpressning och hot – något som till och med på sätt och vis bekräftas av atombombens historia. Robert Sherwood erinrar sig att det första initiativet att inrätta ett forskningsråd för nationellt försvar ”för gemensamma ansträngningar av amerikanska fackmän i syfte att uppfinna nya vapen, ägnade att tävla med och överträffa dem med vilka den nazistiska tekniken gick till storms mot världen”, kom som ett svar på Charles Lindberghs försök att ”skrämma livet ur sina åhörare” efter Frankrikes fall med historier om Tysklands påstått oövervinnerliga styrka.¹⁵ På samma sätt har kärnvapenterrorn skapat ett internationellt motstånd mot kärnvapenkrigets vansinne. Kampen mellan dem som är beredda att starta det och dem som är beredda att gå emot det med alla medel är inte på förhand

13 Peter Wyden hävdar att en del av de fysiker som arbetade vid Los Alamos betraktade sig själva som ”vetenskapsslavar”. Okunnighet, överdrivet hemlighetsmakeri, bristande debatt i ”högre kretsar” dominerade denna beklämmande bild. ”1947 skrev projektets främsta medicinare en rapport där de sade att deras beräkningar av vilka strålnivåer som gick att tåla hade varit felaktiga gissningar. Denna rapport återfanns av en slump 1983.... Trots att en del amerikanska vetenskapsmän fortfarande hävdar att det totala antal som dog av strålning i Hiroshima och Nagasaki inte översteg 1 000 till 2 000 människor, har amerikanska medicinska forskningsteam slagit fast att åtminstone 20 000 (kanske dubbelt så många) människor drabbades av betydande strålskador.... 1945 debatterade de främsta vetenskapsmännen vid Los Alamos häftigt om de skulle rekommendera en demonstration av bomben hellre än att använda den i kriget. Oppenheimer rapporterade inte ens denna diskussion till Vita Huset innan beslutet togs att släppa bomben över Japan.” **Day One – Before Hiroshima and After**, New York 1984.

14 I sitt avskedstal 2 november 1945 till medarbetarna i Manhattan-projektet, sade Robert Oppenheimer att eftersom vetenskapens ”goda syfte” som ärvts från renässansen var att erövra ”största möjliga styrka för att kontrollera världen”, var atombomben ett ”oundvikligt resultat”. (A Kimball Smith och Charles Weiner (red), Robert Oppenheimer, **Robert Oppenheimer: Letters and Recollections**, Cambridge, Mass 1980.) Oppenheimers argument är en fullständigt felaktig slutsats. Det enda oundvikliga resultatet av ansträngningarna att behärska naturen är kunskapen om hur man släpper lös atomenergin. Att använda den för destruktiva ändamål är inte oundvikligt: det är ett resultat av en given samhällsordning (eller bättre: oordning), av en viss samhällsform. Denna samhällsform är resultatet av mänsklighetens tillfälliga oförmåga att rationellt kontrollera (behärska) *samhälleliga* processer. Det är på grund av att den samhällseliga världen – som är en del av den naturliga världen – i sig själv är *otillräckligt* behärskad som atombomben skapades – inte på grund av att det fanns för mycket kunskap.

15 Robert Sherwood, **Roosevelts förtrogne**, s.100.

avgjord till förmån för galningarna. Kampen kommer att avgöras politiskt i en sammandrabbning mellan grundläggande samhällsliga krafter, som inte bara drivs av egna intressen utan också av övertygelse och moralisk styrka.

Kapitel 9. Ideologi

Om andra världskriget var löpande bandets och motorfordonens krig, var det också radions krig. Under inget tidigare krig hade de krigförande regeringarna haft samma möjlighet att direkt nå så många miljoner män och kvinnor med sina försök till indoktrinering och ideologisk manipulation.

Radion hade spelat en viktig roll redan när nazistpartiet växte fram i Tyskland som massparti för småborgerskapet och deklasserade element från andra samhällsklasser. Den spelade under kriget en liknande roll i att hålla befolkningen i Tyskland och Japan i ett järngrepp, genom att dränka dem i propaganda som mer och mer gick ut på att fullständigt dölja ”obehagliga” fakta om verkligheten. På samma sätt utnyttjade Churchill och Roosevelt radion på ett mästerligt sätt för att få de brittiska och amerikanska folken att stödja det imperialistiska kriget och de nödvändiga krigsansträngningarna. Brittiska BBC (och senare, i mindre grad, Radio Moskva) var avgörande för att neutralisera nazistpropagandan i de ockuperade områdena och motivera invånarna att stödja de allierade.

Men samtidigt blev den statliga krigspropagandans begränsningar tydliga. I de mindre utvecklade länderna innebar den låga levnadsstandarden att den genomsnittlige kinesiske, indiske eller indonesiske byinvånaren, liksom en stor del av befolkningen i städerna, inte ägde någon radioapparat. Försagda försök att istället införa högtalarsändningar ämnade för kollektiv konsumtion gav i stort sett inga resultat. Om det i länder där befolkningen var fientligt inställd till makthavarna fanns gott om radioapparater, kunde man sprida ”fiendepropaganda” i en omfattning som aldrig skådats under första världskriget eller ens under ryska inbördeskriget (det spanska inbördeskriget, däremot, hade redan förbådat denna utveckling).

När makthavarna hade förlorat illusionen om sin propagandas effektivitet hade de ingen annan utväg än att konfiskera samtliga radioapparater, och därmed erkänna att de misslyckats att ideologiskt manipulera en viss befolkning. Nazisterna gjorde det så gott som omedelbart i Polen, Jugoslavien och Grekland, och senare i samtliga ockuperade områden. Det är intressant att notera att enligt Ilja Ehrenburgs ”Minnen” vidtog Stalin och säkerhetstjänsten NKVD en liknande åtgärd i Moskva på hösten 1941.¹

Dessa exempel visar klart att ideologins betydelse under ett krig inte bara är en rent mekanisk fråga om massproduktion, massdistribution och tillräckliga kommunikationsmedel. Propagandans innehåll – det vill säga både de idéer som ska spridas och skickligheten att föra fram dem – bidrar också till resultatet. Och här måste man analysera ett subtilt samspel mellan objektiva klassintressen, samhällelig (själv)medvetenhet (det vill säga, hur dessa intressen bryts mot de härskande ideologierna) och medvetna försök från regeringarna och från dem som fått i uppgift att sprida propagandan att utnyttja eller omvandla denna medvetenhet.

För den brittiska imperialismen och dess allierade i de mindre europeiska imperialistländerna var antifascismen det främsta ideologiska vapnet. Propagandan spelade på de brittiska och europeiska massornas berättigade hat mot att Hitler och de andra fascistiska regimerna undertryckte arbetarrörelsen – genom att inskränka arbetarnas grundläggande rättigheter och friheter och genom brott mot mänskligheten – och lyckades på detta sätt i stora stycken underordna de grundläggande klassmotsättningarna mellan arbete och kapital under prioriteringen att besegra nazisterna. Att de brittiska, franska och amerikanska staterna fortfarande var imperialistiska, att de fortsatte att utsuga och förtrycka hundratals miljoner människor i kolonierna, och totalt förvägra dem grundläggande mänskliga rättigheter, suddades med framgång ut av denna propaganda – eller försköts åtminstone till bakgrunden. För att denna kampanj skulle lyckas var det av avgörande vikt att socialdemokratin, fackföreningsbyråkratin och den internationella kommunistiska apparaten medverkade. Och med undantag för kommunistpartierna under Hitler-Stalinpakten (när å andra sidan gräsliga eftergifter gjordes till den tyska imperialistiska ideologin) var de tillmötesgående.

I de ockuperade områdena i Europa gav den extrema utsugningen och det nationella förtrycket den antifascistiska ideologin en nationalistisk dimension, som gjorde den ännu mer

¹ Ilja Ehrenburg, band 3, s.8 i den tyska upplagan. Alexander Werth bekräftar att denna åtgärd vidtogs, och försöker ursäkta den. (Werth, **Russia at War**, s.181.)

godtagbar för de breda massorna.² I Storbritannien innehöll den ideologiska kampanjen både traditionell nationalism och till och med chauvinism, men med begränsad effekt på arbetarklassen (vilket Churchills misslyckande i 1945 års valkampanj skulle visa).

I USA, till skillnad från i Europa, kännetecknas det politiska livet av frånvaron av politiskt klassmedvetande inom arbetarklassen. Där var samspelet mellan olika ideologiska motiv i regeringens propaganda mindre komplext än i Storbritannien eller i resten av Europa. Visst fanns det en militant antifascism och en grövre variant på temat "krig för fred" än den Churchill eller de Gaulle använde. Men propagandan hämmades av en så påtaglig verklighet som rasismen mot de svarta i Södern, och i allt större utsträckning även i norr. Den traditionella populistiska "antikolonialismen" gjorde det dessutom svårt för Roosevelt-regeringen att helt dölja att befolkningen i de brittiska och franska kolonierna fortfarande saknade politiska rättigheter och självbestämmande. Så den viktigaste ingrediensen i Washingtons krigspropaganda blev en öppen nationalism, i första hand en antijapansk nationalism som underblåstes av folklig ilska över Tokyos "dag av vanära" vid Pearl Harbor. Världen skulle lära sig att det inte ostraffat gick att trampa Oskyldiga Rättskaffens Kraftfulla Vita Amerikaner på tårna – hela världen och inte bara japanerna, Führern och den operettartade *il Duce*. Budskapet gick klart och tydligt hem, och accepterades till stor del – åtminstone i USA. Det var inte lika lätt att få det accepterat utomlands, även om det var ganska framgångsrikt även där.

Jämfört med den engelska, franska, tyska eller italienska chauvinismen var den amerikanska nationalismen ett förhållandevis nytt ideologiskt påfund. President McKinley var den förste att använda den, inte förvånande i samband med USA-imperialismens expansion på Filippinerna och i Västindien.³ Den utnyttjades en andra gång när USA gick med i första världskriget och under de improviserade expeditionerna mot den mexikanska revolutionen. Båda fick ett begränsat folkligt genomslag, vilket USA:s efterföljande återgång till "isolationism" visade. I och med Pearl Harbor och USA:s inträde i andra världskriget inleddes en slutgiltig internationalisering av det borgerliga amerikanska samhället. Just därför att den amerikanska nationalismens framväxt inte bara hade till funktion att stärka krigsansträngningarna maximalt, utan också tjänade det större syftet att underbygga USA-imperialismens strävan efter världsherravälde, fick den en obehaglig rasistisk underton. Den spelade i första hand på antijapanska stämningar,⁴ vilka först och främst drabbade den japansk-amerikanska befolkningen, *Nissei*. Men det var ingalunda dess enda mål.

I början av andra världskriget försökte Sovjetbyråkratin hålla fast vid den märkliga ideologi som uppstått ur Stalins maktövertagande: en blandning av en grov, dogmatisk och förenklad "marxism-leninism", som förfälskats och förvrängts för att passa byråkratin speciella intressen, en inte mindre grov bysantinsk kult av Stalin (soldaterna och arbetarna uppmanades bokstavligen att kämpa och dö "för fäderneslandet, för Stalin"), och en växande storrysk nationalism. Efter Tysklands imperialistiska angrepp förpassades kommunistiska och pseudo-kommunistiska teman snabbt till bakgrunden, liksom för övrigt Stalinkulten – åtminstone fram till 1943. Den ryska nationalismen hamnade alltmer i förgrunden, tillsammans med panslavismen. Detta kulminerade i Stalins segermanifest från maj 1945, som talade om de slaviska folkens seger i "deras sekelgamla kamp mot de germanska folken". Så mycket för **Kommunistiska manifestets** kontrarevolutionära (trotskistiska?) formuleringar, enligt vilka alla samhällens historia är historien om klasskampen, inte historien om etniska strider.

2 De franska poeterna Louis Aragon och Paul Eluard uttryckte denna ideologi ytterst målande i sina ofta rörande patriotiska motståndsvärk. Se exempelvis sången *La Rose et le Réseda* av Aragon, där det sägs att när huset brinner är det bara galningar som fortsätter gamla gräl. Klasskampen betraktad som ett "gräl" är förvisso en ytterst avslöjande formulering!

3 Den tidigare amerikanska militära expansionen i Mexico var inte imperialistisk till sin karaktär, åtminstone inte i vetenskaplig mening. Men den hade förvisso en kolonialistisk dimension och innehöll därmed en sida av etnisk (rasistisk) överlägsenhet. USA-imperialismens erövring av Filippinerna vid sekelskiftet resulterade i utbredda brott mot mänskligheten, som skyldes över med en ännu grövre rasism.

4 Amiral Halsey har officiellt påstått ha sagt om de japanska trupperna: "Vi dränker och bränner de bestialiska aporna över hela Stilla havet, och det är lika tillfredsställande att bränna dem som att dränka dem." USA:s armé och flotta stoltserade med ett annat av hans yttranden: "Döda japaner, döda japaner, döda fler japaner." (Citeras i Richard J Barnet, **Roots of War**, London 1973, s.46.) Vid en middag för Washingtonjournalister påstås Halsey ha sagt: "Jag hatar japaner. Jag vill säga till er att om jag skulle träffa en gravid japansk kvinna, skulle jag sparka henne i magen." (*Politics*, augusti 1945, s.2.) "Vi måste hata med varje cell i vår kropp", förkunnade generallöjtnant Lesley J McNair i en radiosändning till trupperna i november 1942. (Citeras i Barnet, **Roots of War**.)

Det nationella medvetandet blev ett mäktigt massfenomen bland förtryckta folk, vilket i världens två främsta underutvecklade länder, Kina och Indien, delvis kanaliserades till den nationella borgarklassens intressen. Till skillnad från förtryckarnationernas nationalism innehåller detta medvetande ett progressivt inslag. Det kan utlösa en progressiv politisk dynamik. Men när det antar en nationalistisk form, innehåller det också ett frö till reaktionärt klassarbete, som kan kväva arbetarnas och fattigböndernas kamp för politiskt klassoberoende och försvaret av deras materiella intressen mot sina "nationella" utsugare.⁵

Detta stod särskilt klart i fallet Kina, där det nationella befrielsekriget alltmer kombinerades med ett inbördeskrig. Men det var också uppenbart i fallet Indien. På grund av att det indiska kommunistpartiet sorgligt misslyckades att stimulera den nationella befrielsekampen mot den brittiska kolonialismen, och öppet förrådde det nationella upproret i juli 1942, fick det borgerliga kongresspartiet under Nehru och Gandhi i det närmaste monopol över denna kamp. Detta innebar i sin tur att kongresspartiet fick absolut politisk dominans över de indiska massorna under tre årtionden framöver.

Andra världskriget bevittnade också en långsam framväxt av nationalismen i masskala i de arabiska länderna, och det första exemplet sedan mexikanska revolutionen på organiserad massnationalism i Latinamerika, framförallt med peronismen i Argentina.

Den japanska imperialismens dominerande ideologi var en extremt chauvinistisk nationalism, med ett allt större inslag av demagogi om "pro-asiatisk anti-vit makt". Demagogi eftersom de japanska imperialisterna, om och när de segrade, behandlade "sina" koloniers asiatiska folk om möjligt ännu sämre än de brittiska, franska, amerikanska eller holländska kolonialisterna. Stora delar av deras ideologi hade både ett halvfeodalt och rasistiskt imperialistiskt ursprung, och grundades på myten om det japanska folkets etniska överlägsenhet och alldeles särskilda ställning, inte bara gentemot den "vita rasen" utan också gentemot andra asiatiska folk. Ändå startade denna demagogi, som inte hade någon särskild omedelbar inverkan utanför Indonesien och Burma, en ideologisk tidsinställd bomb som skulle explodera efter Japans nederlag 1945.

Även om det är uppenbart att den japanska chauvinismen hade en begränsad inverkan utanför hemlandet, är det svårare att bedöma hur mycket den påverkade tänkandet i det egna landet. Utan tvivel hade den effekt bland fanatiska ungdomar inom medel- och överklassen, liksom (delvis) i småborgerskapet. Kamikazepiloternas motivation vittnade om detta. Men i vilken utsträckning blev de helt enkelt kuvade, skrämde, terroriserade, uppsplittrade och förlamade till passiv underkastelse? Det är svårt att besvara denna fråga utan att studera ursprungskällorna, vilket vi tyvärr inte kan göra. Men en del översatt material – liksom en källa som Shigemitsu's "Minnen" – talar för den senare tolkningen.⁶

Den nazistiska ideologin, med sin speciella blandning av extrem chauvinism, antikommunism, pseudo-socialistisk demagogi och rasism (som kulminerade i massmördarnas antisemitism) lyckades svetsa samman huvuddelen av medel- och överklassen (inklusive officerskåren), den traditionellt icke-organiserade (icke klassmedvetna) minoriteten av arbetarklassen och deklasserade element från alla klasser. Detta var aldrig mer, och troligen mindre, än hälften av det tyska folket. Den andra halvan, medlemmar och sympatisörer till kommunistpartiet och socialdemokraterna, majoriteten av de katolska arbetarna och intelligentian, och en minoritet av liberaler inom överklassen (inklusive de "liberalt konservativa") stödde aldrig Hitler och hans brott. Men genom rent fysiskt förtryck, terror och – i synnerhet – brist på politiska alternativ var de till största delen dömda till passivitet. Effekterna av massiva bombattor gjorde resten.

Den pseudo-"socialistiska" demagogin var just detta: demagogi. De tyska arbetarna levde ett hårt liv under kriget. Deras löner och levnadsstandard var låg. En höjning av priset på margarin ansågs vara ett hårt slag; de åt knappast smör och kött. Å andra sidan ansträngde sig verkligen Hitler att försäkra kapitalisterna att han skulle skydda privategendomen.⁷

5 "Marxismen är oförsonlig mot nationalismen, hur 'rättvis', 'ren', fin och civiliserad den än må vara." Lenin, **Valda verk i 10 band**, bd 5, s.29.

6 "I många fall erkändes den lokale 'bossen' eller hans hejdukar på detta sätt (genom att undertrycka all kritik av den existerande regimen). Följaktligen var man tvungen att underkasta sig dem, eftersom de kunde förneka en bångstyrig individ eller familj mat, bränsle och andra nödvändigheter. Ofta blev kvartersföreningarnas ledare småtyraner och man var förbittrad över deras ställning.... Speciellt i städerna skapade *tonarigumi* (en grupp av tio hushåll) ofta mer slitningar än grannsämja och det fanns en hel del motstånd mot systemet." Kurt Steiner, **Local Government in Japan**, Stanford 1965, s.60. Se även Guillain, **Le Japon**, s.215-18.

7 Typiskt för Hitlers i grunden borgerliga ideologi var att han 1943 vägrade ta med överklasskvinnorna i den

Nästan alla bedömare har ansett att den fanatiska antisemitism som ledde till Förintelsen låg bortom varje rationell förklaring – att den var något helt skilt från alla andra ideologier under nittonhundratalet (det vill säga under den imperialistiska eran). Vi anser inte att det finns någon empirisk eller logisk grund för att hävda att den var en så drastiskt isolerad historisk företeelse.

Den mest extrema rasismen är i sitt ursprung knuten till den institutionaliserade kolonialismen och imperialismen. I själva verket kan den ena inte existera utan den andres ideologiska skydd. Tänkande människor – och kolonialister, imperialister och försvarare av deras speciella ”samhällsordning” är tänkande människor – kan inte förvägra miljontals män, kvinnor och barn grundläggande mänskliga rättigheter utan att försöka rationalisera och rättfärdiga dessa orättvisor och detta förtryck med hjälp av en speciell ideologisk spetsfundighet – nämligen deras ”rasmässiga” eller ”etniska” eller ”intellektuellt/moraliska” underlägsenhet, eller en kombination av dessa – det vill säga genom att ideologiskt försöka ”avhumanisera” dem. Men har man en gång börjat betrakta stora grupper människor som i sig underlägsna – som ”undermänniskor”, *Untermenschen*, som någon djurart⁸ – då behövs bara ytterligare ett ideologiskt steg för att förvägra dem, inte bara rätten till frihet och strävan efter lycka, utan också rätten till livet självt. Den för den internationella kapitalismen speciella – och alltmer destruktiva – självmordsmässiga kombinationen av ”perfekt” förnuft på lokal nivå och extremt irrationellt beteende på global nivå leder ofta till att detta steg tas.

Med andra ord återfinns inte fröna till Förintelsen i den traditionella halvfeodala och småborgerliga antisemitismen – även om antisemitismen inom delar av den polska, ukrainska, baltiska, ungerska och ryska småborgerligheten givetvis var en utmärkt grogrund för att tolerera och underlätta Förintelsen. Den typen av antisemitism ledde till pogromer, som för de nazistiska mördarna var som kniven jämfört med atombomben. Fröna till gaskamrarna fanns i slavhandelns massförslavande av och mord på svarta, i conquistadorernas massutrotning av indianer i Central- och Sydamerika.⁹ I dessa fall är termen folkmord fullständigt berättigad: *miljontals* män, kvinnor och barn mördades, bara därför att de tillhörde en påstått ”underlägsen”, ”undermänsklig” eller ”ondskefull” folkgrupp.¹⁰ Visserligen begicks dessa kolonialismens och imperialismens brott utanför Europa. Men den tyska imperialismen såg det som sin ödesbestämda uppgift att kolonisera just Östeuropa. Nazisterna och de mest extrema företrädarna för den imperialistiska läran om rasöverlägsenhet tänkte inte bara förslava och utrota judarna; zigenarna och delar av de slaviska folken fanns på samma lista.¹¹ De flesta historiker och andra bedömare glömmer bekvämt nog att den första gruppen *Untermenschen* som slaktades i gaskamrarna under kriget inte var judarna utan etniska tyskar som förklarades ”sinnessjuka”. Tvåhundra tusen (ännu en gång män, kvinnor och barn) utrotades under åren 1940-41 i *Aktion T 4*.¹²

Man bör tillägga att Japans grymheter i ”enhet 731” i Manchuriet inte ligger långt efter Auschwitz, och de kan bara förklaras med en mentalitet och motivation som i grunden är

rekrytering till industrin som inletts efter Göbbels uppmaning till ”totalt krig”. Det var inte ”*standesgemäss*”, (ståndsmässigt), sade han rakt på sak. Det bästa tecknet på Tredje rikets kapitalistiska natur var den kraftiga ökningen av vinsterna, som enbart för aktiebolag växte från 3 miljarder mark 1933 till 14 miljarder mark 1942-43 (bruttovinst). Inom den elektriska industrin och tillverknings av elektrisk utrustning ökade nettovinsterna från 100 miljoner mark 1933 till 481 miljoner mark 1939, 594 miljoner mark 1940 och 645 miljoner mark 1941. Eichholtz, *Geschichte*, band 2, s.566.

- 8 Aristoteles spetsfundigheter om slaveriet i sin första bok om **Politiken** innehåller samma rationaliseringar. ”Slavar av naturen” antas vara ”naturligt” underlägsna sina herrar och sakna förmåga till rationellt tänkande. Slaven kan ha vissa förtjänster – till skillnad från vanliga djur har han en själ – men hans främsta dygd består i att acceptera att underkasta sig sin herre. Sådana rationaliseringar låg bakom fruktansvärda brott mot mänskligheten. Aristoteles, **Politiken**, Paul Åströms förlag 1993, s.11-23.
- 9 Ett annan fruktansvärt tidigare exempel var den romerska härskande klassens offentliga spektakel med massmord av krigsfångar och slavar (ofta kvinnor). De så kallade gladiatorerna tvingades ofta döda varandra, en grymhet som inte ens nazisterna gav allmän spridning.
- 10 ”Olíktänkande” sovjetiska författare som Aleksandr Zinovjev och andra hävdar att de sovjetiska myndigheterna faktiskt har lyckats skapa en ny sorts människa, ”*homo sovieticus*”, som inte kan tänka och reagera kritiskt – en klar rationalisering av deras egen oförmåga att få stöd bland massorna i Sovjetunionen och uppenbarligen nonsens. Det ger en obehaglig föräning om att detta är första steget mot att rättfärdiga all möjlig barbarisk behandling av dessa människor, först och främst att förneka dem fullständiga mänskliga och demokratiska rättigheter.
- 11 Redan 21 september 1939 sade Heydrich, andreman i SS-ledningen, att de ”primitiva polackerna” måste inlemmas i arbetsprocessen som rörlig arbetskraft, medan mellanskikten – intellektuella och andra ledande kretsar – måste likvideras. (Ludolf Herbst, **Der Totale Krieg**, s.123.)
- 12 Angående nya uppgifter om denna aktion, se Aly, Götz et al, **Aussonderung und Tod**, Berlin 1985.

densamma som hos Tysklands *Herrenvolk*. Det känslolösa dödandet av tvåhundra femtio tusen japanska civilpersoner (återigen män, kvinnor och barn) genom att fälla atombomber över Hiroshima och Nagasaki kan visserligen inte direkt jämföras med Förintelsen i omänsklighet, men det återspeglar definitivt ett förakt för en ”speciell sorts” människor, ett förakt som inte står särskilt långt från den extrema rasismen.

När vi säger att *fröet* till Förintelsen återfinns i kolonialismens och imperialismens extrema rasism, menar vi inte att fröet oundvikligen och automatiskt skapar sjukdomen i sin värsta form. För att detta skall ske måste det rasistiska vansinnet kombineras med det moderna industrisystemets dödliga förnuftsmässighet i detaljer. För att bli effektivt måste det stödjas av en tjänstvillig statsförvaltning. Det vill säga, tusentals passiva verkställande ombud (i själva verket: passiva medbrottslingar) måste konsekvent åsidosätta individuella kritiska bedömningar som i grunden ”subversiva” (*”Befehl ist Befehl”*. – ”Order är order.”). Det förutsätter vidare att banditliknande politiker från en viss del av borgarklassen griper makten, och att borgarklassen är beredd att låta dem utöva denna politiska makt. Ett vansinnigt raseri släpps lös, inte bara av dessa banditer utan också av stora delar av storfinansen själv. Det fordras en cynisk realpolitik som leder till den allra värsta formen av utpressning och systematisk statsterrorism (Göring, Hitler med flera hotade att uttradera i tur och ordning Prag, Rotterdam, London, Coventry – *”wir werden ihre Städte ausradieren!”* - och hoten blev bara trovärdiga om de ibland genomfördes). Ett gradvis tillämpande av denna statsterrorism utlöste en egen obeveklig logik.¹³ Slutligen finns det en stinkande undervegetation av omedveten skuld och skam, som måste förklaras bort trots (eller ännu bättre: på grund av) ofantliga brott. Förintelsen kommer sist i denna långa orsakskedja. Men den kan och måste förklaras med hjälp av den. De som kunde förstå händelsekedjan kunde faktiskt också förutsäga den.¹⁴

Den 6 oktober 1943 sade Himmler till nazistiska partifunktionärer, *Gauleiter* och *Reichsleiter*, som samlats från hela Tyskland: ”Man har ställt oss följande fråga [angående utrotningen av judarna]: ’Vad skall vi göra med kvinnor och barn?’ - Jag har funderat, och även här funnit en självklar lösning. Jag tänkte att jag inte hade rätt att utrota männen... och låta barnen växa upp och så småningom ta hämnd på våra barn och deras avkomma. Det var nödvändigt att ta det svåra beslutet att låta detta folk fullständigt försvinna från jordens yta.”¹⁵ Två dagar tidigare hade Himmler utvecklat samma tema mer ingående i Poznan, inför en församling av SS-officerare.

Hur lätt en sådan rationalisering uppstår, bekräftas på ett slående sätt av följande citat från USA: ”En man ur publiken frågade major Lessner: ’Skulle inte bestraffandet av alla tyskar innebära onödigt lidande för miljontals tyska barn som inte på något sätt kan hållas ansvariga för de äldres brott?’ Major Lessner svarade: ’Givetvis skulle det göra det. Dessa oskyldiga tyska barn är potentiella soldater i tredje världskriget, precis som de oskyldiga barn som föddes efter 1918 senare tjänstgjorde i Hitlers armé, och gjorde det anmärkningsvärt bra.’”¹⁶

Man får inte glömma att antisemitismen var utbredd inom nationalistiskt konservativa kretsar i Frankrike och Ryssland såväl som i Tyskland före och under första världskriget. Den nådde en höjdpunkt mot slutet av kriget, under den revolutionära perioden. Hitler behövde bara plocka upp och systematisera dessa extrema uppfattningar. Det finns många exempel. Exempelvis skrev kejsaren följande olycksbådande ord i sina dagböcker i december 1918: ”Låt ingen tysk vila förrän dessa parasiter [judarna] har rensats bort från tysk mark och utrotats.”¹⁷

Att förklara och förstå ett brott innebär inte att man ursäktar det: Förintelsen – det medvetna och systematiska mördandet av sex miljoner män, kvinnor och barn bara på grund av deras etniska ursprung – är ett unikt brott i mänsklighetens beklämmande kriminella historia. Men att förklara och förstå innebär däremot att inse att liknande orsaker kan få liknande resultat; om kapitalismen överlever länge nog för att ännu en gång kunna utlösa sin

13 Hitler sade offentligt i sitt tal till riksdagen 30 januari 1939: ”... om den internationella finansjudendomen i och utanför Europa än en gång lyckas störta folken i krig, kommer resultatet inte att bli en bolsjevisering av världen, och därmed seger för judendomen, utan utplånandet av den judiska rasen i Europa.” 1943 använde Göbbels samma ord i en ledare i veckotidningen *Das Reich*, och lade till: ”Detta händer nu”.

14 I sin appell till de amerikanska judarna 22 december 1938 förutsade Trotskij att de europeiska judarna skulle förintas (återutgiven i *Fourth International*, december 1945).

15 Heinrich Himmler, *Geheimreden 1933 bis 1945 und andere Ansprachen*, München 1974.

16 Rapport i *Bulletin of the Society for the Prevention of World War Three* från april 1945, återgiven i *Politics*, maj 1945, s.134

17 J C G Röhl och N Sombart (red), *Kaiser Wilhelm II: New Interpretations*, Cambridge 1984.

fullständiga barbariska potential kan motsvarande brott drabba andra folk.

Frågan har ställts, om det inte var fullständigt irrationellt att godtyckligt döda möjliga arbetare, inklusive välutbildade arbetare som blev alltmer sällsynta i Tysklands krigsindustri. System för överutsugning och slaveri är sällan rationella. Men de har funnits på många ställen under långa tidsperioder. De utgör visserligen inte basen för kapitalismen (vilken är fritt lönearbete), men är ofta integrerade i det kapitalistiska produktionssättet, oavsett hur skilt detta är från slavsystemets produktionssätt. I viss mening är de rationella: kostnaden för denna typ av arbetskraft kan minskas till i det närmaste ingenting, en bedrövligt torftig lön som snabbt leder till viktnedgång och sjukdom tills arbetaren bokstavligen dör av svält och försakelser. Det är inte längre frågan om att se till den individuella arbetskraftens behov för att kunna reproducera sig på medellång sikt. Det är sant att sådan arbetskraft har en oerhört låg genomsnittlig produktivitet. Men så länge tillgången på slavar är god, har en sådan verksamhet en sorts rationalitet. Forntidens romerska senatorer och andra världskrigets SS-banditer – för att inte tala om 1700- och det tidiga 1800-talets plantageägare i södra USA – gjorde ”exakta” beräkningar för att finna precis var gränsen för denna ”rationalitet” låg. Och även om SS-banditerna förvisso var de mest kriminella, var de andra precis lika beräknande. Liksom de romerska slavägarna under vissa perioder, tvingade de bokstavligen sina slavar att arbeta till döds.¹⁸ De som inte kunde arbeta döddes direkt. Det var de ökända utrotningslägrens exakta funktion, en urvalsprocess där doktor Mengele med flera spelade sina ondskefulla roller.

Utröttningsprogrammets övergripande funktion var att drastiskt minska befolkningen i Polen och Ukraina – områden för Tysklands kolonisering – och bara låta dem överleva som kunde bli lydiga slavar. Judarna ansågs inte lämpliga till denna roll – vilket är något av en rasistisk komplimang.¹⁹

Helhetsbilden av den ideologi som dominerade under andra världskriget är således dyster. Det internationalistiska medvetandet, ja till och med enkel humanism nådde ett historiskt lågvattenmärke – så djupt att många trodde att det barbariska förfallet redan var oåterkalleligt. Orwells **1984** är urtypen för en sådan förutsägelse.

Men denna djupa pessimism var förhastad. Det förnuftets tillbakagång i global skala som onekligen kännetecknade andra världskriget var en återspeglning av den internationella arbetarklassens allvarliga nederlag före och under krigets första år. Men efter Stalingrad och efter Mussolinis fall skedde ett nytt omtumlande uppsving av den internationella arbetarklassens stridbarhet. De tydligaste uttrycken för denna förändring av de internationella styrkeförhållandena mellan klasserna var de fascistiska diktaturernas försvinnande i Europa och segern för de jugoslaviska och kinesiska revolutionerna. Till detta måste vi lägga uppsvinget för de tyska och italienska arbetarrörelserna 1944-48, det brittiska labourpartiets jordskredsseger 1945, och de nationella befrielseströrelsernas uppror i hela Asien, som under åren 1945-50 allvarligt försvagade imperialismen. Även om arbetarklassens medvetenhet och verkliga internationalism utgick från en mycket låg nivå gjorde dessa revolter till slut att de återuppväcktes, om än på ett begränsat och motsägelsefullt sätt.

Mänsklighetens och det internationella proletariats ära under andra världskriget räddades av vissa samhällliga krafter och individer. I februari 1941 inledde arbetarna i Amsterdam en storartad strejk mot naziokkupationens första antisemitiska åtgärder. Till Stalins stora förtrytelse byggde de jugoslaviska kommunisterna upp en proletär brigad som

18 Den nazistiske justitieministern Thierack använde faktiskt formuleringen ”förintelse genom arbete” (*Vernichtung durch Arbeit*) i ett av sina brev. Officiella dokument anger att de 15 500 lägerfångar i koncentrationslägren som 1943 arbetade för SS-företaget *Deutsche Ausüstungswerke* utförde fyrtio miljoner arbetstimmar. På denna tid producerade de varor till ett värde av 23,2 miljoner mark, för vilket de erhöll ”konsumtion” motsvarande totalt 13 pfennig i timmen. (**Deutschland im 2. Weltkrieg**, Berlin 1984, band 4, s.415, 417.) Till och med de siffrorna verkar överdrivna; andra källor anger en ”konsumtion” på 50 pfennig per dag, 5 pfennig i timmen! Enligt Hermann Rauschning hade Hitler redan före kriget kategoriskt sagt: ”Det är vår plikt att avfolka... hela folkstammar måste utrotas i Ryssland.” Inte mindre klar var hans avsikt att skapa en ”modern klass av slavar som måste få förmånen att vara icke läskunniga”. (Rauschning, **Gespräche mit Hitler**, Wien 1973, s.124.) Så tidigt som i juli 1941 utarbetade faktiskt SS-professorn Mayer-Hetling den ökända *Generalplan Ost*, som planerade att ”befria” ryskt territorium för att skapa bosättningar för fem miljoner ”germanska” människor.

19 Samtidigt som gaskamrarna och krematorierna i Auschwitz arbetade för fullt skrev faktiskt SS *Obergruppenleiter* Müller: ”Varje möjlig arbetare (*Arbeitskraft*) räknas!” Transporter av koncentrationslägerfångar, inklusive judar, till speciella fabriker och underjordiska verkstäder organiserades i masskala. Man gav order om att bara döda dem som inte kunde arbeta som utbildade arbetare med medelmåttig produktivitet. Se sammanfattningen av de officiella nazistdokumenten i **Deutschland im 2. Weltkrieg**, Berlin 1982, band 3, s.245-50.

lyckades rekrytera flera tusen italienska, österrikiska, ungerska och tyska soldater och frivilliga. Den danska motståndsrörelsen räddade nästan alla judar från Förintelsen genom att nattetid transportera dem till Sverige. Små grupper japanska vänsteraktivister hjälpte den kinesiska gerillan i Manchuriet. En före detta medlem i den ryska Vänsteroppositionen, Lev Kopelev, lyckades organisera en så effektiv antifascistisk propaganda på tyska att den tyska fästningen Graudenz (i nuvarande polska staden Grudziądz) kapitulerade utan strid till Röda armén. Efter att på detta sätt ha räddat livet på tusentals sovjetiska och tyska soldater, greps han omedelbart av Stalins NKVD för det oerhörda brottet ”kosmopolitism”.²⁰ En liten grupp europeiska kommunister under ledning av Leopold Trepper byggde upp ett informationsnätverk i det ockuperade Frankrike och Belgien vilket enligt experter var värt flera divisioner för Röda armén. Efter befrielsen av Frankrike reste Trepper till Polen, där han genast greps av NKVD och hölls fängslad i flera år.²¹ Små grupper internationalistiska kommunister, oftast av trotskistisk övertygelse, kombinerade ett antifascistiskt motstånd med ett orubbligt försvar av arbetarnas intressen och en hårdnackad internationalistisk inställning till de enskilda tyska soldaterna och arbetarna. Denna inställning var ytterst fruktad av fascisterna och kostade många av dem livet. Nazisterna dödade hela ledningen för det holländska halvtrotskyistiska partiet RSAP och dess mest kände representant Hendrik Sneevliet (Maring), som var en av grundarna av de kinesiska och indonesiska kommunistpartierna och före detta holländsk parlamentsledamot. De italienska fascisterna dömde den tidigare generalsekreteraren för det grekiska kommunistpartiet Pantelis Pouliopoulos till döden. Han hade blivit trotskistisk internationalist, och talade så övertygande till de italienska soldaterna i exekutionspatrullen att de vägrade skjuta honom (de närvarande fascistiska officerarna tvingades själva utföra sitt smutsiga hantverk).

Det var små undantag. Men de visade, att det ändå fanns kvar lite glöd under all den aska som Noske, Hitler och Stalin lagt på arbetarnas klassmedvetande. Från denna gnista skulle nya flammor uppstå. De proletära internationalisterna förkroppsligade övertygelsen att krigsslutet inte måste innebära att den härskande klassens makt återupprättades eller att nya borgerliga stater uppstod. De var övertygade om att kriget kunde sluta på andra sätt än med fullständig seger för någon av de två koalitioner - att det kunde leda till att segerrika socialistiska revolutioner spred sig. Denna övertygelse var varken utopisk eller bortsåg från de potentiella segrarnas militära styrka. Den uttryckte en förståelse för de instinktiva önsknings och spontana strömningar som fanns hos tiotals miljoner arbetare och fattigbönder på tre kontinenter. För att den skulle kunna förverkligas krävdes en tillräcklig organisatorisk styrka – inklusive väpnad styrka – och politisk förmåga. Men målmedvetenhet och initiativförmåga kunde förändra saken totalt. Det var inte skillnader i motståndarnas styrka som gjorde att den jugoslaviska revolutionen segrade medan den grekiska förlorade, som ledde till seger för den sociala revolutionen i Kina men till nederlag i Indonesien. De avgörande faktorerna var skillnader i beslutsamhet och fasthet hos de fyra ländernas kommunistpartier. Och det som var möjligt i Jugoslavien och Kina kunde också ha varit möjligt i en del andra europeiska och asiatiska länder.

20 Lev Kopelev, **I evigt förvar**, Askild & Kärnekull 1977, kap 13, s.151 ff..

21 Leopold Trepper, **Röda kapellet**, Wahlström & Widstrand 1976.

Del två. Förlopp och resultat

Kapitel 10. Spelöppningen i Europa

Hitlers *Blitzkrieg*-strategi krävde snabba segrar mot Polen och Frankrike – med förbehållet att en framgångsrik ”fredsoffensiv” kanske skulle göra det onödigt med krig mot Frankrike. Planer för båda dessa operationer inleddes tidigt. De var färdiga under sommaren-hösten 1939. Stormakternas generalstab har katastrofplaner för många – ofta motsägelsefulla – eventualiteter. Men i detta fall rörde det sig om mer än bara katastrofplaner.¹

Kriget mot Polen ställde fullständigt ojämna styrkor mot varandra. Polens militära och industriella underlägsenhet gjorde landets nederlag oundvikligt. Det enda som kunde ha räddat den polska armén och staten var en allians med Sovjetunionen och den brittiska och franska imperialismen. Sovjetiska trupper skulle ha behövt gå in på polskt territorium och kämpa tillsammans med den polska armén mot Tyskland, och på detta sätt ha tvingat Hitler att skicka en betydande del av *Wehrmacht* och i synnerhet *Luftwaffe* till östfronten. Men även då skulle troligen bara en obetydlig rest av Polen ha överlevt i Warszawa-Białystok-Lvov-triangeln, dit den polska armén skulle varit tvungen att retirera inför de tyska angreppet.

Men denna möjlighet övervägdes aldrig på allvar, varken av den polska ledningen, de franska och brittiska generalstaberna, eller av Stalin. De polska godsägarnas och kapitalisternas klasshat mot Sovjetunionen; skräcken för Röda armén; misstro mot Stalins vidare syften; nationella spänningar mellan den förtryckta ukrainska minoriteten, polacker och judar i östra Polen – dessa hinder var alltför stora för att Warszawa skulle kunna föreställa sig en framtida verklig militär allians med Kreml. Genom den polska regimens vägran att acceptera direkt sovjetisk militär hjälp förvandlades de militära förhandlingarna mellan de västallierades generalstab och Sovjetregeringen på sommaren 1939 till en fars.

Under dessa omständigheter valde Stalin att alliera sig med den trolige segraren istället för det troliga offret. Även i det osannolika fallet att den polska regeringen skulle ha accepterat att Röda armén gick in i Polen, är det tveksamt om Stalin skulle ha satsat på en militär allians med detta land och dess västallierade. Han hade inget förtroende för deras stridsförmåga samtidigt som han fascinerades av och var fylld av vördnad för styrkan hos den tyska militärmaskinen,² vars utrustning vida översteg Röda arméns senfärdiga modernisering. Han föredrog därför att Ryssland intog en neutral ståndpunkt, och lät de två imperialistiska lägren utkämpa ett långt krig sinsemellan, för att på så sätt ge Sovjetunionen tid att stärka sin krigsindustri och armé. Detta agerande hjälpte otvivelaktigt Hitler att inleda fientligheterna med invasionen av Polen. Stalin underskattade också grovt hur snabbt Tyskland skulle segra i Polen,³ och senare i Väst – och därmed också vilket hot mot Sovjetunionen det skulle innebära om tyskarna kontrollerade den europeiska kontinenten från Pyrenéerna till Białystok och Viborg, och från Nordkap till Dnestr.⁴

- 1 Plan *Weiss* för att invadera Polen 1 september 1939 är daterad 3 april samma år. Den 23 maj sade Hitler till sina stabschefer att ”det är inte Danzig som är tvistefrågan. Det är frågan om att vidga vårt livsrum i öst.... Det kommer att bli krig. Polen kommer att angripas vid första bästa tillfälle.” Se de handskrivna anteckningarna från hans tal av Hitlers adjutant, överstelöjtnant Schmundt, som återfanns bland tyska papper som de allierade erövrade. Den 30-31 augusti genomförde SS en provokativ ockupation av radiostationen Gleiwitz och liknande kommandoräder, innan den polska regeringen ens hunnit svara på Hitlers ultimatum. Så mycket för A J P Taylors påstående att Hitler inte alls var inställd på krig med Polen sommaren 1939.
- 2 J A S Grenville, **The Major International Treaties, 1914-1973**, London 1974, s.349. Hitler och Stalin var fascinerade av varandra. Det visar sig i många anmärkningar fram till mitten av 1944. En första studie av deras relationer har Sven Allard gjort i **Stalin och Hitler: en studie i sovjetrysk utrikespolitik**, Norstedt 1970. Den 26 augusti 1942 sade Hitler följande om Stalin: ”Jag har en bok om Stalin. Man måste säga att han är en väldig gestalt, en asketisk jätte som med järnhand har knutit samman ett land av jättar.. och befriat 200 miljoner människor, järn, mangan, nickel, olja från alla begränsningar. Vid sin höjdpunkt en man som sade: tycker ni att förlusten av tretton miljoner är för mycket för en stor idé?” **Monologe**, s.366.
- 3 Den 10 september 1939 berättade Molotov för den tyske Moskvaambassadören von der Schulenburg att den sovjetiska regeringen var överraskad över hur snabbt den tyska militären segrade i Polen. ”Röda armén, sade han, hade räknat med flera veckor, och det har nu minskat till några få dagar.” **Nazi-Soviet Relations** s.91.
- 4 Den förhärskande uppfattningen i stalinistiska kretsar vid denna tidpunkt var att det var Stalin och inte Hitler som hade vunnit mest på Hitler-Stalinpakten. Edgar Snow, till exempel, rapporterade i januari 1940 att ”Stalin har Hitler helt i sin hand”, och hävdade att att ”precis som i Europa har Stalin övertaget här [i

Den franska armén, som hade svagt stöd från Storbritannien, hade inte för avsikt att angripa Siegfriedlinjen, eller inleda någon offensiv i väst. Den retirerade försiktigt bakom Maginotlinjen men glömde oförsiktigt nog att täcka upp luckan vid Sedan med starka trupper och ett tillräckligt antal rörliga reserver. Istället förlade man svaga divisioner av gamla veteraner dit, av skäl som är svåra att förstå.⁵

Så Hitler hade fria händer att ta itu med Polen. Han kunde koncentrera samtliga sina pansardivisioner och större delen av *Luftwaffe* till östfronten, och säkerställde på detta sätt en snabb seger. Den polska generalstaben hjälpte honom genom att dra samman en stor del av den polska armén nära gränsen, där den blev ett enkelt mål för stora inringningsmanövrer. Stalin gav också en hjälpsam hand genom att skära av den polska arméns reträttväg när den slutligen beslutade sig för att retirera. Och genom att ockupera polska Ukraina gav han bränsle åt polackernas antiryska stämningar. Trots det kämpade den polska armén med stort mod – förvånansvärt nog med tanke på hur rutten staten var och hur explosiva de sociala motsättningarna i det polska samhället var. Kriget tog inte slut på två veckor som den tyska propagandan förespeglat: Warszawa kapitulerade 2 oktober efter att ha gjort motstånd i fyra veckor (det vill säga nästan lika länge som den mycket starkare franska armén). Men de tyska förlusterna var begränsade och de erfarenheter som pansardivisionerna, bombplanen och artilleristerna skaffade sig skulle bli mycket viktiga vid senare militära operationer i väst och i Ryssland.

Under mellanakten med *the phony war* ("låtsaskriget" - perioden mellan september 1939 och maj 1940) förberedde Hitler febrilt offensiven mot Frankrike med von Mansteins och Guderians lysande strategiska plan som grund. Istället för att försöka omringa de franska arméerna i östra Frankrike (som man framgångsrikt gjort 1870 och misslyckats med i Schlieffen-planen 1914) skulle *Wehrmacht* försöka omringa dem centralt längs fronten med hjälp av ett djärvt genombrott vid Sedan och en snabb anfallsrörelse mot Engelska kanalen. General Gamelin gick rätt i fällan genom att skicka sina rörliga elitdivisioner till Holland och Belgien 10 maj 1940. Utgången var inte given eftersom den tyska överlägsenheten var knapp.⁶

Men det tyska spelet gick hem på grund av överlägset strategiskt tänkande och snabbt militärt genomförande. Den franska strategiska doktrinen var starkt influerad av Pétain, och hängde kvar vid defensiva dogmer.⁷ Motoffensiven mot genombrottet vid Sedan var långsam och gradvis, delvis beroende på det franska kommunikationsväsendets efterblivenhet.⁸ En andra motoffensiv vid Arras, som var knuten till ett försök i sista minuten att nå de allierade arméer som var omringade i norr, misslyckades av samma orsak: bristande samordning, snabbhet och målmedvetenhet.⁹

Ostasien]". (Edgar Snow, "Will Stalin Sell Out China?", i P E Moseley (red), **The Soviet Union 1922-1962: A Foreign Affairs Reader**, New York 1963, s.155-56.) Trotskij låg mycket närmare sanningen när han skrev att Stalin som ett resultat av paktens hade blivit fång i Hitlers strategiska beslut.

- 5 Det finns ingen rent militär förklaring till det faktum att 90 fullt beväpnade enheter med 10 000 artilleripjäser och 2 500 stridsvagnar inte angrep den svaga tyska försvarslinjen bestående av ett dussin divisioner som i början av september 1939 höll Siegfried-linjen. Enligt den tyske generallöjtnanten Westphal, "skulle ett anfall som inletts innan några betydande delar av den tyska armén kunde överföras från Polen, nästan helt säkert med lätthet ha fört fransmännen till Rhen, och kunde mycket väl ha lett till att de kunde tagit sig över floden." (Friedin och Richardson, **The Fatal Decisions**, s.15.) Den enda möjliga förklaringen är bristande ideologisk, politisk och samhällelig ledning: omodern militär skolning; total brist på självförtroende; rädsla för Hitler; rädsla för antimilitaristiska stämningar inom den franska armén; rädsla för revolution i Tyskland om Tredje riket föll samman; etc. J B Duroselle påpekar att Gamelin trots löftena till Polen inte hade några verkliga omedelbara offensiva planer under 1939, och han kunde bara hoppas att fronten skulle stabiliseras i Polen – ett mycket osannolikt framtidsscenario.
- 6 Olika källor anger *Luftwaffes* styrka i väst i början av offensiven i maj 1940 till omkring 3 000 flygplan, mot vilket det franska flygvapnet kunde ställa upp 1 300 och RAF 1 000 plan. (Dessa siffror innefattar inte RAF-reserver som sparades till försvaret av Storbritannien och betydande franska reserver i Nordafrika och Mellanöstern.) Se Goutard, **The Battle of France**.
- 7 I förordet till en bok av general Chauvineau (**Une invasion, est-elle possible?**, Paris 1939) skrev Pétain: "Utan tvekan går det att bryta kulregnet från automatvapen – nämligen med stridsvagnar och tungt artilleri. Men det är brist på dessa, mina vänner, och det tar lång tid att få dem i ställning. Bristen på denna utrustning bromsar offensiven, och deras klumpighet gör det möjligt för försvararna att få fram reserver. Och ju smalare den offensiva fronten är ju lättare går det." Till skillnad från den tyska armén var den franska förvisso långsam att få sitt pansar i anfallsposition 1940.
- 8 General Gamelin, de allierades överbefälhavare, hade inte ens en direkt tvåvägs radiolänk till sina befäl i fält eller ett system av telefonlinjer till flera av arméns högkvarter. Exempelvis skickades hans order till befälhavaren på den nordvästra fronten, general Georges, med en daglig budbärare. (Deighton, **Blixtkrig**.)
- 9 Trots att fransmännen fick informationer om tunga tyska truppsammandragningar i Ardennerna, vilka tydde

Den holländska armén besegrades på fyra dagar, den belgiska på arton och de brittiska enheterna pressades bakåt till Dunkerque och Engelska kanalen på fjorton dagar. Den franska armén krossades på sex veckor. I mitten av juni 1940 tiggde Pétain och Weygand om vapenvila. Kriget verkade vara över på västfronten.

”Låtsaskriget” hade föregåtts av en brittisk-tysk kapplöpning till den norska kusten, den farled via vilken den svenska järnmalm transporteras till Tysklands krigsindustri. Kapplöpningen vanns av tyskarna, som slutligen lyckades ockupera hela Norge. Danmark föll utan att ha försökt göra militärt motstånd. I utbyte fick de något unikt: bevarandet av den borgerligt-demokratiska parlamentarismens yttre grannlåt under de första två åren av nazistisk ockupation.

Men för att kriget verkligen skulle ta slut på västfronten måste den tyska imperialismen säkra ett brittiskt erkännande av dess erövringar. Med ett halvhjärtat försök till diplomatiska inviter förberedde Hitler invasionen av Storbritannien. Det som stod mellan honom och en slutgiltig seger i väst var inte så mycket expeditionsstyrkan under lord Gort, som på ett mirakulöst sätt hämtats hem från Dunkerque, utan flygvapnet och flottan.¹⁰ Utan absolut herravälde i luften var det inte möjligt med någon framgångsrik landstigning, med tanke på den brittiska flottans oerhörda överlägsenhet. Under inledningen av slaget om Storbritannien hade *Luftwaffe* ett litet övertag över RAF i fråga om antal flygplan och deras kvalitet, liksom fördelen av ett offensivt initiativ – i första hand mot flygfält och flygplansfabriker. Men detta neutraliserades till stor del av det faktum att RAF kämpade över sitt eget territorium, hade ett överlägset informations- och kommunikationssystem (radarn spelade en nyckelroll här) och använde en bättre taktik.

Den 7 september 1940 avbröt *Luftwaffe* plötsligt sina angrepp mot RAF:s flygfält för att istället inleda massiva bombningar av London. Det gjorde det möjligt för det brittiska flygvapnet att återställa sina utmattade reserver och införliva nybyggda jaktplan i sina skvadroner.¹¹ Det har framförts flera hypoteser för att förklara denna plötsliga omsvängning. Den mest övertygande är att det var ett taktiskt drag, som var ämnat att dra jaktplanskommandots uppmärksamhet från flygfälten i södra England till försvaret av huvudstaden. I så fall var det ett allvarligt misstag, eftersom den brittiske flygmarskalken Dowding inte reagerade som förväntat, och omsvängningen bara gav RAF ett i högsta grad nödvändigt andrum. Det tyska beslutet grundades delvis på felaktiga informationer (i juli-augusti hade de underskattat RAF:s styrka och nu gjorde de en missbedömning åt andra hållet). Men det grundades också på långsiktiga strategiska överväganden: behovet av att bevara *Luftwaffes* styrka till framtida operationer i Medelhavet eller mot Sovjetunionen.

Den 13 november 1940 hade *Luftwaffe* förlorat 1 733 flygplan i slaget om Storbritannien, av de 2 200 som avdelats till detta slag. I slutet av mars 1941 hade förlusterna stigit till 2 265 flygplan, med 8 000 piloter och annan flygpersonal antingen dödade, sårade eller saknade. Å andra sidan förlorade RAF 915 plan fram till november 1940. Det som verkligen räddade Storbritannien var Hitlers beslutsamhet att inte begränsa sig till ett krig bara i Europa, utan sikta mot världsherraväldet¹² – det vill säga att angripa Sovjetunionen. För detta behövde han flygplan som alltså inte kunde användas mot de brittiska öarna.

När tyskarna hade förlorat slaget om Storbritannien och ställt in *Operation Seelöwe*, måste blixtkriget fortsätta på andra områden, eftersom tiden började rinna ut. Det tyska överkommandot skulle ha föredragit en upprensaktionsaktion i västra Medelhavet och

på att anfallet skulle riktas mot den mittersta och inte norra fronten, vidhöll de sina ursprungliga planer. Men historikerna är oense om exakt hur mycket det franska överkommandot visste om Panzer-rörelserna. För skiljaktiga synpunkter se Shirer, **Det tredje rikets uppgång och fall**, och Len Deighton, **Blixtkrig**.

10 Varför stannade Hitler sin pansarkolonn tjugofem kilometer från Dunkerque, och på så sätt lät den brittiska expeditionskåren på 190 000 man och 139 000 franska soldater skeppas ut? Vissa argumenterar att det berodde på politiska kalkyler – man måste ge London chansen att rädda ansiktet inför en förhandlingslösning; andra att Göring övertalade honom att *Luftwaffe* kunde rensa upp expeditionskåren före evakueringen medan stridsvagnarna skulle sparas till slutanfallet mot den franska armén. I själva verket förefaller beslutet ha varit i huvudsak tekniskt; majoriteten av pansarvagnarna var i dåligt skick och måste repareras.

11 Den brittiska flygvapenindustrin kunde med lätthet ersätta de flygplan som förlorades i augusti och början av september 1940. Det bekräftar att Storbritannien fortfarande var en betydande industrimakt: 1941 överträffade dess flygplansproduktion till och med Tysklands.

12 Vissa sovjetiska författare förnekar betydelsen av slaget om Storbritannien, och hävdar att det inte skedde några avgörande luftstrider över brittiska öarna på sommaren 1940; se exempelvis Pavel Jiline, **Ambitions et méprises du Troisième Reich**, Moskva 1972, s.82-84. Gedigna tyska dokument om *Operation Seelöwe* och om hur avgörande det var för tyskarna att krossa RAF innan Storbritannien kunde invaderas gör denna tes ohållbar. I sina memoarer säger Majskij något helt annat.

Nordvästafrika. Ur strategisk synvinkel var det förvisso vettigt, både på kort och på lång sikt. Genom att erövra Gibraltar och säkra den marockanska och nordvästafrikanska kusten fram till Dakar skulle den tyska imperialismen ha skapat avsevärt mer gynnsamma förhållanden för framtida angrepp mot Egypten och Mellanöstern och mot Nord- och Sydamerika. Men denna operation (*Plan Felix*) hängde på att Franco och Pétain gav sitt samtycke, även om de inte aktivt samarbetade. Här uppstod enorma militär-ekonomiska och politisk-psykologiska hinder.

Inbördeskriget hade allvarligt försvagat den spanska armén. Landets ekonomi låg i ruiner. Svält rådde i vissa regioner. Samma sak gällde i stora drag för Vichy-Frankrikes armé och ekonomi, både i det rumphuggna moderlandet och i kolonierna. Under dessa omständigheter måste varje större militär operation helt och hållet finansieras, beväpnas och underhållas av Tyskland självt, och dess kommunikationslinjer var redan utnyttjade till bristningsgränsen (avståndet mellan Bordeaux och Dakar är längre än mellan Berlin och Stalingrad). Det betydde också att man måste ställa stora mängder vapen till förfogande för styrkor, vars tillförlitlighet som allierade Hitler allvarligt betvivlade (såväl generalerna som soldaterna skulle kunna vända sig mot Tyskland – den stora majoriteten av både de spanska och franska befolkningarna var fientligt inställda till en direkt allians med Tyskland). Francos och Pétains ovillighet att fullt ut binda sig till aktivt militärt samarbete med Hitler ökade när de såg utgången av slaget om Storbritannien. Dessa stockkonservativa politiker började tvivla på om den äventyrlige tyske uppkomlingen verkligen skulle vinna kriget. Hitler själv hade ingen lust att binda upp alltför stora resurser till *Plan Felix*, eftersom han skulle behöva dem när angreppet mot Sovjetunionen inleddes. Så efter några månaders tvekan blev *Operation Barbarossa*, som planerats så tidigt som i juli 1940, nästa *Blitzkrieg*.

Hitlers fixa idé att erövra Ukraina (som var vettig utifrån synvinkeln hos den tyska imperialismens mer aggressiva delar), och ett gnagande tvivel om Sovjetunionens verkliga industriella styrka, förklarar den kraftansamling som gjordes mot Östeuropa och Sovjetunionen. För honom, liksom för Roosevelt, var inte Medelhavet och främre Orienten av lika stor strategisk betydelse.¹³

Churchill hade naturligtvis en helt annan uppfattning: efter slaget om Storbritannien tog han och Dill, chef för imperiets generalstab, det strategiska beslutet att engagera en avsevärd del av den brittiska armén (inklusive Storbritanniens enda kvarvarande pansardivision) i Nordafrika. För den brittiska borgarklassen skulle förlusten av Egypten och oljan i Mellanöstern ha inneburit lika mycket som att förlora det brittiska fosterlandet, för det egna landet skulle hotas därefter. Så Medelhavet blev den brittiska imperialismens viktigaste krigsskådeplats och skulle så förbli under tre år.

Samtidigt som den tyska borgarklassen förberedde det största angreppet i sin historia – invasionen av Sovjetunionen – ställdes den inför oväntade utmaningar, orsakade av dess allierade snarare än av dess fiender. Mussolini felbedömde situationen i världen 1940, och i tron att kriget snart skulle ta slut, förklarade han – mot Hitlers inrådan – krig mot Frankrike och Storbritannien för att kapa åt sig en bit av segrarens kaka. Han följde upp det med dåligt förberedda militära aktioner i norra och östra Afrika och i Grekland, och som ett resultat förlorade han snabbt Etiopien till en underlägsen brittisk armé och slogs tillbaka av en ännu svagare grekisk. Tyskarna måste ila till undsättning, och tvingades dra bort trupper avsedda för den planerade östoffensiven till Balkan och uppräta Afrikakåren. Tyskarnas förluster var relativt små (utom i fallet Kreta), men fälttågen medförde allvarliga tidsförluster. Vid denna tidpunkt trodde inte general Halder, *Wehrmachts* främste strateg, att det skulle leda till några problem, eftersom han förväntade sig att Röda armén skulle krossas på ett par månader, i god tid innan vintern. Men i själva verket innebar det faktum att *Operation Barbarossa* blev uppskjuten sex veckor att den tyska armén, liksom Napoleon före den, tvingades gripa sig an den ryska leran och vintern innan den kunde angripa Moskva.

Vid ett slutligt bokslut över spelöppningen i Europa, som definitivt togs hem av Hitler, måste man också räkna in kostnaden för segern. Här visade sig en grundläggande regel: ju fler slag som utkämpas utan att avsluta ett krig, ju mer påverkas slutresultatet av marginalkostna-

13 Roosevelt telegraferade lugnt till Churchill 1 maj 1941: "Om det blir nödvändigt med ytterligare reträtter (i östra Medelhavet, inklusive Nordafrika och Främre Orienten) kommer de alla att vara en del av en plan som i detta skede av kriget förkortar de brittiska linjerna, avsevärt sträcker ut axelmakternas linjer, och tvingar fienden att slösa stora mängder trupper och utrustning." (**Churchill and Roosevelt: The Complete Correspondence**, band 1, s.179.) Roosevelts ståndpunkt återspeglade delvis att USA under kriget var självförsörjande med olja.

derna för delsegrarna. Den tyska imperialismen vann en lätt seger i Norge, men flottans förluster under detta krig gjorde *Operation Seelöwe* både materiellt och psykologiskt omöjlig utan att först besegra RAF. Holland erövrades på fyra dagar och Kreta på sju, men förlusterna av fallskärmsjägare och glidflygplan gjorde en liknande framryckning mot Malta omöjlig.¹⁴ Segern mot Polen var enkel, men de omkring tvåhundra polska piloter som flydde till Storbritannien kan mycket väl ha varit skillnaden mellan seger och förlust för jaktplanskommandot i september 1940; och den polska underrättelsetjänsten tog med sig nyckeln till den tyska militärkoden till Storbritannien. Tillsammans med USA:s dechiffrering av den japanska flottans kod gav detta de västallierade ett avgörande övertag informationsmässigt gentemot sina fiender under hela kriget. Så en maktens hämndgudinna verkar trots allt i militärhistorien, och via den i klasskampens historia – i världshistorien i dess helhet.

¹⁴ Angående de oerhörda förluster som de tyska fallskärmstrupperna och glidflygplanen led över Haag 10 maj 1940, se E H Brongers, **De Slag om de Residentie 1940**, Baarn 1968. På Kreta förlorade tyskarna 6 500 av de 22 000 fallskärmsoldater som sattes in – den högsta procentuella andelen dödade och sårade på den tyska sidan i något enskilt slag under andra världskriget, inklusive Stalingrad.

Kapitel 11. Krigets utveckling i världsskala

Under andra halvan av 1941 betydde Hitlers angrepp på Sovjetunionen och Japans attack mot Pearl Harbor att något som dittills varit en i huvudsak europeisk konflikt omvandlades till ett världskrig. Trots att södra Afrika och Sydamerika låg utanför själva krigszonen, var de visserligen indirekt men djupt indragna. Ett viktigt sjöslag ägde rum vid Río de la Platas flodmynning. Det största sydamerikanska landet, Brasilien, gick på sommaren 1943 med i kriget som lakej till USA. Sydafrika blev en viktig flottbas för att skydda Storbritanniens enda återstående säkra rutt till Indien. När Kairo hotades blev Kenya den brittiska arméns högkvarter för Mellanöstern, och hamnen Kilindini (Mombasa) blev efter japanernas bombningar av Trincomalee på Ceylon britternas flottbas i Indiska oceanen. Under hela kriget var Indien de brittiska truppernas viktigaste försörjningsbas i Mellanöstern, och efter japanernas erövring av större delen av Burma blev det självt skådeplatsen för militära operationer i Assam och Nagabergen.

Tysklands angrepp på Sovjetunionen gav inte bara kriget en ny geografisk dimension; det förändrade också delvis dess sociala karaktär. För även om de tyska imperialisterna var ute efter att plundra andra länder, och i allmänhet ta över gruvor, fabriker, banker, drabbade detta överförande av ägande andra kapitalister. Men i fallet Sovjetunionen var den egendom som skulle erövrats inte kapitalistisk utan kollektivt ägd.¹ Därmed innebar det planerade beslagtagandet en social kontrarevolution i gigantisk skala. Man kan dra en parallell med de europeiska monarkiernas arméer 1793, vilka om de hade besekrat den franska revolutionära armén skulle ha återupprättat den gamla regimen – det vill säga adelns och prästerskapets samhällliga och ekonomiska privilegier – med den skillnaden att det 1941 skulle ha varit en utländsk adel.

Målet med Operation Barbarossa var att krossa huvuddelen av Röda armén väster om floderna Dvina och Dnepr, med andra ord att med hjälp av en serie stora kniptångsmanövrer skära av reträttvägarna mot Don och Volga. Den byggde på flera förutsättningar, varav vissa utgick från riktiga militära underrättelseuppgifter och bedömningar medan andra utgjorde en fullständig missuppfattning av situationen i Sovjetunionen. Det första antagandet, som i stort sett visade sig vara riktigt, var att Stalin skulle bli överrumplad: att på grund av detta huvuddelen av Röda armén skulle vara koncentrerad relativt nära fronten; att den inte skulle vara förberedd på angreppet; och att det mesta av flygvapnet skulle slås ut på marken.² Det andra antagandet – bara delvis riktigt – var att sovjetarmén inte skulle vara någon match för *Wehrmacht*; att befälhavarna skulle bli fullständigt överväldigade av angreppets snabbhet; att mycket av dess utrustning och trupper skulle förstöras; och att dess kampvilja därmed skulle vara bruten. Men även om försvaret var oorganiserat och led stora förluster, särskilt vid frontens centrala delar som fick ta emot den värsta stöten av blixtkriget, var det sovjetiska motståndet ända från början i verkligheten mycket starkare än det tyska överkommandot hade förutsett. Därmed blev tyskarnas egna förluster mycket större än planerat, och offensivens styrka hejdades. *Wehrmacht* förlorade runt en miljon man redan innan slaget om Moskva inleddes.³ Dessutom blev den sovjetiska medeltunga stridsvagnen *T-34* en obehaglig överraskning, eftersom den var överlägsen de tyska modellerna (först senare återställdes balansen av de modifierade *Tiger*- och *Panther*-stridsvagnarna, som införlivade lärdomarna från

1 Angående de olika sätt med vilka den tyska industrin och bankerna tvingade europeiska kapitalister att lämna ifrån sig delar av eller hela sin egendom, se Eichholtz, **Geschichte**, s.160-91. För de tyska monopolens systematiska övertagande av sovjetiska ekonomiska tillgångar, se ovan, s.460-90.

2 Tyskland använde 2 740 flygplan under invasionen av Sovjetunionen, Röda armén hade mer än 8 000 – av vilka dock bara 1 800 var moderna. (Gruchmann, **Andra världskriget**, del 1, s.226-27). Angående de förödande resultaten av Luftwaffes angrepp på Röda arméns flygfält, se Erickson, **The Road to Stalingrad**, s.113-14.

3 Enligt officiell tysk statistik hade de tyska trupperna fram till 1 november 1941 också förlorat 1 812 stridsvagnar, 76 500 pansarfordon, 3 838 flygplan, 2 700 artilleripjäser, 16 000 kulsprutor och 86 000 hästar. Efter slaget om Moskva nästan fördubblades förlusterna, utom när det gäller flygplan. Eichholtz, **Geschichte**, band 2, s.42.

slagfältet). Det tredje antagandet, som visade sig vara helt fel, var en på tok för låg uppskattning av Röda arméns reserver, både vad gäller trupper och militär utrustning. Den tyska generalstaben hade planerat för 200-220 Röda armé-divisioner, varav minst 150 skulle krossas under krigets första två månader. Därefter skulle kriget bara röra sig om enkla upprensningsaktioner. Men trots att den tyska armén till en början verkligen förintade cirka 150 Röda armé-divisioner, var den sovjetiska armén i slutet av året ändå förmögen att ställa upp nästan 300 divisioner (4,7 miljoner man).⁴ Så även om *Wehrmacht* under sommaren och hösten 1941 vann fyra imponerande slag (Bialystok-Minsk; Smolensk; Kiev; Vjazma-Brjansk), lyckades den ändå inte ta till fanga eller krossa huvuddelen av den sovjetiska armén. Om vi räknar såväl mobiliserade som potentiella soldater, gick bara trettiofem procent av Röda armén förlorad under den tyska offensivens första våg.

När *Operation Barbarossa* inleddes förväntade sig general Halder, generalstabschef och, tillsammans med von Manstein de tyska styrkornas främste strateg, att Sovjetunionen skulle tillintetgöras på fyra veckor. Von Ribbentrop sade till den italienske utrikesministern Ciano att sammanbrottet skulle komma inom åtta veckor.⁵ Det amerikanska försvarsdepartementet trodde att Tyskland skulle behöva mellan en och tre månader för att besegra Ryssland. Den brittiska militären trodde att ockupationen av Ukraina och erövringen av Moskva skulle ta tre till sex veckor.⁶ Sovjetkännaren och antistalinisten Isaac Deutscher var en av få observatörer som redan från början hade ett mer realistiskt perspektiv.

Efter de första framgångsrika stora kniptångsmanövrerna förkunnade Hitler, arméchefen Keitel, Halder och fältmarskalk von Brauschitsch att den sovjetiska armén hade krossats. I ett tal i Berlins *Sportpalats* 2 oktober 1941 sade Hitler att ”fienden redan är besegrad och aldrig mer kommer att resa sig”. Rikspressledaren Dietrich, hävdade en vecka senare att tillintetgörandet av armégrupp Timosjenko innebar att ”avgörandet hade fallit i öst”. Den 10 oktober hade den officiella nazistiska dagstidningen *Völkischer Beobachter* en rubrik över större delen av framsidan: ”Slaget i öst är avgjort”, och tillade att ”Stalins arméer har sopats bort från jordens yta”. Detta var mer självbedrägeri än lögnaktig propaganda eller tomt skryt. Efteråt bekräftade Dietrich att hans tidiga tillkännagivande av en tysk seger i öst motsvarade Hitlers fasta övertygelse. Det blev en allvarlig chock när motsatsen visade sig vara sann.⁷

Det innebär inte att Röda arméns motgångar var små, eller att de var resultatet av en medveten strategi från Stalins sida. I själva verket var förlusterna under sommaren och hösten 1941, och även på våren 1942, kolossala. Sovjetunionen stod på randen till sammanbrott.⁸ 30 000 fabriker och 65 000 kilometer järnvägar var förstörda och förlusterna inom jordbruket var så omfattande, att den sovjetiska jordbruksproduktionen 1945 bara var hälften av vad den varit före kriget. Ingen politisk eller militär ledare skulle ha planerat för sådana offer, som hur som helst var militärt meningslösa.⁹

4 Angående den snabba återuppbyggnaden av Sovjetunionens styrka i fält, se Erickson, **The Road to Stalingrad**, s.251.

5 Halder skrev i sin dagbok 3 juli 1941: ”Det är ingen överdrift att säga att fälttåget mot Ryssland har vunnits på fjorton dagar.” Ribbentrops uttalande återges i Galeazzo Ciano, **Diario 1937-43**, Milano 1980, s.526.

6 Sherwood, **Roosevelts förtrogne**, s.185-86.

7 Senare skulle Hitler säga: ”När jag inledde *Operation Barbarossa* öppnade jag dörren till ett mörkt, okänt rum”. Överraskningen berodde på hans fullständiga underskattning av det sovjetiska samhällets ekonomiska styrka och sociala sammanhållning, i synnerhet hans tro på ”bolsjevismens bankrutt”.

8 Efter att ha berört Sovjetunionens enorma materiella förluster efter tyskarnas ockupation av huvuddelen av Sovjetunionens europeiska områden, hänvisar Erickson till den mänskliga sidan av de inledande militära nederlagen: ”En siffra på nästan tre miljoner krigsfångar i tyska händer och det faktum att Röda arméns styrka var mindre än någonsin under kriget var ett sorgligt bevis på ett envist och okunnigt slöseri med denna en gång enorma armé och ett nästan själlöst ointresse för dess öde.” (**The Road to Stalingrad**, s.222.)

9 Sovjetunionen kom under hela andra världskriget aldrig upp i förkrigstidens industriproduktion, vilket följande tabell visar:

	Sovjetisk industriproduktion, miljoner ton				
	1940	1941	1942	1943	1944
Tackjärn	14,9	13,8	4,8	5,6	7,3
Stål	18,3	17,9	8,1	8,5	10,9
Kol	165,9	151,4	75,5	93,1	121,5
Elektricitet (miljarder kW)	48,3		29,1	32,3	39,2
Spannmål	95,6	56,4	26,6	29,6	48,8
Sockerbetor	18,0	2,0	2,2	1,3	4,1
Potatis	76,1	26,6	23,6	35,0	54,8
Mjölke och mejeri					

Att den sovjetiska armén slutligen vann slaget om Moskva berodde på flera faktorer. Tack vare Röda arméns hårdnande motstånd i september-oktober 1941 och genom Berlins taktiska tvekan innan det slutgiltiga angreppet, förlorade *Wehrmacht* värdefull tid. Den ryska arbetarklassen mobiliserade oförutsedda reserver, energi och militans för att försvara huvudstaden. Den tyska armén började känna av effekterna av de allt längre leveranslinjerna och den desorganisering som det dåliga vädret gav upphov till. Framförallt kunde Stalin förflytta en betydande del stridserfarna sovjetiska trupper från Fjärran Östern, sedan han fått trovärdig information om att Japan skulle förhålla sig neutralt i det tysk-sovjetiska kriget.¹⁰ Det framgångsrika försvaret av Moskva var alltså direkt knutet till angreppet på Pearl Harbor.

Hitler hade retats upp av nyheterna om den sovjetisk-japanska neutralitetspakten, som kom strax efter att Barbarossa hade utformats. Den tysk-japanska alliansen var aldrig någon riktig militär allians. Förvisso förklarade Tyskland krig mot USA fyra dagar efter att japanerna hade angripit Pearl Harbor.¹¹ Men det var inte så mycket en solidaritetshandling som en effekt av att de ville utöka kriget i Atlanten mot amerikanska transportskepp, vilka nu började bli avgörande för Storbritanniens överlevnad. När Tyskland inte lyckades inta Moskva, och Sovjetunionen i januari 1942 inledde sin första strategiska motoffensiv, blev regeringen i Tokyo orolig för att Tyskland skulle dras in i ett långvarigt och utmattande fälttåg i Ryssland, vilket skulle försvaga angreppet mot Storbritannien och USA. De försökte därför övertyga Berlin om att förhandla med Moskva. Berlin i sin tur argumenterade för att Japan skulle slå till mot Vladivostok, och sedan inleda en offensiv i riktning mot Bajkalsjön, för att helt och hållet göra slut på Sovjetunionen. Ingendera parten lyckades övertala den andra.

Det var Japans beslut att säkra oljan och råvarorna från Sydostasien som låg bakom angreppet på Pearl Harbor, för att hindra den amerikanska flottan att komma till de europeiska kolonialisternas hjälp. När beslutet väl tagits var det logiskt med neutralitet gentemot Sovjetunionen. Ironiskt nog var segraren vid Pearl Harbor, amiral Yamamoto, den av Japans alla krigsherrar som varit mest skeptisk till krig mot USA. Ända från början varnade han för att underskatta amerikanernas styrka och satte som kortsiktigt mål för de militära operationerna på marken, att man skulle vinna kriget inom ett år eller definitivt förlora det.¹² I början fanns det meningsskiljaktigheter mellan arméns och flottans befälhavare om hur man skulle besvara det allt hårdare trycket från den amerikanska och brittiska imperialismens ekonomiska blockad. Armén var för krig mot USA, eftersom den var mer rädd för alternativet att hamna i konflikt med Sovjetunionen och eftersom den ville ha händerna fria att krossa Kina. Alltså behövde man neutralisera Sovjetunionen och skära av västs leveranser till Chiang Kai-shek. Flottan, å andra sidan, ville helst slippa krig mot USA och koncentrera sig på de europeiska besittningarna i Sydostasien. När man väl beslutade sig för en kombinerad operation (det vill säga att angripa Pearl Harbor *och* gå söderut mot Storbritanniens, Frankrikes och Hollands besittningar), bytte armén och flottan roller: flottan tryckte på för ännu mer omfattande operationer, medan armén ville inrikta sig på att befästa framgångarna i Kina och Sydostasien.

Två viktiga misstag gjorde segern vid Pearl Harbor ofullständig. Amiral Nagumo, som ledde operationsstyrkan, lyckades för det första inte förstöra de amerikanska hangarfartygen vid angreppet.¹³ Sedan gjorde han inget andra angrepp av rädsla för operationsstyrkans säkerhet, trots att ingen kunde hota den vid denna tidpunkt. Därmed lät han USA rädda hälften av sina fartyg (bland annat fyra slagskepp) som visserligen var skadade, men inte sänktes. Trots den inledande stora framgången, blev Japan därför bara herre över centrala och södra Stilla havet under sex månader. Därefter kunde USA:s flotta, som byggts upp tack vare ett febrilt skeppsbyggnadsprogram, återigen hota de kejsrerliga styrkorna i centrala Stilla havet och vid de yttre försvarslinjernas sydöstra spets.

Medan den japansk-sovjetiska icke-aggressionspakten under givna omständigheter

-produkter 6,5 5,3 2,9 2,4 2,7
(hämtat ur sovjetiska källor, återges i den östtyska publikationen **Deutschland im Zweiten Weltkrieg**, band 3, s.467.)

10 I början av oktober informerade den tyske spionen Sorge Stalin att japanerna definitivt hade bestämt sig för att gå "söderut" mot britten och amerikanerna. Därmed kunde Stalin minska Sovjetunionens styrkor i Fjärran Östern och överföra ett tiotal divisioner, 1 000 stridsvagnar och 1 000 flygplan västerut.

11 Hitler och Mussolini förklarade gemensamt krig mot USA och gav därmed den amerikanska regeringen ett i nationens ögon nödvändigt och värdefullt skäl att ingripa i den europeiska konflikten.

12 Hiroyuki Agawa, **Yamamoto, Chef de Guerre malgré lui**, Paris 1982, s.221, 231, 267.

13 Det berodde troligen på otillräckliga upplysningar om den amerikanska flottans storlek och sammansättning. Påståendet att den japanska flottan gick i en fälla som riggats upp av Roosevelt är i ljuset från tillgängliga bevis osannolikt. Se även kapitel 5 not 10.

verkar rimlig, framstår den militära alliansen mellan Sovjetunionen och Storbritannien i juli 1941, till vilken USA senare anslöt sig, som en helt annan historia. Varför skulle en imperialistisk stat alliera sig med en arbetarstat mot en annan imperialistisk stat? Sedan Sovjetunionen idag har blivit en världsmakt, är det betydligt fler inom det borgerliga lägret som betvivlar det kloka i detta beslut. Det blev förvisso en chock för Hitler, som under flera veckor vägrade tro på det. Men vid denna tidpunkt var beslutet förnuftigt – det handlade om att välja det minst onda. Britterna och amerikanerna var ovilliga att utkämpa kriget på den europeiska kontinenten och såg alliansen som ett sätt att samtidigt försvaga Tyskland och Sovjetunionen, varefter de skulle komma in och städa upp. För att försäkra sig om att Sovjetunionen skulle ta emot den värsta stöten av tyskarnas angrepp utan att helt falla samman, erbjöd de två länderna materiell hjälp. Det var ett billigt pris för att hindra Tyskland från att kontrollera Europa och därmed i framtiden kunna krossa Storbritannien och utmana USA om världsherraväldet.¹⁴

Krigets globala karaktär och kampen om världsherraväldet påverkade britterna och USA och gjorde det till ett rimligt val för borgarklassen i väst att ta med Sovjetunionen i alliansen. I ett brev till Roosevelt 15 juni 1940, sammanfattade Churchill glasklart vad som stod på spel: ”Även om den nuvarande regeringen och jag personligen aldrig skulle tveka att skicka flottan över Atlanten om motståndet besegrades här, kan vi nå en punkt under kampen, där de nuvarande ministrarna inte längre kontrollerar händelserna och de brittiska öarna skulle kunna få mycket gynnsamma villkor för att bli en lydstat till Hitlers imperium. En tyskvänlig regering skulle säkerligen bildas för att skapa fred och det skulle för en splittrad eller svältande nation kunna vara ett nästan oemotståndligt argument för att helt underkasta sig nazisternas vilja. Som jag redan nämnt är den brittiska flottans öde avgörande för Förenta staternas framtid, ty om den skulle slås samman med Japans, Frankrikes och Italiens flottor och den tyska industrins enorma resurser, skulle Hitler ha en oövervinnlig flottstyrka i sina händer... Denna omvälvning av flottstyrkorna skulle kunna ske mycket snabbt och definitivt långt innan Förenta staterna skulle ha möjlighet att förbereda sig för den. Om vi faller, skulle det kunna uppstå ett Europas förenta stater under nazistiskt styre, med större folkmängd, starkare och bättre beväpnat än den nya världen.”¹⁵

Även om det otvivelaktigt fanns ett drag av panikspridning i denna varning – ämnat att få fram mer amerikansk hjälp – var Churchills grundläggande resonemang riktigt. Om man till detta lade Sovjetunionens oerhörda materiella resurser, och vilka geopolitiska framgångar det skulle innebära för både Berlin och Tokyo om landet förlorade och/eller föll samman, blev argumenten för en allians med Moskva nästan oemotståndliga. Ur brittisk och amerikansk synvinkel behövde de bara hålla kvar Sovjetunionen i kriget. Det fanns visserligen reella svårigheter, men dröjsmålet med att öppna en andra front motiverades med detta långsiktiga mål: att låta Tyskland och Sovjetunionen trötta ut varandra.¹⁶ De västallierade kunde välja när och var de ville anfalla Tyskland, och deras val avgjordes mer av politiska än av militära överväganden. Sovjetunionen däremot åtnjöt inte denna lyx. Landets oerhörda lidande innebar att omedelbar militär hjälp var mycket viktigare än långsiktiga politiska framgångar. Frågan om en andra front var därför ända från början en verklig test för alliansen, och det sovjetiska folket fick betala med sitt blod för de relativt blygsamma livsmedels- och militära hjälpprogrammen från väst.

Slutligen bör det tilläggas att Churchill inte alldeles frivilligt tog beslutet att utsträcka stödet till Sovjetunionen efter 22 juni 1941. Att vägra hjälpa landet eller att inta en utstuderat neutral ståndpunkt skulle ha stött på ett enormt motstånd, speciellt inom arbetarklassen. Vid denna tidpunkt var det dessutom inte alls klart hur Storbritannien skulle kunna vinna kriget utan enorma sovjetiska ansträngningar i öst.¹⁷ Ett felaktigt beslut kunde ha äventyrat hela den

14 Den 11 september 1941 överlämnade USA:s högsta militärledning ett dokument till Roosevelt, undertecknat av general Marshall och amiral Stark, vilket slog fast: ”Om Tyskland lyckades erövra hela Europa (det vill säga besegra Ryssland) antogs riket därefter komma att åstadna fred med Förenta Staterna under en följd av år i syfte att återvinna ordning och stadga samt öka sin militärmakt för eventuell senare ockupation av Sydamerika och ett nedkämpande av Förenta Staternas försvar.” Sherwood, **Roosevelts förtrogn**, s.256.

15 **Churchill and Roosevelt: The Complete Correspondence**, band 1, s49-50.

16 I början av kriget formulerade den blivande presidenten Harry Truman sin syn på USA:s strategi på sitt sedvanligt rättframma sätt: ”Om vi ser att Tyskland är på väg att vinna kriget bör vi hjälpa Ryssland, och om Ryssland vinner bör vi hjälpa Tyskland, och på så sätt döda så många som möjligt.” (Citerat i Barton J Bernstein, ”Confrontation in Eastern Europe”, i Paterson, **The Origins of the Cold War**, s.93.)

17 Den brittiska arméns rykte var som sämst på sommaren 1942. Förlusten av Bengazi i januari och Rommels framgångar i maj och juni, tillsammans med förlusten mot japanerna i Fjärran Östern, kastade en dyster

”nationella enheten” – och Churchill var alltför klarsynt för att göra ett sådant misstag.

skugga över de brittiska ledarna. I USA fanns en ”växande känsla av att britterna är helt oförmögna att utöva ledning eller använda materiel”. Det stärkte uppfattningen att alliansen med dem skulle tonas ner och uppmärksamheten riktas mot Fjärran Östern. (Thorne, **Allies of a Kind**, s.132-34.) Det är inte att undra på att Churchill beordrade att kyrkklockorna skulle ringa efter segern vid El Alamein.

Kapitel 12. Mot kulmen

Under 1942 rustades styrkorna i alla de större krigförande staterna upp, och krigslyckan svängde först åt ena och sedan åt andra hållet. I slutet av året vann de allierade två strategiska segrar. *Wehrmacht* besegrades vid Stalingrad. I Stilla havet vann USA:s flotta en förkrossande seger mot japanska hangarfartyg i slaget vid Midway. Den historiska segern vid Midway gav USA initiativet i Stilla havet, precis som segern vid Stalingrad senare skulle ge Sovjetunionen initiativet i Östeuropa.

1942 var också det år, då styrkebalansen inom västalliansen definitivt försköts till förmån för USA. I mars 1942 hade de två makterna delat in världen i tre strategiska områden: Stilla havet, som var USA:s angelägenhet; området mellan Medelhavet och Singapore, som skulle vara Storbritanniens ansvar; och Atlanten och Västeuropa, som skulle delas mellan dem båda. Detta arrangemang ledde inte bara till att Kina och Australien – två områden där Storbritannien traditionellt haft stort inflytande – hamnade i USA:s inflytelsesfär, utan när den japanska flottan var djärv nog att våga sig väster om Malackahalvön tvingades britterna söka amerikansk hjälp även i Indiska oceanen. Medelhavet blev *de facto* också ett delat ansvar sedan de västallierade landstigit i Nordafrika i november 1942. I Stilla havet däremot höll de amerikanska befälhavarna sina brittiska kollegor strikt utanför beslutsfattandet.¹

Även ekonomiskt blev Storbritannien alltmer beroende av USA. Det var ett av huvudskälen till att Churchill och general Alanbrooke höll så hårt fast vid försvaret av Suezkanalen och behovet att hålla sjövägen över Medelhavet till Egypten och Indien öppen. De långsiktiga effekterna av ett ekonomiskt beroende undgick varken London eller Washington. I februari 1942 tvingades britterna skriva under ett ömsesidigt biståndsavtal där de, i utbyte mot ett låne- och uthyrningsavtal (*Lend Lease*), förband sig att efter kriget verka för ett multilateralt världshandelssystem.² Storbritannien kunde inte göra mycket åt att USA:s röst blev alltmer dominerande i de allierades krigsråd. Det var just USA:s ökande ekonomiska och militära makt, som nu överglänste Storbritanniens imperialistiska intressen, som också höll Storbritannien kvar i kriget. Britterna var tvungna att hålla god min inför den amerikanska borgarklassens alltmer högljudda hävdande av att amerikanerna skulle leda alliansen.³

Det brittiska finansdepartementet, med Keynes som rådgivare, var fullständigt medvetet om att landet skulle behöva omkring 4 miljarder dollar i amerikansk hjälp med goda villkor för att kompensera det förväntade underskottet under de första åren efter kriget. Dessutom krävdes omkring sju miljarder dollar i militär hjälp för att Storbritannien skulle kunna fortsätta kriget efter 1943. En äldre tjänsteman på utrikesdepartementet beskrev det som bistånd ”på ett sätt och i en omfattning som inte har sin like i internationella förhållanden”, och enligt Churchill innebar det ”att avstå från politisk makt och kontroll”. Det förstod även tjänstemännen på USA:s utrikes-, finans- och krigsdepartement, vilka försökte knyta frågan om bistånd till en öppna-dörren-politik i militära frågor (när det gällde baser, domsrätt över

1 Vid konferensen i Casablanca i januari 1943 upptäckte britterna att ”medan deras amerikanska kollegor var beredda att berätta om sina planer för Stilla havet, vägrade de fullständigt att diskutera dem. De hade beslutat sig och var inte öppna för diskussion: britterna hade ingen röst i frågan”. Michael Howard, **Grand Strategy**, London 1972, band 4, s.243 (Citeras i Thorne, **Allies of a Kind**, s.165.)

2 Amerikanernas fientlighet mot de brittisk-fransk-holländska förordningarna om produktion och distribution av gummi, tenn och olja ifrågasatte nu starkt de framtida förhållandena mellan nationerna på ömse sidor av Atlanten. Det är inte överraskande med tanke på att USA fick nittio procent av sitt rågummi och sjuttiofem procent av sitt tenn från Malaya och Holländska ostindien.

3 *New York Times* 12 december 1941: USA är ”de demokratiska styrkornas naturliga ledare”; *Chicago Tribune* 10 januari 1942: ”Om det ska bli något kompanjonskap mellan Förenta staterna och Storbritannien är vi rätteligen den bestämmande parten. Vi kan klara oss utan dem.” Morgenthau: ”Förenta staterna kommer när kriget är över att bestämma... vilken sorts Europa det skall bli... Vem kommer att betala för det? Det gör vi. Engelsmännen kommer att vara bankrutta.”; Stimson: om kriget skall vinnas ”måste det vinnas med hjälp av de amerikanska truppernas och ledarnas moral och psykologi och mod”; etc, etc.. (Citerat i Thorne, **Allies of a Kind**, s.138.)

vissa öar) och ekonomiska frågor (exploatering av råvaruresurser, öppnandet av marknader) på alla de ställen i världen som befann sig under brittisk kontroll. I realiteten blev Storbritannien en andra rangens makt, och andra världskriget lade grunden för de ”speciella relationerna” mellan Storbritannien och USA.⁴

Till militära och ekonomiska påtryckningar lade amerikanerna nu en politisk dimension: att fördöma den kolonialistiska politik som de imperialistiska staterna i väst hade praktiserat, och vilken den amerikanska allmänheten ansåg vara en av de viktigaste orsakerna till nederlagen i Fjärran Östern. I slutet av 1942 hade de brittiska och australiensiska trupperna dragit sig tillbaka från Malackahalvön till Singapore, bara för att i mitten av februari tvingas kapitulera till general Yamashita.

Både Hongkong, symbolen för Storbritanniens globala handelsintressen, och Singapore, själva hjärtat i imperiets försvarssystem i Fjärran Östern, låg nu i japanernas händer. I början av april intogs så Filippinerna – ett tungt slag mot amerikanernas stolthet.⁵ I mitten av maj befann sig nästan hela Burma under japansk ockupation. Vägen genom Burma till Kina var nu avskuren och bara den dyrbara flygrutten över Himalaya fanns kvar för att få in förnödenheter till Kina och till de amerikanska trupperna där. Och nu hotades brittiska Indien. Denna rad av stora japanska framgångar var en betydelsefull vändpunkt i Asiens historia, en vändpunkt som inga senare nederlag helt skulle suddas bort; för en gångs skull förödmjukades väst av öst.⁶ Först den amerikanska segern vid Midway bromsade Japans militära frammarsch.

Det brittiska väldets sammanbrott i Fjärran Östern handlade inte bara om imperiets svaghet där. Japan hade trots allt lyckats erövra detta enorma område med färre än 200 000 man. (Som jämförelse förlorade den brittiska imperiearmén 140 000 soldater vid Singapore, varav de flesta togs som krigsfångar.)⁷ Snarare visade nederlaget undersåtarnas ovilja att kämpa för briterernas sak. Japanernas segrar återspeglade att den politiska och sociala väv som utgjorde det brittiska imperiets styre hade fallit sönder. Armén på Malackahalvön hade drabbats av myterier i stor skala.⁸ I Kedah hade massorna rest sig mot sultanen. Hans son, Tunku Abdul Rahman (som senare skulle bli premiärminister i Malaysia) kidnappade honom och överlämnade sig till ockupanterna och erbjöd sig att på radion uppmana befolkningen att inte göra motstånd.⁹ I Burma deserterade stora delar av den armé som britererna byggt upp; redan innan den japanska armén hade kommit fram till Rangoon, var det brittiska styret illa åtgånget.¹⁰ Thailand hoppades kunna bevara samhällets status quo och blev därför klart Japanvänligt.¹¹

Samtliga dessa händelser var ett allvarligt hot mot briterernas närvaro i Indien. Redan 2 februari 1942 skrev Churchill till general Ismay: ”Förstärkningen av Indien har blivit en högst viktig angelägenhet. Jag är djupt bekymrad över det intryck de japanska segrarna har gjort i Asien. Det torde bli nödvändigt att ha ett större antal brittiska trupper i Indien. Det behöver inte vara fullständiga divisioner eftersom de skall ha till uppgift att upprätthålla säkerheten i landet i händelse av en revolt.”¹² Revolutionen knackade faktiskt på dörren i det brittiska Indien. Sedan det brittiska sändebudet Stafford Cripps misslyckats att beveka Indiska Nationalkongressen inledde Gandhi och Nehru i juli 1942 en massiv kampanj i civil olydnad för att framtvunga självstyre för Indien, som ett första steg mot fullständig självständighet. Den indiska borgarklassen tog detta steg med största tveksamhet, eftersom den aldrig hade för

4 **Ibid**, s 384-93.

5 *The Chicago Tribune* förkunnade på första sidan: ”Vi skall återvända till Baatan!”. Den nationella hysterin när MacArthurs trupper kastats ut från Filippinerna gjorde att tusentals japanska amerikaner på västkusten arresterades och internerades i koncentrationsläger.

6 ”I ett viktigt avseende var kriget i Stilla havet från 1941 till 1945 ett raskrig, och i ett perspektiv på hundra år eller mer måste det betraktas som sådant. Det innebär inte att konflikten omedelbara orsaker var i huvudsak rasfrågor.... De inblandades hudfärg var ingen huvudfråga. Och ändå, i vidsträckt bemärkelse satte kriget mellan Japan och väst fokus på de spänningar av raskaraktär som hade existerat sedan länge. Och när kriget en gång börjat blev denna aspekt ännu mycket viktigare. Om och om igen... var det hotet mot Västerlandets vita prestige som bekymrade makthavarna i Washington och London.” (Thorne, **Allies of a Kind**, s.7.)

7 Story, **Det moderna Japans historia**, Prisma 1969, s.199. Halliday, **A Political History**, s.43, 47.

8 David H James, **The Rise and Fall of the Japanese Empire**, London 1951, s.211-12.

9 Halliday, **A Political History**, s.143.

10 Se J S Furnivall (red), Thakin Nu, **Burma under the Japanese**, London 1954.

11 Den 25 januari 1942 förklarade Thailand ganska ovilligt krig mot Storbritannien och USA. Medan USA ignorerade krigsförklaringen, svarade Storbritannien med samma mynt. Det ökade bara amerikanernas misstankar om att britererna hade territoriella ambitioner för Thailand, misstankar som delvis var berättigade.

12 Churchill, **Andra världskriget: Minnen**, Skoglunds 1951, band fyra, s.103.

avsikt att verkligen föra krig mot Storbritannien.¹³ I början av andra världskriget hade Indien ingen egen nationellt baserad armé, och de svaga styrkorna runt nationalistledaren Chandra Bose, som strävade efter en allians med Japan, var en liten, kraftlös kärna till en möjlig armé.¹⁴ De inhemska ledarna var tvungna att handla, inte bara på grund av den stora möjlighet som britternas nederlag öppnade för den nationalistiska saken, utan också på grund av trycket från ett allt större missnöje bland massorna över den allt sämre ekonomiska situationen och matförsörjningen, med den utbredda svälten i Bengalen som det mest fruktansvärda exemplet.

Nehru beskrev detta tryck målade: "Efter Penangs och Singapores fall, och allteftersom japanerna trängde in på Malackahalvön, flydde indier och andra och de strömmade in i Indien... Sedan följde floder av flyktingar från Burma, hundratusentals, de flesta indier. Historier om hur de hade övergivits av civila och andra myndigheter och lämnats att klara sig på egen hand spred sig över hela Indien... Det var inte kriget som låg bakom att indiska och brittiska flyktingar behandlades olika... Vi nåddes av fruktansvärda historier om rasistisk diskriminering och om lidande, och när de utsvultna överlevande spred sig över Indien hade de med sig dessa historier, som gjorde ett starkt intryck på indiernas sinnen."¹⁵ Och ännu mer exakt: "I östra Bengalen förstördes tiotusentals flodbåtar i panik inför en förväntad [japansk] invasion.... Detta enormt stora område var fullt av vattenvägar och det enda transportmedlet var dessa båtar. I och med att de förstördes isolerades stora samhällen, och möjligheterna till levebröd och transporter förstördes, vilket bidrog till svälten i Bengalen."¹⁶ (Enligt en studie från universitetet i Calcutta krävde svältkatastrofen i Bengalen 1943 3,4 miljoner liv.)¹⁷

Churchill var fylld av bitterhet mot den indiska självständighetsrörelsen, och beslutade, delvis också på grund av rent rasistiska fördomar, att inte hjälpa till att lindra lidandet. Under dessa omständigheter ansåg Gandhi och Nehru det klokare att kanalisera massornas missnöje i en rörelse av civil olydnad, hellre än att riskera att förlora kontrollen över de folkliga krafterna till ett mer radikalt nationalistiskt eller till och med revolutionärt ledarskap. Kriget i Fjärran Östern gav således sitt eget speciella bidrag till Indiens kamp för självständighet.¹⁸

Japanernas erövringar satte frågan om de tidigare koloniernas framtid på dagordningen. USA:s långsiktiga intressen i Kina och nu även i Sydostasien stärktes betydligt av kriget, och krossandet av det koloniala väldet blev en drivfjäder att se över sina egna framtidsutsikter, när väl de japanska imperialistiska medtävlarna hade eliminerats. Tidigt under kriget hade Roosevelt utropat sig till "anti-imperialist", och på amerikanernas yrkande förkunnade Atlantdeklarationen från augusti 1941 "alla folks rätt att själva välja det statsskick under vilket de önskar leva". Arvet från Versaillesfreden och från den koloniala imperialistiska politik som kriget höll på att göra överflödig, fick Churchill att tolka denna punkt som att den enbart gällde folken i Europa. Men för amerikanerna förkunnade det deras avsikt att förhindra ett återupprättande av de europeiska koloniala imperierna när kriget vunnits.¹⁹ 1942 var alltså det år då USA började formulera sin egen stora plan för Asien.

Japan hade gjort erövringar inte bara i sydväst utan också söderut och i sydost, och hade ockuperat Guam, Marshall- och Gilbertöarna, Nya Storbritannien, Rabaul, Nya Hebriderna, större delen av Nya Guinea och Solomonöarna. Målet var inte så mycket att ockupera

13 Kongresspartiets ledning var stark motståndare till axelmakterna. Den ville att Storbritannien skulle vinna kriget och ville beväpna befolkningen för att försvara Indien, en linje som den brittiska administrationen givetvis gick emot.

14 Den indiska Nationella armén översteg aldrig 50 000 soldater och rekryterades i första hand bland de krigsfångar som japanerna tagit i Singapore. Den deltog främst i strider längs gränsen mellan Burma och Indien. En del av trupperna inlemrades senare i den indiska armén.

15 Jawaharlal Nehru, *The Discovery of India*, London 1960, s.463.

16 *Ibid*, s.474-75.

17 *Ibid*, s.507-12. Brittiska källor nämner den lägre siffran en och en halv miljon, i och för sig själv tillräckligt hög.

18 I en not till sina regeringskollegor skrev Attlee: "Indien har helt klart påverkats av de förändrade förhållanden mellan européer och asiater som inleddes med Japans seger över Ryssland i början av seklet.... De motgångar som japanerna nu åsamkar oss och amerikanerna kommer att driva på denna utveckling.... Det faktum att vi nu accepterar hjälp från Kina i kriget mot axelmakterna och tvingas ge ett försenat erkännande av Kina som jämlike och kineserna som kollegor i kampen för civilisationen mot barbariet får även indierna att fråga sig varför de inte kan bli herre i sitt eget hus." (Citerat i Thorne, *Allies of a Kind*, s.157.)

19 Ett av britternas svar var att i december 1942 inrätta en kommitté på hög nivå mellan departementen. Den bestod av tjänstemän från utrikesdepartementet, samväldesdepartementet, kolonialdepartementet, departementet för indiska frågor och informationsministeriet och skulle "studera amerikanernas uppfattning om det brittiska imperiet" och ge "rekommendationer om hur man på bästa sätt stimulerar gynnsamma och dämpar fiendliga känslor, med sikte att garantera en övergripande sympatisk inställning till det brittiska imperiesystemet och att erkänna imperiet som lämplig partner till USA i världsfrågor." Thorne, *Allies of a Kind*, s.222.

Australien, som Yamamoto med rätta antog skulle bli språngbräda för den amerikanska motoffensiven. Det var snarare att skära av dess försörjningslinjer från USA: Midway, Nya Guinea, Samoa, Fiji och Nya Kaledonien stod på tur. Men i början av maj stoppade den amerikanska flottan japanernas ockupation av Port Moresby i Nya Guinea och en månad senare kom segern vid Midway. Efter Midway inledde USA:s armé och flotta en motoffensiv vid Guadalcanal i Östra Solomonöarna. Framryckningen gick visserligen långsamt, men innebar ändå en oerhörd åderlåtning av japanernas sjöfart och försörjningslinjer.

Medan kriget i Stilla havet fångade den amerikanska allmänhetens intresse mycket mer än striderna i Europa, gällde exakt det motsatta för Storbritannien. För den brittiska befolkningen kom bombningarna och hotet om invasion från Tyskland, och denna oro över den tyske fienden skulle bli allt större ju längre kriget led: åtta gånger fler britter dog i kriget mot Tyskland än mot Japan. För den brittiska politiska och militära ledningen var kontrollen över Medelhavet knutet till försvaret av brittiska intressen i Mellanöstern. Utöver att tillhandahålla olja – stridsvagns- och flygplanskrigets näring – säkrades också vattenvägen till Indien. Ju mer landets flottresurser och finanser blev åderlättna av den mycket längre och osäkrare rutten via Godahoppsudden ju mer trängande blev behovet att säkra försörjningsrutten via Gibraltar-Suez-Aden. Tillsammans med förlusterna på Atlanten tärde omvägen faktiskt så kraftigt på Storbritanniens resurser, att landet befann sig närmare ett nederlag på sommaren och hösten 1942 än på sommaren 1940.²⁰

Även om Storbritanniens fortfarande engagerade sig i kriget i Fjärran Östern – på grund av råvaror och försvaret av Australien och Nya Zeeland – var de brittiska stabscheferna följaktligen främst intresserade av konflikten med Tyskland. Men de brittiska nederlagen i Fjärran Östern, och truppers dåliga insatser i Nordafrika under större delen av 1942, stärkte den amerikanska benägenheten att hela tiden utöka operationerna i Stilla havet. I slutet av 1942 tjänstgjorde 346 000 USA-soldater där (150 000 fler än planerat) – ungefär lika många som i Nordafrika. USA:s officiella politik var oförändrad; den fortsatte att behandla Tyskland som huvudfienden. Medan man planerade invasioner av det tyskockuperade Europa och Japan, såg USA:s militär det som nödvändigt att balansera de avledande operationerna i Medelhavet och Stilla havet mot varandra.²¹

Den brittiska imperialismen var bekymrad över Hitlers försök att utnyttja de växande anti-brittiska och anti-ryska stämningarna i Mellanöstern och Iran efter de tyska militärframgångarna 1941-42. År 1942 utsatte Tyskland Turkiet (och dess fanatiskt antikommunistiska armé) för betydande diplomatiska påtryckningar för att få dem att låta tyska trupper passera genom Anatolien för att attackera sovjetiska trupper i Kaukasus och falla de brittiska försvarsstyrkorna vid El Alamein i ryggen. Samtidigt gjorde man inviter till shahen av Iran i namn av klass- och nationella intressen mot de traditionella brittiska imperialistiska och ryska kommunistiska fienderna. På detta sätt knöts utvecklingen på två fronter – i Sovjetunionens sydvästra områden och i Nordafrika – samman på ett konkret sätt: de västallierades förmåga att hävda sin ställning i Medelhavet berodde på ett avgörande sätt av Röda arméns beslutsamhet att hindra tyskarnas framstöt mot oljefälten i Baku. Ty om framstöten lyckades skulle den inte bara säkra rikliga bränsleleveranser till den tyska krigsmaskinen (och under hela kriget var bristen på olja *Wehrmachts* akilleshäla) utan också få Turkiet och Iran att sluta upp bakom Tyskland, och på detta sätt rubba hela den geopolitiska balansen mellan Medelhavet och Indien till Storbritanniens nackdel. Churchill och Roosevelt ville ha garantier från Stalin att Röda armén skulle hålla stånd i Kaukasus, och frestade honom med ökad tillförsel via Iran hellre än via den osäkra norra vägen till Murmansk.

1941 och 1942 fortsatte alltså utgången av kriget mot Tyskland, och av kriget i dess helhet, att bero på utvecklingen på östfronten. För Hitler hade kriget mot Sovjetunionen fortfarande absolut högsta prioritet. Det europeiska Ryssland skulle bli hans Indien – ett befästande av Tysklands makt i denna del av Europa var tyskarnas gyllene väg för att bli en världsmakt. De tyska trupperna i Nordafrika fick därför bara ett halvhjärtat och tveksamt stöd, och det var denna faktor mer än någon annan som gjorde det möjligt för de västallierade att 1942 triumfera i Medelhavet.²² Mot slutet av året hade britternas överlägsenhet till havs och i

20 Sherwood, **Roosevelts förtrogne**, kap 25, s.376ff. Fraser, **Alanbrooke**, s.222-24. Liddell Hart, **Andra världskrigets historia**, del 2, Natur & Kultur 1985, kap 24, s.35-59.

21 Thorne, **Allies of a Kind**, s.163.

22 Japans farhågor att Tyskland höll på att köra fast i Ryssland, och därmed inte kunde föra det enligt Tokyo viktigare kriget mot USA, framfördes till den tyske flottattachén i Tokyo efter slaget vid Tunis. Man varnade för att en förlust av Medelhavet på ett avgörande sätt skulle stärka britternas och amerikanernas ställning i

luften återupprättats där, och därmed skar man av försörjningslinjerna till Rommels *Afrika Korps*. Egypten och Suez säkrades. När detta uppdrag fullgjorts inleddes de västallierades motoffensiv mot Italien via Sicilien ("i vecka livet" på Europa, som Churchill uttryckte det).

1942 stod Sovjetunionen än en gång på randen till nederlag. Stalin hade berusats sedan man lyckats avvärja det tyska angreppet på Moskva, och blev i slutet av 1941 övertygad om att Röda armén skulle krossa fienden under det kommande året. På hans insisterande antog generalstaben *Stavka* nästan genast en plan för en allomfattande motoffensiv, som skulle slå samtidigt mot de tre tyska armégrupperna (den norra, södra och centrala) längs en front på ett par hundra mil. Den föreslagna operationen var av en omfattning som inte var förenlig med de dåvarande sovjetiska tillgångarna på utbildat manskap och materiel. Dessutom var den strategiskt oklok: både Zjukov och Voznesenskij, som då hade ansvar för krigsekonomin, var emot den. De visade sig ha rätt. När den första överraskningen lagt sig, kunde de tyska befälhavarna stabilisera frontlinjen, och i slutet av mars var inte Röda armén strategiskt överlägsen någonstans. Än värre skulle det bli. I april beslutade sig Hitler för att gå mot Kaukasus för att beröva Röda armén spannmål och olja och skära av dess försörjningslinjer i öster. *Operation Blau*, som enligt planerna skulle inledas 28 juni, var tänkt som en kniptångsmanöver som riktades mot Donets och Don, för att därefter gå samman vid Stalingrad. Efter att ha kvävt allt sovjetiskt motstånd skulle den isolera Ryssland från Iran och de allierade.

Nästan direkt efter att beslutet tagits i Berlin hade Stalin tillgång till huvuddragen i tyskarnas planer. Återigen ignorerade han trovärdig underrättelseinformation och fortsatte att leda sommarens operationer utifrån hypotesen om en tysk offensiv mot Moskva. När den sovjetiska generalstaben i början av våren hade börjat planera sommarens militära dispositioner hade de insisterat hårt på en politik av strategiskt försvar, för att kunna bygga upp starka resurser av utbildade och välutrustade soldater. Med övermänskliga ansträngningar producerade fabrikerna i Ural vid denna tidpunkt nya stridsvagnar, artilleri och granatkastare som gjorde det möjligt att återuppbbygga Röda arméns väpnade styrkor. Ändå lyckades Stalin än en gång sätta sig över sina generalers förslag till förmån för sin egen politik av "samtidigt anfall och försvar" – det vill säga en politik av allmän förvirring.²³ I själva verket var det bara en lokal offensiv som fick ett enhälligt stöd: Timosjenkos framstöt mot Charkov. Den tyska underrättelsetjänsten var under Gehlens kunniga ledning fullt medveten om att den andra sidan saknade en sammanhängande strategi. Röda arméns katastrofala nederlag vid Charkov (till stor del beroende på att Stalin insisterade på att offensiven skulle fortsätta långt efter att det var uppenbart att den hade misslyckats) var bara ett resultat av detta. Ty medan Moskva fixerade blicken på Charkov hade tyskarnas framstöt mot Kaukasus fått upp farten, och Krim föll skrämmande fort. I mitten av juni hade den sovjetiska armén konkreta bevis på att den hade haft fel om tyskarnas avsikter. Ändå tog det ytterligare en månad innan Stalin accepterade att Hitler inriktade sig på Stalingrad.

När *Panzer*-arméerna i början av juli korsade Don och Voronezj föll i tyskarnas händer började slaget om Stalingrad ta form. Hitler var medveten om Röda arméns fruktansvärda situation och avbröt nu det koncentrerade angreppet på Stalingrad för att genomföra en sista omringning av de sovjetiska styrkorna vid Rostov. Men trots att staden föll lyckades Röda armén, efter att ha lidit oerhört svåra förluster, undkomma tillintetgörelse genom att göra sin första organiserade och planerade reträtt under kriget. I augusti korsade den tyska armégruppen under fältmarskalk List floden Kuban och fortsatte med en kniptångsframstöt längs Svarta havskusten och mot de stora oljeområdena i Groznij och Baku. Med de transkaukasiska bergen inom synhåll för *Wehrmacht* och Svarta havsflottan på randen till förintelse, ställdes de sovjetiska ledarna inför den ödesdiga möjligheten att Turkiet skulle kunna gå med i kriget på Tysklands sida.²⁴ Hotet om Röda arméns totala sammanbrott och splittring sporrade de sovjetiska befälhavarna. Man omorganiserade det "politiska massarbetet" i armén, vars moral varit mycket illa av nederlag efter nederlag. Värvingar i masskala av medlemmar i kommunistpartiet påskyndades. En ilsken revolt bland de yngre officerarna ledde till att militärkommandot skaffade sig en ytterst viktig marginal av självständighet från den politiska administrationen (som dominerades av NKVD). Zjukov, Vasilevskij, Rokossovskij och ett tjugotal

Mellanöstern och Burma, och därmed krossa varje förhoppning om en förhandlingsfred med amerikanerna. **Deutschland in Zweiten Weltkrieg**, band 3, s.449.

23 Erickson, **The Road to Stalingrad**, s.337-38.

24 I augusti skickades Beria och hans "pojkar" till norra Kaukasus och Volgadeltat för att stoppa en spirande revolt bland bergsfolken: tjetjener, ingusjier, krimtatarer, karatjajer, balkarer, kalmuckier och Volga-tyskar skulle senare få betala ett fruktansvärt högt pris för Röda arméns misslyckanden denna sommar.

andra kunniga befälhavare steg nu i graderna, och Zjukov fick posten som vice folkkommissarie för försvaret.

Det högsta militära befälet återgick till dubbel befälsordning med en överbefälhavare och en befälhavare för fronten, med Zjukov och Vasilevskij som länk mellan dem. Vid fronten återinfördes strikt militär befälsordning, vilket hade avskaffats under den djupa krisen på hösten 1941.²⁵ En verklig och snabb modernisering av Röda armén var nu på gång: det utvecklades motoriserade stridsvagnskårer, flygkårer, flygförband och en styrka av bombplan med lång räckvidd för att tillhandahålla en ytterst nödvändig slagkraft. Långsamt och plågsamt, efter många nederlag och mycken förtvivlan, omvandlades Röda armén till en kraftfull och modern krigsmaskin. Den avgörande prövningen skulle komma vid Stalingrad.

En andra konsekvens av tyskarnas framgångar på sommaren 1942 var Sovjetunionens kampanj för att få de allierade att öppna en andra front i Europa. Efter framgången vid Moskva i slutet av 1941 var Stalin rusig av segerglädje och trodde att kriget praktiskt taget var över. Han presenterade då sina planer för en omorganisering av Europa för det brittiske sändebudet Eden. Den brittiska regeringen, som i detta skede inte ville stöta sig med sin sovjetiska allierade (av rädsla för att Moskva skulle underteckna separatfred med Berlin), valde en förhållningstaktik. Nu, sex månader senare, med fyra femtedelar av den tyska armén djupt inne på sovjetiskt territorium och Röda armén på gränsen till sammanbrott, övergav Stalin alla sina efterkrigsambitioner och bad enträget väst om hjälp med en andra front, som skulle dra bort minst fyrtio tyska divisioner. På sensvåren och sommaren 1942 reste Molotov till London, Washington och tillbaka till London utan att få ett tillfredställande svar. Det bästa Sovjetunionen kunde hoppas på var en andra front 1943, något som amerikanerna verkade entusiastiska över, medan det hos Churchill bara var munväder. Sovjetunionen kunde visserligen förvänta sig ökad hjälp av livsmedel och militär utrustning, men det gjordes klart för Molotov att Röda armén måste kämpa på egen hand – eller gå under – vid Stalingrad.

När Hitler i oktober avbröt den tyska sommaroffensiven, gjorde han undantag för Stalingrad och Kaukasus. Men i slutet av följande månad var en sovjetisk seger vid Stalingrad inom synhåll. Under andra halvan av december var planerna för en sovjetisk motoffensiv – *Operation Uranus* – klara. Den 1 februari 1943 kapitulerade fältmarskalk von Paulus, den tyske befälhavaren vid Stalingrad. Den tyska segervågen bromsades. Röda arméns triumf vid Stalingrad och senare vid Kursk och Prut gjorde Sovjetunionen till en världsmakt.

25 Stalin misstrodde sina officerare och hade vid denna tidpunkt utsett lokala politiska kommissarier, i första hand hämtade från NKVD. De skulle övervaka befälhavarna i fält och bestraffa ”de skyldiga” till den inledande vågen av nederlag. Som alltid förvärrades tragedin av Stalins benägenhet att korrigera sina egna felbedömningar genom att straffa underordnade och leta efter syndabockar. Erickson, **The Road to Stalingrad**, s.175.

Kapitel 13. De avgörande vändpunkterna

I början av november 1942 inledde de västallierade sin landstigning i franska Nordafrika. I februari 1943 stoppades den japanska expansionen i Stilla havet av den amerikanska flottan. Samma månad tog Tysklands framryckning slut i och med Röda arméns seger vid Stalingrad. På några månader vände således andra världskrigets krigslycka till de allierades förmån. De hade nu tagit initiativet och skulle inte förlora det igen. Slagen vid Tunis, Kursk och Saipan gjorde omsvängningen fullständig.

Som ett resultat av dessa slag upphörde Vichy-Frankrike att vara ens en till namnet självständig enhet. Frankrikes plats (dess allianser i Europa) och, som en följd av det, Europas framtida förhållande till USA hamnade på den politiska dagordningen. Italien invaderades av de västallierade och blev på sitt sätt ett mönster för den framtida uppdelningen av inflytelse-sfärer på den europeiska kontinenten. Mussolinis fall och tillbakadragandet av tyska trupper från Balkan gjorde att delar av den europeiska arbetarklassen för första gången sedan 1938 kunde träda fram – i Italien, Jugoslavien och Grekland – som självständig huvudperson i det globala dramat.

De västallierades materiella resurser ökade enormt, på grund av att USA:s massiva industriella produktionspotential ställdes om till vapenproduktion och även på grund av det systematiska och allt effektivare hushållandet med Sovjetunionens enorma industriella kapacitet, truppreserver, stridsvilja och militära befäl. Detta gjorde det oundvikligt att krigslyckan förr eller senare skulle vända sedan Tyskland och Japan misslyckats att förvandla sina *Blitzkrieg*-segrar till en slutgiltig knockout. Nu var tiden för *Blitzkrieg* över. Ögonblicket var inne för sammandrabbningar mellan allt större grupper av motoriserade vapen – i första hand stridsvagnar och flygplan – vilka producerades och användes på slagfältet med största möjliga effektivitet och skicklighet. Göbbels paroll *totalt krig* blev nu verklighet: *totalt krig* ersatte *Blitzkrieg* till Tysklands och Japans oundvikliga och allt större nackdel.¹ Från sina baser i Storbritannien och kring Medelhavet skulle de allierade komma att utsätta Tyskland och Italien för bombningar dygnet runt.

Det var inte bara en slump att dessa krigets avgörande slag utkämpades inom en så kort tidsrymd. Delvis var det resultatet av en medveten planering. Slagen vid El Alamein och *Operation Torch* (de allierades landstigning i Nordafrika) hade samordnats ända från början. Det hade även den ungefärliga datumet för USA:s motangrepp i södra Stilla havet. De centrala planerarna av den brittisk-amerikanska strategin, generalerna Marshall och Alanbrooke, hade efter en del gnabb beslutat sig för att satsa i runda tal trettio procent av de allierades resurser på kriget i Stilla havet och resten på kriget i Europa och Mellanöstern. De besluten fick en hel del mer eller mindre automatiska konsekvenser. Trots att det inte fanns någon gemensam militär planering mellan de imperialistiska makterna i väst och Sovjetunionen, stärktes uppenbarligen Röda arméns motstånd vid Stalingrad och Terek, i Kaukasus, av de tyska nederlagen i Medelhavet vilka gjorde det lättare att öka leveranserna från väst. Så det är inte svårt att visa på de övergripande sambanden mellan motoffensiven i Medelhavet, på östfronten och i Stilla havet.

Förutom denna samordning planerades, utkämpades och vanns givetvis specifika slag. Montgomery vann slaget vid El Alamein genom att uppnå en oerhörd överlägsenhet i fråga om artilleri, stridsflyg och stridsvagnar. Han hade mer än 1 200 artilleripjäser mot Rommels 200, 700 stridsvagnar mot Rommels mindre än 200, och absolut luftherravälde, efter att under

¹ Begreppet "totalt krig" hade ursprungligen myntats av general Ludendorff i en bok med samma namn (München 1935). Han betonade framförallt behovet av en politisk ledning som tagit ställning för – i själva verket var underordnad – kriget, och säkerställde hemmafrontens moraliska och ideologiska stabilitet. Detta var för Ludendorff en av de uppenbara lärdomarna av 1914-1918 års krig. General Ludwig Beck, f d stabschef i *Wehrmacht* och senare ledare för den militära sammansvärjningen mot Hitler 20 juli 1944, kritiserade Ludendorffs uppfattning i ett hemligt tal till en nära krets av vänner i juni 1942 (senare publicerat i Ludwig Beck, *Studien*, Stuttgart 1955). Beck anklagade Ludendorff för att vända upp och ner på Clausewitz beskrivning av förhållandet mellan krig och politik: att underordna den senare under det förra skulle leda till upptrappning av våldet för våldets skull, och till att alla förhandlingar och kompromisser mellan stater blev omöjliga. Det är uppenbart att denna kritik var tillämplig på Tysklands situation i mitten av 1940-talet.

sommaren och hösten 1942 medvetet ha byggt upp sina styrkor och alltmer strypt leveranserna till Rommels Afrikakår (inklusive leveranserna av olja och ammunition). Slaget vid El Alamein krossade den italienska nordafrikanska armén. Men delar av Afrikakåren lyckades undkomma. Montgomery lyckades inte omringa den, varken vid El Alamein eller senare vid Mersa Matruh där man planerade att göra det, eftersom han föredrog att inte tänja ut sina tillförsellinjer alltför mycket.

Framgången för landstigningsoperationen i Nordafrika, *Operation Torch*, berodde till stor del på samarbetet med de lokala franska befälhavarna. De västallierade skickade till en början bara etthundratusen soldater, vilka skulle täcka en enorm kustlinje och det närmaste inlandet mellan Casablanca och Tunis. Där fanns mer än en kvarts miljon franska soldater, utöver rester av Afrikakåren. Man måste också räkna med möjliga tysk-italienska förstärkningar. Även om de franska enheterna var dåligt beväpnade, var de vältränade och kunde ha komplicerat hela operationen. Utan att först överlägga med britterna drev Roosevelt på för att få, om inte stöd, så åtminstone samtycke från franska militära och politiska ledare som bara några dagar tidigare hade samarbetat med tyskarna. På detta sätt slöts det så kallade Darlan-avtalet.² När Darlan mördades i december 1942, tvingades USA hitta ett alternativ, och valde den ärkekonservative generalen Giraud som de franska myndigheternas företrädare i Nordafrika.³

Frågan om vem som skulle erkännas som fransk talesman i denna ”befriade” del av Frankrike hade stor betydelse för en återupprättad fransk stats framtida legitimitet och roll. I amerikanernas ögon hade Giraud många fördelar: han var antikommunist, anti-tysk och anti-brittisk. I motsats till detta gjorde de Gaulles nära förbindelser med London och hans ambition – och möjlighet – att företräda den franska nationen honom ytterst suspekt i Washingtons ögon. Skillnaderna mellan Giraud och de Gaulle, mellan USA och Storbritannien, koncentrerades också kring frågan om Frankrike skulle bli svagt eller starkt efter kriget, det vill säga, om ett kapitalistiskt Europa skulle vara Amerika-vänligt eller relativt oberoende av USA. Den brittiska borgarklassen insåg vid denna tidpunkt helt klart att Storbritannien inte skulle få samma makt och inflytande som USA och Sovjetunionen och försökte därför upprätta ett slags västeuropeiskt block. Och eftersom Frankrike var nyckeln till om Storbritannien skulle lyckas samla de mindre västeuropeiska staterna, började britterna agitera för att återupprätta Frankrike som stormakt.

Men huvudskälet till de olika synsätten var Roosevelts felaktiga bedömning av de samhällseliga och politiska styrkeförhållandena i Frankrike efter motståndsrörelsens tillväxt. Giraud och de Gaulle delade på ordförandeskapet för den franska Kommittén för nationell frigörelse (CNL), som upprättade en exilregerings myndighet och struktur. För en majoritet av den franska befolkningen, och först och främst för arbetarklassen, sågs Giraud som ett försök att konsolidera en auktoritär, arbetarfientlig och antirepublikansk regim efter nederlaget för Vichy och Tyskland. En ”nationell front” som uttryckligen siktade till att återupprätta den borgerligt-parlamentariska demokratin, med alla de grundläggande rättigheter som arbetarrörelsen hade åtnjutit under Tredje republiken; så såg det enda realistiska alternativet ut för den franska borgarklassen om den skulle undvika ett uppror från den franska arbetarklassen efter nazistockupationens sammanbrott – en möjlighet som bara det franska kommunistpartiet kunde neutralisera.⁴ De Gaulle och Churchill visade betydligt bättre politisk bedömningsför-

2 Darlan, Vichys formelle representant i Nordafrika, var hängiven kollaboratör till nazisterna - om möjligt mer än Laval. Han skrev under ett avtal med amerikanerna 22 november 1942 enligt vilken han skulle byta sida (det vill säga stöda de allierade sak) mot att de allierade respekterade hans makt i Nordafrika och utrustade hans trupper. Benoist-Méchin, *De la Défaite...*, band 1, s.116-24; Kolko, *The Politics of War*, s.66. Stalin godkände Darlans återupprättelse. *Churchill and Roosevelt: The Complete Correspondence*, band 2, s.51.

3 Darlans och Girauds regimer var nyfascistiska och grundades i en allians mellan de franska kolonisterna i Nordafrika, *colons*, och lokala bankirer och industriägare. Girauds styre var antisemitiskt och utsatte alla utom högerkrafterna för ett brutalt förtryck, och var därmed oacceptabelt för alla antinazistiska och antifascistiska krafter. Kolko, *The Politics of Wars*, s.67.

4 ”Kommunisternas roll i motståndet, liksom min egen avsikt att åtminstone medan kriget varade inlemma deras styrkor i nationens styrkor, fick mig att besluta att inkludera två av dem i regeringen. 'Partiet' förutsåg detta och hade sedan slutet av augusti villigt lovat att fler medlemmar skulle samarbeta. Men alla möjliga motgångar innebar till sist att de personer som jag erbjudit att ansluta sig till Befrielsekommittén inte kunde svara ja.... I själva verket delades delegationen i två uppfattningar. Extremisterna som stödde André Marty ville inte att partiet skulle sluta några allianser. Istället skulle de mitt under kriget mot fienden förbereda ett maktövertagande med hjälp av direkta revolutionära handlingar. Taktikerna ville infiltrera staten med hjälp av samarbete, först och främst med mig. Upphovs mannen till denna strategi var Maurice Thorez...” De Gaulle, *War Memoirs. Unity 1942-44*, London 1959, s.154-55.

måga än Roosevelt, eftersom de hade erfarenheter av en politiskt självständig arbetarrörelse i Europa, något som Roosevelt aldrig hade stött på. Girauds lösning skulle inte ha blivit ”Amerika-vänlig”. Den skulle varit omöjlig att genomföra, eller ur borgerlig synvinkel ännu värre – den kunde ha lett till inbördeskrig.

Kriget i Nordafrika ledde tack vare den franska militärens samarbete till snabba framgångar i Marocko och Algeriet, och Dakar blev ett extra kap. Men kriget i Tunisien misslyckades som ett resultat av den franske amiralen Estevas manövrer.⁵ Hans ursprungliga avsikt att förbli neutral gick om intet, när tyskarna anlände och gick in i Tunis för att skapa en sköld för de retirerade Afrikakåren. Efter ett blodigt slag togs Tunis först i maj 1943.⁶

Det viktigaste slaget 1942-43 var slaget vid Stalingrad. Den tyska sjätte armén under von Paulus inledde sitt angrepp 28 juni 1942 och nådde Stalingrads utkanter exakt en månad senare. Röda arméns försvar av storstaden vid Volga improviserades under närmast panikartade förhållanden. Men i och med att arbetarna i denna jättelika industristad deltog antog försvaret snabbt storslagna proportioner. Våg efter våg av tyska anfall intog nästan hela staden och hindrades varje gång av att Röda armén och Stalingrads arbetare gick till motangrepp och höll fast vid en del av sin stad – en fabrik, ett brohuvud. Deras långvariga och hjältemodiga motstånd gjorde det möjligt för den sovjetiska generalstaben (*Stavka*) att förbereda en motoffensiv. En betydande reservstyrka hade samlats bakom Volga-Don-fronten, dold för fienden. Medan general Halder blev alltmer oroad över hur sårbar den långa flanken norr och söder om Stalingrad var, hade Stavka lyckats samla tillräckligt stora styrkor för att garantera överlägsenhet i antal och eldkraft. I november 1942 såg styrkeförhållandena vid ”Stalingrad-axeln” ut så här:⁷

	<i>Sovjetunionen</i>	<i>Tyskland och axelmakterna</i>
<i>Stridsvagnar</i>	894	675
<i>Artilleripjäser och granatkastare</i>	13 540	10 300
<i>Flygplan</i>	1 115	1 216
<i>Soldater</i>	1 005 000	1 011 000

Det måste understrykas att även om ökande sovjetiska reserver, kortare leveranslinjer, militärt stöd från USA (speciellt i form av lastbilar och stridsvagnar), snabbt minskande tyska reserver och den inneboende svagheten i axelmakternas arméer (rumäner, ungrare och italienare) alla inverkar på slagets utgång, var den avgörande faktorn det långdragna motståndet från Stalingrads försvarare. Det var detta motstånd som tömde de tyska reserverna och gav *Stavka* tillräcklig tid att i minsta detalj planera och organisera omringningen av sjätte armén. Motståndet i sin tur återspeglade ett samhällsfenomen: soldaternas och arbetarnas överlägsenhet i gatustriderna, från hus till hus eller på barrikader. Redan under spanska inbördeskriget gjordes samma observationer under striderna i Barcelona och Madrid 1936. Tjukov, befälhavare för den sovjetiska sextioandra armén som utgjorde ryggraden i Stalingrads försvar, kunde senare skriva: ”Stadsstrider är en speciell sorts strider.... Stadens byggnader fungerar som vågbrytare. De bryter upp den framryckande fiendens formationer och tvingar dem att gå längs gatorna.... De trupper som försvarade staden lärde sig att låta de tyska stridsvagnarna komma ända fram till dem – under pansarvärnets pjäser och skyttar; på detta sätt skar de undantagslöst av infanteriet från stridsvagnarna och förstörde fiendens

5 De otränade amerikanska trupperna hade visserligen lidit ett taktiskt nederlag vid Kasserine, men den tyska armén blev fångad i en fälla vid Tunis, och förlorade 300 000 man, varav 200 000 togs tillfånga. Von Tippleskirch, *Geschichte des 2. Weltkriegs*, Bonn 1951, s.306.

6 Trots framgången vid El Alamein lyckades aldrig Montgomery krossa Rommels trupper, vilka genomförde en relativt ordnat reträtt till Tunisien. Men deras öde var beseglat eftersom Hitler vägrade gå med på Rommels begäran om en snabb och överraskande evakuering, en nordafrikansk motsvarighet till Dunkerque.

7 *Istoriia Velikoi Otechestvennoi vojni Sovjetskogo Soiusa 1941-1945*, Moskva 1960, band 3, s.26. (Citerat av Erickson, *The Road to Stalingrad*, s.563.)

organiserade stridsformationer.⁸

Den briljant planerade operationen vid Stalingrad, *Operation Uranus*, grundades på möjligheten av två genombrott, söder och norr om staden. Den inleddes 19 november i norr och en dag senare i söder och var inom fyra dagar en framgång: sjätte armén omringades, och trots ett desperat motanfall från von Manstein kunde den aldrig återuppta kontakten med huvuddelen av de tyska styrkorna eller få tillräckliga leveranser av *Luftwaffe*.

I slutet av den sovjetiska motoffensiven hade *Luftwaffe* förlorat det mesta av sina reserver på östfronten, *Wehrmacht* en kvarts miljon soldater, och en enorm mängd stridsvagnar, kanoner och ammunition.⁹ De politiska och psykologiska vinsterna av Stalingrads befrielse sträckte sig långt utöver de omedelbara militära resultaten. Det ledde till att en stor del av den tyska officerskåren och borgarklassen, för att inte tala om en stor andel av det tyska folket, tappade tron på att Tredje riket fortfarande skulle kunna vinna kriget. Vad gäller Stalingrad självt gav Tjujkov, som efter segern utnämndes till sovjetisk marskalk, följande minnesbild: ”Staden stod i lågor, täckt av svart rök och pulvriserad sten. Från toppen av berget Kurgan, som kallades Höjd 102,0 på våra kartor, kunde vi bara se byggnadsskelett, ruiner och berg av tegelstenar. Stenen hade inte motstått angreppet, men männen gjorde det. Varje ruin, varje byggnadsskelett, varje grop i marken, varje tegelhög blev ett försvarsfäste. Den mest envetna kamp fördes om varje meter, om varje våning, och inte bara om gator eller delar av gator. Mamajev Kurgan (ett berg) blev platsen för de mest hårdnackade striderna. Efter kriget beräknade man att varje kvadratmeter av Kurgan träffades av mer än tusen granater eller granatsplitter. Marken vältes över ända av järn och bly.”¹⁰ Omfattningen av slaget om Stalingrad kanske kan förstås bättre, om man påminner sig att de sovjetiska förlusterna vid denna enda drabbning var större än USA:s förluster under hela andra världskriget.

Men ur militär synvinkel hade *Operation Uranus* en brist. Den sovjetiska armén hade i själva verket inlett en dubbel kniptångsmanöver. Den första – som blev framgångsrik – skulle isolera den tyska sjätte armén vid Stalingrad, och den andra – som riktades mot Don-flodens mynning vid Rostov – var tänkt att isolera hela tyska Armégrupp A i Kaukasus. Den senare inringningen misslyckades. En och en halv miljon soldater från Tyskland och dess allierade räddades från förintelse. Det berodde inte enbart på von Mansteins otvivelaktigt skickliga manövrer,¹¹ utan även på den sjätte arméns envisa försvar vid Stalingrad, under två månader och under oerhörda svårigheter. Tvärtemot den myt som spridits av de tyska generalerna, betonar marskalk Tjujkov helt riktigt att Hitlers beslutsamhet att till varje pris hålla fast vid Stalingrad inte var så irrationell som den verkade. En kvarts miljon soldater offrades för att rädda mer än en miljon. Trehundra femtiotusen sovjetiska soldater knöts upp kring Stalingrad av sjätte arméns motstånd. De kunde annars ha blivit tungan på vågen för Röda arméns förmåga att snabbt inta Rostov och skära av Armégrupp A.¹²

Liksom alla avgörande vändpunkter i kriget – slaget vid Meuse, slaget om Storbritannien, inledningen av *Operation Barbarossa*, angreppet mot Pearl Harbor, slagen vid Midway och El Alamein, landstigningen i Casablanca/Alger, landstigningen på Guadalcanal, *Operation Overlord*, angreppet mot Arnheim och genombrottet vid Wisła, för att bara nämna några av de viktigaste – är slaget vid Stalingrad ytterligare en bekräftelse på hur viktigt överraskningsmomentet är, och därmed på vikten av att fiendens underrättelsetjänst inte räcker till, för att sådana omfattande operationer ska lyckas eller misslyckas. *Abwehrs* spioner i Sovjetunionen och den normala underrättelsetjänsten vid fronten – *Fremde Heere Ost* – hade vid flera tillfällen sedan sommaren 1942 varnat för att det sovjetiska motangreppet skulle komma förr eller senare mellan Voronezj och stäpperna i Kalmuckien. Ändå lyckades de inte avslöja den fulla omfattningen av Röda arméns förberedelser – uppbygget av en reservstyrka på nästan femtio divisioner.¹³ Varför de inte lyckades med det förblir ett mysterium, precis

8 V I Tjujkov, **Natjalo puti**, (Citerat av Erickson, **The Road to Stalingrad**, s.409.)

9 Von Tippleskirch, s.292-93.

10 Tjujkov, **Stalingrad: la Bataille du Siècle**, Moskva 1982, s.14.

11 Von Mansteins egen redogörelse (**Verlorene Siege**, München 1981) överdriver hans roll och betydelse för händelseutvecklingen.

12 Tjujkov, **Stalingrad**, s.344. Churchill bekräftar att den första planen faktiskt hade återerövringen av Rostov som främsta mål; se **Churchill and Roosevelt: The Complete Correspondence**, band 2, s.39.

13 Den 12 november 1942, exakt en vecka före Röda arméns offensiv vid Stalingrad, skickade Gehlens underrättelsetjänst ett meddelande där man förutsade ett omedelbart förestående angrepp mot den 3:e rumänska armén. De sovjetiska trupperna ansågs dock fortfarande alltför svaga för att inleda en offensiv på bred front. (Jacobsen (red), **Kriegstagesbuch des OKW**, band 4, s.1306-7.)

som liknande mysterier omger överraskningsmomentet hos alla de lyckade operationer som nämns ovan. En trolig men ingalunda säker hypotes är att arméledarna – och i detta var Hitler varken bättre eller sämre än Gamelin/Daladier, Stimson/Knox, Stalin/Vorosjilov, Tojo eller Eisenhower – har svårt att godta informationer som helt går emot deras invanda strategiska begrepp och tankebanor, särskilt när politiska fördomar och dogmer kombineras med omoderna militära doktriner.

Slaget vid Midway, som återupprättade USA:s marina överlägsenhet i centrala Stilla havet, är ytterligare ett exempel på underrättelsetjänstens avgörande roll under andra världskriget. Men i detta fall är orsakerna till amiral Yamamotos misslyckande uppenbara. Den amerikanska flottan hade knäckt japanernas kod och hade fullständiga informationer om Yamamotos plan att locka in de amerikanska flottstyrkorna i ett ödesdigert avgörande slag vid Midway. Skenmanövern med en invasion var betet som skulle göra att man kunde överrumpla USA:s hangarfartyg och krossa dem med flygplan som startat från de japanska hangarfartyg som låg och väntade, långt från den förmodade landstigningsarmadan. Men när väl Nimitz fått reda på planerna gick jägarna själva i fällan. De amerikanska hangarfartygen rörde sig bakom och inte framför japanernas huvudstyrka. De inriktade sig inte på att försvara Midway utan på att överraska de japanska krigsfartygen. De hade också tur när de japanska planen avbröt sina inledande anfall för att byta från bomber till torpeder. Det var under detta ödesdigra avbrott som de amerikanska planen slog till i ett enda förödande slag som sänkte fyra japanska hangarfartyg, vilka hade gjort misstaget att operera i tät formation.¹⁴

Därefter var det en gång för alla slut på alla japanska förhoppningar om att kunna driva bort USA:s flotta från centrala Stilla havet och därmed förhindra ett allvarligt angrepp mot de erövrade territoriernas yttre försvarslinjer, och senare mot själva erövringarna. Vägen låg öppen för en amerikansk motoffensiv: slagen vid Guadalcanal, södra Nya Guinea, Solomonöarna, Nya Storbritannien och Gilbertöarna skulle ge USA:s trupper de nödvändiga erfarenheterna och föra dem till själva det japanska imperiets utkanter.

Det japanska överkommandot lade ner oerhörda krafter på oviktiga punkter i detta krig i periferin, och vägrade envist att minska förlusterna och dra sig tillbaka till de inre försvarslinjerna. En avgörande splittring mellan armén och flottan tillstötte. Arméns främsta prioritering var att försvara sina ställningar i Indonesien och Filippinerna med hjälp av offensiva framstötter i Nya Guinea. Den kejsrerliga flottan å andra sidan, var främst intresserad av att försvara sin stora flottbas på ön Truk, som skyddades av deras fästen på Solomonöarna. Dessa meningsskiljaktigheter kring strategin förlamade det japanska överkommandot under sex ödesdigra månader.¹⁵

Likartade strategiska motsättningar uppstod mellan general MacArthur och amiral Nimitz. MacArthur var för att lägga all kraft på att återerövra Filippinerna – till syvende och sist av politiska skäl. Han insåg hur misskrediterad armén – och västimperialismen i allmänhet – hade blivit efter de förkrossande nederlagen i början av 1942. Om de inte uppnådde en spektakulär seger i Filippinerna var han rädd för att USA skulle förlora landet en gång för alla. Nimitz, å andra sidan, insåg att japanerna kunde försvara sig oerhört väl i fästen som Rabaul, Singapore, Indonesien och Filippinerna, och ville kringgå dem genom att hoppa från ö till ö, och sikta in sig rakt på de japanska hemöarna. Till sist fick båda befälhavarna göra som de ville, med ett tvåeggat angrepp mot Japan, men där den amerikanska flottan fick bära huvudbördan under det militära motangreppet.

USA:s landstigning på Guadalcanal blev således den första viktiga styrkemätningen mellan USA:s och Japans samlade styrkor, mindre på grund av att ön hade någon speciell strategisk betydelse än på grund av att japanerna envetet försökte hålla dessa avlägsna positioner¹⁶ – vilket ledde till ett oerhört slöseri med japanska resurser och en djup demoralisering av arméns ledning.¹⁷

14 Det finns en omfattande litteratur om slaget vid Midway. Se t ex Gordon W Prange, **Miracle at Midway**, London 1983.

15 Barker et al, **The Japanese War Machine**, s.171-72.

16 Toland, **The Rising Sun**, s.131-42.

17 Den japanske översten Tsuji, som propagerade för att man skulle återerövra Guadalcanal, påstås ha sagt: ”Jag är värd tusen döda.” **Ibid**, s.151.

Kapitel 14. Utmattningskriget

Under 1943 och början av 1944 utvecklades ett utmattningskrig på östfronten i Europa, i Medelhavet, i Fjärran Östern och över Tyskland, likt ett långsamt förspel inför det slutgiltiga angreppet på Tyskland och Japan, som skulle komma under andra halvåret 1944 och 1945. Lyckan hade vänt för de västallierade och Sovjetunionen. Men de reserver axelmakterna kunde mobilisera var avsevärt större än vad som antogs från början. Deras tidigare erövringar hade givit dem gott om utrymme att retirera ifrån, innan kriget drabbade deras hemländer direkt. Och retirerade gjorde de, men relativt långsamt, i god ordning och – åtminstone i fallet Wehrmacht – med betydande militär skicklighet. Så kriget drog ut på tiden, med allt större förluster av soldater och materiel, och med fruktansvärda kostnader för hela mänskligheten.

Men utgången var aldrig oviss. I detta utmattningskrig hade axelmakternas motståndare ett trumfkort: den amerikanska industrins praktiskt taget obegränsade resurser. Medan de ökande förlusterna gav Tyskland och Japan allt större svårigheter, tillät den fortgående mobiliseringen av soldater och USA:s växande produktion de västallierade att inte bara ersätta förlusterna utan även bygga upp sin styrka för en framgångsrik invasion av Europa.

Situationen för Sovjetunionen låg mitt emellan de västallierades och axelmakternas. De oerhörda förluster av territorium, soldater och vapen som landet åsamkades mellan sommaren 1941 och hösten 1942 gjorde det svårt att ersätta ytterligare mänskliga och materiella förluster 1943 och i början av 1944. Å andra sidan kom de vapenfabriker som förflyttats och de fabriker som byggts upp efter juni 1941 upp i full produktionskapacitet 1943. Tillsammans med de brittisk-amerikanska vapen som levererades till Sovjetunionen under det arton månader långa utmattningskriget gav detta Röda armén möjligheten att bygga upp de nödvändiga reserverna för att genomföra upprepade och alltmer effektiva offensiva operationer mot *Wehrmacht*. Så det uppstod ett slags dödläge på östfronten mellan det systematiska tyska återtagandet och de sovjetiska styrkornas verkliga men fortfarande begränsade offensiva kapacitet.

Detta relativa dödläge förklarar varför det tog Röda armén arton månader att befria det sovjetiska territoriet från axelmakternas ockupationsstyrkor och överskrida de polska, rumänska och ungersk-slovakiska gränserna. Men under denna tid ökade Sovjetunionens militära styrka stadigt och Tysklands sjönk hela tiden, så att en kvalitativ vändpunkt uppnåddes under andra halvan av 1944 med offensiven vid Iași-Kisjinov som innebar början på slutet för *Wehrmacht* på östfronten.¹

Ett användbart mått på de tyska styrkornas gradvisa nedbrytning på östfronten är en jämförelse mellan *Wehrmachts* förluster och ersättningsmanskap.² Det visar att slaget vid Stalingrad utgör en punkt utan återvändo:

Från december 1941 till september 1942

<i>Förluster</i>	<i>Ersättningar</i>
1 688 100	1 169 300 (ersatte 69% av förlusterna)

1 Man bör betona att partisanernas aktiviteter bakom de tyska linjerna i Ryssland fick en allt större betydelse under operationerna 1943-44. Enligt Paul Carell (*Verbrannte Erde*, Ulstein 1945, s.431) orsakade sovjetiska partisaner avbrott i järnvägsförbindelserna mellan Dnjepr och området väster om Minsk med 10 500 explosioner just innan det avgörande slaget om Minsk vilket inleddes 22 juni 1944. Samtliga telefonlinjer längs järnvägen skars av; hela *Heeresgruppe Mittes* (Centrala armégruppens) kommunikationssystem förlamades under nästan fyrtioåtta timmar; praktiskt taget alla broar sprängdes.

2 Generalmajor F W Von Mellenthin, *Panzer Battles*, London 1977, s.431.

<i>Förluster</i>	<i>Ersättningar</i>

Från juli till oktober 1943

<i>Förluster</i>	<i>Ersättningar</i>
654 000	297 000 (ersatte 43% av förlusterna)

Ingenstans är dessa kännetecken på ett utmattningskrig tydligare än i Italien. Direkt efter den italienska arméns och Afrikakårens sammanbrott i maj 1943 stod invasionen av Italien på dagordningen. Alanbrooke och Montgomery planerade, med visst motstånd från amerikanska och brittiska generaler, ett direkt angrepp från Tunis mot Sicilien och Kalabrien, vilket genomfördes på sommaren 1943 utan större motstånd eller förluster. Det gjorde det möjligt för de brittisk-amerikanska arméerna att samla värdefulla nya erfarenheter inför den slutgiltiga invasionen av Västeuropa.

På Sicilien kom general Pattons taktiska talanger som ledare för pansarkolonnerna till sin rätt – han var USA:s motsvarighet till den tyske generalen Guderian och tillämpade de Gaulles teorier. Men de militärtaktiska framgångarna var nödvändiga för ett större strategiskt och politiskt syfte. Och här var misslyckandet praktiskt taget totalt. Det som till en början såg ut som en snabb framstöt mot Europas hjärta blev ett utdraget, smärtsamt och kostsamt ställnings- och utmattningskrig i de centrala och norra delarna av den italienska halvön, som kom att vara nästan tjugo månader.

Ju närmare kriget kom det italienska fastlandet, ju närmare var Mussolini att störtas. För den italienska härskande klassen var det inte längre frågan om hur man skulle dela på krigsbytet; den befann sig uppenbarligen på den förlorande sidan när det gällde att dela världen i imperialistiska inflytelsesfärer. Den viktigaste frågan nu var hur den skulle rädda sina grundläggande egendomar och klasstyret i själva Italien, där missnöjet bland massorna var utbredd och revolutionära utbrott stod på dagordningen, och där det underjordiska motståndet – i första hand kommunistpartiet och *Partito d'Azione* – fick allt större självförtroende ju fler militära nederlag Mussolini led. Kungen och hovet, som tillsammans med storfinansen hade ansvaret för att fascisterna överhuvudtaget kunnat gripa makten och därefter genomföra sina svåra brott, ställdes inför problemet att till varje pris rädda dynastin. Man kan säga att från och med Tunis fall förberedde den italienska härskande klassen nervöst ett byte av allianser – något som Hitler kände väl till och var medveten om.³ I stora drag skulle samma mönster upprepa sig bland samtliga den tyska imperialismens mindre, europeiska allierade – i tur och ordning Rumänien, Finland, Bulgarien och Ungern. De tyska motdragen bestod mer eller mindre av försök att förebygga de militära katastrofer som sådana alliansförändringar kunde medföra, genom att ockupera de tidigare ”allierades” territorium och inrätta rena quislingregimer istället för de inhemska härskande klassernas relativt ”legitima” regeringar. Motdragen misslyckades i Rumänien och Bulgarien (och försöktes egentligen aldrig i Finland). De blev i stora stycken framgångsrika i Italien och Ungern, i första hand som ett resultat av den inhemska härskande klassens befängda manövrerande, och delvis som ett resultat av bristande initiativ och reaktion från Tysklands fiender.

I Rom hade hovet och arméledningen kring Badoglio, tack vare medhjälpare i fascisternas Högsta råd, inga direkta svårigheter att störta Mussolini. Så snart *il Duce* hade förpassats från scenen, inleddes hemliga förhandlingar med engelsmännen och amerikanerna.⁴

3 Jacobsen (red), *Kriegstagesbuch des OKW*, band 6, s.798-99, 814-15, och i synnerhet 829-35.

4 Kungen och Badoglio överdrev omedelbart ”bolsjevikfaran” för att få till stånd bästa möjliga vapenstillståndsvillkor av de västallierade: ”Fascisterna har krossat medelklasserna. De röda har i stora mängder kommit ut på gatorna i Milano och Turin. Kungen och de patrioter som samlas kring honom är den enda kraft som kan hindra de fanatiska bolsjevikerna från att ta över”, sade Badglios sändebud, markis d'Ajeta, till den brittiske ambassadören Campbell i Lissabon. (**Churchill and Roosevelt: The Complete Correspondence**, band 2, s.380.)

Man uppnådde snabbt vapenstillestånd. Det verkliga problemet var att samordna de diplomatiska och militära helomvändningarna med de allierades landstigningar i Italien. Efter landstigningen i Kalabrien planerades en andra landstigning vid Salerno som skulle sammanfalla med att den italienska armén skar av de tyska styrkorna söder om Rom, om inte söder om Florens. Men *Wehrmacht* vidtog förebyggande åtgärder. Hovet och arméledningen greps av panik. Kungen förhandlade på ett skamligt sätt för sin egen och sin familjs personliga säkerhet genom att gå med på viktiga militära eftergifter till *Wehrmacht*, som därmed kunde ockupera inte bara Rom utan hela territoriet från Salerno till huvudstaden.⁵ Den taktiska överraskningen med landstigningen vid Salerno ödslades bort genom de amerikanska befälhavarnas dåraktiga tvekan.⁶ Slutresultatet av denna tragikomiska historia blev en verklig tragedi: mer än två tredjedelar av Italien hamnade under nazistisk kontroll utövad av en terrorregim. Det kostade det italienska folket (och de allierade arméerna) tiotusentals döda och fruktansvärd materiell förstörelse innan *Wehrmacht* kapitulerade 25 april 1945.

I Italien hade den härskande klassen och den brittiska och amerikanska imperialismen förvisso underskattat Tysklands reserver och reaktionsförmåga, liksom skickligheten hos de tyska militärbefälhavarna, till exempel Kesselring. Men bakom denna missbedömning låg en djupare social bakgrund till det nya utmattningskrig som de oavsiktligt stövlade in i södra Europa. Deras klassintressen ställdes inför ett verkligt dilemma: hur skulle man avskaffa fascismen samtidigt som man bevarade den borgerliga statens grundvalar, det vill säga, deras politiska klasstyre, som var oundgängligt för att neutralisera, eller om nödvändigt konfrontera, massmobiliseringarna och hotet om en revolution. Detta gav upphov till alltmer intensiva politiska motsättningar, i vilka den sovjetiska byråkratin, medveten om sina egna intressen, med italienska kommunistpartiet som mellanhand gradvis började ingripa.⁷ Därav det hopplöst komplicerade spelet. Därav så många misslyckade manövrer.⁸

Ett liknande relativt dödläge uppstod på östfronten. Efter *Wehrmachts* katastrofala nederlag vid Stalingrad inriktade sig den tyska armén på att säkra sin reträtt från Don, Kuban och Kaukasus utan en ny katastrof. Men Hitler och von Manstein – som nu i realiteten hade ansvar för hela den södra fronten – ville till varje pris hindra Röda armén från att behålla initiativet. Efter en offensiv längs hela fronten 1941 och en offensiv begränsad till södra delen av fronten 1942 var *Wehrmacht* 1943 bara förmögen att gå till offensiv längs en liten del av den centrala fronten. Det var ett tydligt tecken på att styrkebalansen hade förändrats. Den sektor som valdes ut var utbuktningen vid Kursk, där det sovjetiska överkommandot hade samlat viktiga styrkor som var redo för en utbrytning, och som *Wehrmacht* nu tänkte sig att skära av. En enorm mängd vapen – troligen den största under hela andra världskriget – koncentrerades på detta lilla område: 4 000 stridsvagnar på den sovjetiska sidan mot 3 000 stridsvagnar och bandartilleripjäser på den tyska.⁹

Det tyska anfallet hade avgörande brister. De hade inte koncentrerat tillräckligt stora styrkor för att ha den lokala överlägsenhet som krävdes för ett verkligt genombrott.¹⁰ Dessutom saknades överraskningsmomentet: det ryska överkommandot kände till planerna

5 Angående hela denna smutsiga affär, se Ivan Palermo, *Storia di un armistizio*, Milano 1967.

6 Samma sak hände när man slarvade bort ett ypperligt försök att erövra Rom omedelbart efter landstigningen vid Anzio 22 januari 1944.

7 Detta ingripande var på inget sätt menat att göra Italien ”kommunistiskt”. Tvärtom, när de italienska massorna – och till och med en stor del av den amerikanska allmänna opinionen – krävde att monarkin och Badoglio skulle avskaffas, kom Stalin till deras hjälp genom att sända en ambassadör till Badoglioregimen. (*Churchill and Roosevelt: The Complete Correspondence*, band 3, s.42.) Togliatti skickades hem till Italien för att bromsa kommunistpartiets mer radikala delar och de italienska massornas radikala strävanden. (Se Paolo Spriano, *Storia del Partito Comunista Italiano*, band V, Turin 1975, s.54, 120-24.) Togliatti gick till och med med i Badoglios regering.

8 Man bör tillägga att fredsavtalet i Italien, som uteslöt Sovjetunionen från all politisk representation i den militära regeringen med motiveringen att den ryska armén inte var närvarande, blev ett viktigt prejudikat för motsvarande uteslutande av de engelsk-amerikanska allierade från liknande arrangemang i Rumänien, Bulgarien och Ungern, som bara var ockuperade av Röda armén.

9 Dessa siffror rapporteras av John Erickson, *The Road to Berlin*, London 1983, s.97-121. Marskalk Babadjanian anger något lägre antal stridsvagnar för Röda armén (i *La Bataille de Kursk*, Louis Perroud (red), Moskva 1975, s.138.)

10 Von Mellenthin, *Panzer Battles*, (s.262-63) antyder att det fanns starka meningsmotsättningar kring *Operation Zitadelle*. Von Manstein föreslog den medan Guderian ända från början var mot den. Hitler vacklade och intog en mellanposition. Manstein menar att det var hans tvekan, vägran att sätta in tillräckliga reserver och beslutet att dra tillbaka trupper för att sätta in mot landstigningen på Sicilien som gjorde att operationerna slutligen misslyckades. (Manstein, *Verloren Siege*, s.504-06.)

och tidpunkten för anfallet.¹¹ Återigen hade den tyska armén underskattat den styrka, flexibilitet och ledarskap som Röda armén gradvis skaffat sig sedan vintern 1941-42. Användandet av minfält på djupet mot de angripande stridsvagnarna och av pansarvärnskanoner under ett enat kommando mot ett enskilt mål var två mycket framgångsrika, nya taktiker som Röda arméns ledning använde mot *Operation Zitadelle* i Kurskbågen. Så genombrottet misslyckades.

Slaget vid Kursk betraktas av många historiker som den avgörande vändpunkten på östfronten, i större utsträckning än slaget vid Stalingrad. Efter Stalingrad var det fortfarande möjligt för *Wehrmacht* att återta initiativet. Efter Kursk hade de förlorat initiativet för gott. Vid Stalingrad förlorade *Wehrmacht* en kvarts miljon soldater men relativt lite pansar. Vid Kursk förlorade de sina viktigaste pansarregementen. De skulle aldrig återuppstå på östfronten (även om de delvis återupprättades i väst). Efter Stalingrad hade det tyska överkommandot fortfarande flera möjligheter att välja mellan. Efter Kursk kvarstod bara ett alternativ: organiserad reträtt, att offra yta för tid för att så långt det var möjligt fördröja tidpunkten då Röda armén skulle korsa gränsen till hemlandet, och stick i stäv mot bättre vetande hoppas på att något politiskt mirakel skulle avvärja denna katastrof.

Under den offensiv som följde på segern vid Kursk prioriterade det sovjetiska överkommandot två saker: att bryta igenom runt Leningrad och befria Donets och Ukraina. Båda dessa mål dikterades av uppenbara samhällsekonomiska överväganden. De hade företrädare framför den centrala strategiska uppgiften att krossa den tyska armén i öst. Så *Wehrmacht* kunde genomföra en organiserad reträtt utan större sovjetiska genombrott och inringningskrig. De var på gränsen till katastrof vid Krivoj Rog och Tjerkasy. Men med hjälp av skickligt manövrerande förhindrade de att fronten föll samman. Katastrofen skulle drabba dem senare, vid Minsk, Prut och på andra håll (...).¹² Operationer under våren, sommaren och hösten 1943 och vintern 1943-44 ledde gradvis till dessa katastrofer, i och med de tyska styrkornas gradvisa åderlåtning, uttömningen av alla reserver och den allt större sovjetiska överlägsenheten i trupper, flyg, stridsvagnar och eldkraft.

Under tiden hade Tyskland drabbats av ytterligare ett utmattningskrig i form av det systematiska förstörandet av dess större städer med hjälp av bombattor. Flygmarskalkerna Tedder och Harris hade under flera år konsekvent förespråkats denna form av krigföring, inspirerade som de var av Douhet-doktrinen, som framhåller bombflygets avgörande betydelse. Churchill stödde den som en ersättning för att snabbt kunna öppna en andra front i Frankrike. Roosevelt följde hans exempel av liknande skäl. Ända från början var syftena med offensiven oklara och motsägelsefulla.¹³ Tanken att bombangreppen skulle få det tyska folkets nerver att brista, och leda till en allmän nedbrytning av moralen och därmed till en beredvilighet att till varje pris omedelbart avsluta kriget, visade sig vara ett fullständigt misstag. Slutresultatet av den omfattande förstörelsen och de enorma förlusterna av försvarslösa civila blev ett envist försvar – om inte indignation – snarare än demoralisering. Den enda demoraliseringen ägde rum inom *Luftwaffe* (och drabbade i synnerhet Göring och hans närmaste kumpaner) och i mindre grad inom överkommandot, där misslyckandet att försvara livsviktiga krigsindustrier betraktades som ett förebud om nederlag.

Det andra syftet, att tvinga Tyskland på knä genom att förstöra vissa delar av krigsindustrin (i första hand syntetisk olja, syntetiskt gummi och kullager), kunde troligen ha uppnåtts, om de brittiska och amerikanska flygstridskrafterna hade inriktat sig på dessa mål,¹⁴

11 Det är intressant att notera att slaget vid Kursk är en negativ bekräftelse av hur viktigt överraskningsmomentet är när man försöker göra massiva genombrytningar med pansartrupper. Det sovjetiska överkommandot var fullt medvetet om när och var *Operation Zitadelle* skulle äga rum, tack vare information från sin mästerspion Rossler, som opererade från Schweiz och hade daglig tillgång till information från *Oberkommando der Wehrmacht*. Misslyckandet för Stalin-Timosjenkos katastrofala offensiv i Charkov i maj 1942 orsakades av en liknande brist på överraskning, eftersom *Fremde Heere Ost* hade "omvänt" en sovjetisk kommissarie, Misjinksjkij.

12 Erickson, *The Road to Berlin*, s.137-45.

13 I ett brev till Stalin 20 juni 1943 slog Churchill fast: "I västra och södra Europa håller vi redan större delen av de tyska luftstridskrafterna stängna och vår överlägsenhet kommer bara att växa. Från en inledande operativ styrka på mellan 4 800 och 4 900 flygplan har Tyskland enligt våra upplysningar idag på den ryska fronten omkring 2 000 flygplan, jämfört med cirka 2 500 vid samma tid förra året. Vi lägger också en stor del av Tysklands städer och större samhällen i ruiner, vilket mycket väl på ett avgörande sätt kan försvaga tyskarnas motstånd på samtliga fronter." (**Churchill and Roosevelt: The Complete Correspondence**, band 2, s.267.)

14 Under de sista månaderna 1944 stod Politz-fabriken för upp till tre fjärdedelar av Tysklands produktion av flygbränsle. Den förstördes 19 januari 1945 och all bensinproduktion stoppades. Reserverna uppgick till 12 000 ton, medan behoven var 40 000 ton per månad. Situationen var liknande för bensin till motorfordon.

istället för att genomföra omänskliga räder mot den civila befolkningen i storstäderna, som brandbombanfallen mot Köln, Hamburg och senare Dresden.

Följande tabell visar i vilken omfattning de allierade bombningarna riktades mot civila mål:¹⁵

<i>A</i> <i>Tidsperiod</i>	<i>B</i> <i>Total vikt (ton) av bomber som släpptes över Tyskland</i>	<i>C</i> <i>Varav på industriområden och ubåtsbaser</i>	<i>C som % av B</i>
<i>1942 (genomsnitt per kvartal)</i>	11 443	446	3,9%
<i>Första kvartalet 1943</i>	27 920	1 818	6,5%
<i>Andra kvartalet 1943</i>	46 377	4 796	10,3%
<i>Tredje kvartalet 1943</i>	60 018	5 133	8,6%
<i>Fjärde kvartalet 1943</i>	52 734	10 130	19,2%

Å andra sidan fick de allierades flygoffensiv mot Tyskland till resultat att *Luftwaffe* tvingades dra tillbaka ett betydande antal flygplan (i synnerhet jaktplan) från den ryska fronten för att försvara hemlandet:¹⁶

	<i>Luftwaffes disponering i maj 1943</i>	<i>Oktober 1943</i>
<i>Östfronten</i>	3 415 50,7%	2 312 37,6%
<i>Västfronten</i>	1 115 16,5%	1 153 18,8%
<i>Italien</i>	909 13,5%	571 9,3%
<i>Balkan</i>	299 4,4%	583 9,5%
<i>Tyskland</i>	998 14,9%	1 526 24,8%

Det tredje syftet var att försvaga den tyska krigsmaskinen genom att rent allmänt desorganisera kommunikationerna och industrins kapacitet. För att överhuvudtaget komma nära detta mål skulle det brittiska och amerikanska flyget ha behövt betydligt större styrkor än vad de förfogade över 1943 och första halvåret 1944 (vilket förklarar varför Tedder och Harris ständigt upprepade nödvändigheten av att rejält öka produktionen av bombplan). De tillgängliga styrkorna räckte bara för att uppnå detta mål inom ett begränsat geografiskt område. Det uppenbara valet var området bakom de tänkta landstigningsplatserna 1944, och detta mål uppnåddes på det hela taget i nordvästra Frankrike och Belgien på våren 1944.

Det blev ännu mer omöjligt att uppnå det tredje målet i hela, eller ens större delen av, Tyskland i och med det allt bättre tyska flygförsvaret. Luftvärnsbatterierna blev alltmer effektiva. De tyska jaktplanen hade nu samma fördel av en ”inre linje” som RAF hade haft gentemot *Luftwaffe* under slaget om Storbritannien. De åsamkade angriparna större och större förluster – i synnerhet det amerikanska flygvapnet som valde att bomba dagtid till skillnad från RAF som gjorde nattliga räder. Frågan om tillräckligt jaktplansskydd för bombplanens

Jacobsen (red), *Kriegstagesbuch des OKW*, band 8, s.1317-19.

15 Overall Economic Effects Division, *The Effects of Strategic Bombing on the German War Economy, United States Strategic Bombing Survey*, Washington D.C., s.2.

16 *Deutschland im 2. Weltkrieg*, band 5, Berlin 1984, s.140.

räder kom i förgrunden. *Mosquito*- och *Mustang*-planen visade sig vara effektivast på detta område.

Slutligen fanns målet att orsaka allmän oreda i det tyska samhället, bryta ner livet i städerna, få alla den industriella civilisationens grundläggande mekanismer att fungera dåligt. I detta avseende var bombmattorna på det stora hela framgångsrika.¹⁷ I så stor utsträckning att arbetarklassens styrka försvagades och möjligheten av en massiv ökning av de tyska arbetarnas militans (för att inte tala om en tysk revolution) – en ständig skräck inte bara för nazisterna och de tyska imperialisterna,¹⁸ utan även för de allierade – gradvis försvann.

Det paradoxala resultatet av detta utmattningskrig i luften ovanför Tyskland och Väst-europa under 1943 och första halvan av 1944 var att den tyska krigsmaskinens avgörande förluster inte var de som fiendens bombplan åsamkade de civila och militära målen, utan de som orsakades i själva luftstriderna. Under försvaret av de tyska fabriker och städerna mot de brittiska bombplanen förlorade *Luftwaffe* en så stor del av sina jaktplan att de västallierade kunde få total hegemoni i luften över Normandie och norra Frankrike under sommaren och hösten 1944 – en av de viktigaste orsakerna till att de vann slaget om Normandie.

I Fjärran Östern utvecklades utnöttningskriget samtidigt i väst, öst och norr. I väst hade den kejsrerliga japanska armén praktiskt taget förlorat initiativet vid gränsen mellan Burma och Assam. De brittisk-amerikanska imperialistiska styrkorna försökte inleda återerövringen av Burma med hjälp av Chiang Kai-sheks amerikatränade styrkor, under ledning av USA-generalen Stilwell. Under 1943 ledde dessa planer ingenstans. 1944 började de ha vissa framgångar med segern i slaget vid Myitkyina.¹⁹ I norr fortsatte den japanska armén envist att försöka bryta sönder resterna av Kina och gå mot Chongqing, Chiang Kai-sheks huvudstad under kriget sedan 1938. Det kinesiska motståndet blev gradvis allt starkare, med ett växande stöd från USA:s flyg och tilltagande nednötning av den japanska armén som ett resultat av allt längre försörjningslinjer och allt sämre flygskydd. Ändå drabbades kineserna av allvarliga nederlag under 1943-44. Men det var i öst som utmattningskriget antog sin våldsammaste form. Efter att ha tagit initiativet vid Guadalcanal och rensat japanernas viktigaste bas i Rabaul, rörde sig Nimitz och MacArthurs öhoppande långsamt mot själva Japan. Blodiga landstigningar vid Saipan och Tinian följdes av de mardrömslika striderna om Iwo Jima. Vid varje slag var det japanska motståndet hårt men USA:s marina överlägsenhet ändå överväldigande.

Efter bakhållsnedskjutningen av amiral Yamamoto hade Japans örlogsstrategi blivit mer tvekan. Efter mycket självrannsakan genomförde amiral Koga den ”nya operationspolitiken” på hösten 1943. En ny inre försvarslinje – som skulle hållas till varje pris – upprättades från Timor via Marianerna till Manchuriet.²⁰ Utökade marina flygstridskrafter drogs samman för att rikta ett avgörande slag mot den amerikanska flottan någon gång på våren eller sommaren 1944. När det kom till kritan bröt den livsviktiga yttre försvarslinjen snart samman vid Marianerna. Efter den beryktade ”kalkonjakten” utanför Truk, som kostade japanerna trehundra flygplan, beslöt Kogas efterträdare, amiral Toyoda, att koncentrera hela sin flotta på nio hangarfartyg mellan Saipan och Filippinerna. Han hoppades överraska USA-styrkorna under deras landstigningsoperationer i Leytebukten. Men de amerikanska befälhavarna var medvetna om den japanska strategin och än en gång blev den som placerade ut fällan fångad. Trots den inledande fördelen av deras närbelägna flygbaser på Filippinerna överväldigades japanerna i det stora utmattningsslag som inleddes 19 juni 1944.²¹ De betydande amerikanska

17 Det är betecknande att bombmattorna över städer som Hamburg, Köln, München, Essen och Frankfurt till stor del riktades mot arbetardistrikten. Oftast skonades borgarklassens bostadsområden. Ryktena säger att dessa väl delvis berodde på direktkontakter i Lissabon mellan amerikanska och tyska agenter.

18 Som vi redan visat i kapitel 3 hade dessa farhågor verklighetsbakgrund. Konspiratorerna den 20 juli 1944 ville av samma skäl upprätta en militärdiktatur i Tyskland – med ett strängt undantagstillstånd och absolut strejkförbud och till och med förbud mot utdelning av flygblad (Se Hans-Adolf Jacobsen (red), **Spiegelbild einer Verschwörung**, Stuttgart 1984, s.61, 70 med flera.) En not från Stauffenberg slog bestämt fast: ”Bolsjevikernas politik gentemot Riket gynnas av det faktum att det finns likheter i den politiska och ekonomiska uppbyggnaden tillsammans med en uppenbart annorlunda social struktur. Dessutom skapade den socialistiska arbetarklassen, den radikaliserade tyska ungdomen och närvaron av tolv miljoner utländska arbetare i Riket en i sanning fruktbar grogrund.”(Ibid s 34.)

19 Wilson, **When Tigers Fight**, s.227-30. Stilwells andra offensiv i Burma innebar, även om den var taktiskt framgångsrik, en farlig åderlätning av Guomindangs styrka i centrala Kina och gjorde att Chiang Kai-Sheks trupper drabbades av svåra nederlag 1944.

20 The Pacific War Research Society, **The Day Man Lost**, Tokyo 1981, s.47. Gruchmann, **Andra världskriget**, band 2, s.115.

21 MacArthur ansåg att slaget i Leytebukten var den avgörande vändpunkten under kriget i Stilla havet, men

förlusterna ersattes snabbt genom den ökande produktionskapaciteten hos skeppsvarven på USA:s västkust (där industrimän som Henry Kaiser hade anpassat Fords massproduktion till varvsindustrin). Till skillnad från detta gjorde den japanska industrins begränsade kapacitet och tillgångar en återhämtning omöjlig. Slagen i Leytebukten och Lingayenbukten resulterade i att Japans flottstridskrafter i princip utplånades. Det som i december 1941 hade varit världens största flotta hade krossats av en överlägsen industriell och ekonomisk mobilisering.

medgav att den kejsarliga flottan hade varit en hårsman från att krossa amerikanernas brohuvud när amiral Kurita alltför tidigt drog tillbaka sin flotta. (**Douglas MacArthurs minnen**, kap 7, s.264 ff.)

Kapitel 15. Det slutliga anloppet

Den brittisk-amerikanska landstigningen i Normandie 6 juni 1944; Röda arméns offensiver i augusti 1944 och januari 1945 som förde den från Dnestr till Donau respektive från Wisła till Oder, och erövrade Hitlers industriella bas i Schlesien; och erövringen av Filippinerna mellan slaget i Leytebukten och landstigningen i Lingayenbukten (november 1944 - februari 1945) – så inleddes de slutliga angreppen på den tyska och japanska imperialismens hemländer vilka skulle kulminera i deras sammanbrott i maj och augusti 1945. Alla dessa offensiver ledde till svidande nederlag för de allierade makternas motståndare. Bara i Italien lyckades *Wehrmacht* under ledning av Kesselring – jämte von Manstein dess skickligaste fältbefälhavare – under 1944 och de första tre månaderna 1945 förhindra ett sammanbrott av fronten.¹ De västallierade befälhavarna visade sig inte vara vuxna uppgiften, trots numerisk och materiell överlägsenhet. Det var först i april 1945 som Italien slutligen rensades från tyska trupper.²

Landstigningen på Normandies stränder, den överlägset största amfibieoperationen i krigföringens historia, var en djärv och enastående organisatorisk bedrift. På sex veckor fördes en och en halv miljon man och oerhörda mängder vapen, ammunition, förråd, transportmedel, byggnadsmateriel, broar, bensin etc in på kontinenten. Förhållandena var så riskabla att den främste brittiske planeraren, general Alanbrooke, tvivlade på utgången till efter de första framgångarna. Förvisso fanns det enorma hinder – först och främst minfält och tungt artilleri, liksom skickligt samverkande kulsprutenästen – som de allierade trupperna måste övervinna redan på de stränder där invasionsstyrkorna landsteg.

Dessutom hade tyskarna minst en pansardivision på plats, och den avvärjde Montgomerys försök att redan i början erövra staden Caen. (Det tog den brittiska armén mer än fyra veckor att uppnå detta första mål.) Rent allmänt var den tyska armén överlägsen i fråga om befälhavarnas yrkesskicklighet. Den hade också tillgång till kvalitativt överlägsna vapen. Dessa faktorer kunde utan tvivel ha lett till nederlag för de allierade, eller åtminstone till ett utdraget ställningskrig.³ Men de här ofördelaktiga omständigheterna för den invaderande armén och den stora operationens högst reella risker uppvägdes av ett antal avgörande fördelar.

Främst bland dem var de allierades absoluta överlägsenhet i luften. *Luftwaffe* kunde lika lite som den tyska flottan hejda landstigningsoperationerna. De allierades landstigningsfartyg och all annan sjöfart kunde korsa kanalen hur de ville. Om de inte kunnat göra det skulle *Operation Overlord* ha misslyckats. De allierades överlägsenhet i luften innebar också att man konstant kunde hamra på de tyska kommunikationslinjerna bakom fronten - först och främst broarna över Seine, Somme och Loire, järnvägssystemet i hela norra Frankrike och Belgien upp till Meuse och Rhen, och huvudvägarna i hela Frankrike. Detta gjorde det ytterst kostsamt och riskfyllt att förflytta och dra samman tyska reserver. En andra bonus för de allierade var det tyska överkommandots misslyckande med att snabbt avgöra hur man skulle försvara sig mot landstigningarna. Rommel var för att genomföra en omedelbar riktad motattack mot landstigningspunkterna, medan von Rundstedt – som fruktade de allierade bombningarnas

-
- 1 Kesselrings krigsplaner underlättades av att han hade förhandsinformationer om att den italienska härskande klassen förberedde ett byte av allianspartner, liksom av de amerikanska befälhavarnas tvekan och misstag efter landstigningen vid Salerno. Redan före Mussolinis fall hade *Wehrmachts* ledning förberett *Alarich-* och *Konstantin-*planerna som gick ut på att den tyska armén skulle ockupera Italien och territorier under italiensk kontroll.
 - 2 De tyska truppernas kapitulation i Italien innebar i själva verket inte att de omedelbart upplöstes eller skickades hem. De allierade ville nämligen att de skulle hålla ställningarna mot varje maktövertagande från motståndsrörelsens sida tills de själva anlände. Den tyska armén beordrades därför att stanna kvar, för att ”hålla igång all samhällsservice och viktig statsförvaltning” och, med hjälp av motståndsrörelsen i de tidigare ockuperade områdena, sörja för att ”upprätthålla allmän lag och ordning”. (“Instrument of Local Surrender of German and Other Forces Under Command or Control of the German Commander-in-Chief Southwest”, appendix A, i **Modern Military Records Division**, National Archives, Alexandria, Va. citerat i Kolko, **The Politics of War**, s.385.)
 - 3 Angående tyskarnas överlägsenhet i fråga om vapen i Normandie, se Hastings, **Overlord**, s.186-95.

effekter på alla sammandragningar av trupp och pansar – förespråkade ett mer flexibelt svar: han trodde inte att de allierade skulle kunna genomföra en snabb utbrytning.⁴

I själva verket utvecklades saker och ting på ett sätt som vare sig de tyska befälhavarna eller de allierade planerarna hade förväntat sig. På grund av det envisa tyska motståndet körde det allierade infanteriet fast på en smal strandremsa under mycket längre tid än man hade förutsett, och därmed omöjliggjordes några större manövrer. Montgomerys första genombrottsförsök i öster misslyckades. Nästa försök, lett av Patton vid Avranches lyckades. Men man lyckades inte inringa alla tyska styrkor i Bretagne, sydvästra Frankrike och Normandie. Det skulle ta de allierade sextio dagar att nå Seine. I frånvaro av någon annan strategisk tanke än att långsamt uttömma fiendens reserver, började tyskarnas motstånd slutligen falla samman. När tyskarnas front vid Seine brutit samman intog de allierade blixtnabbt Liège och Antwerpen. General Blumentritt, stabschef för den tyska armén i väst, skrev: ”Det fanns inga tyska trupper öster om Rhen, och i slutet av augusti var vår front vidöppen.”⁵ Kriget var mycket nära att ta slut på hösten 1944.

Wehrmacht räddades av att de allierades högsta kommando gjorde två enorma strategiska misstag. Efter hårda diskussioner och genom Eisenhowers medling valde den södra flygeln av de allierades offensiv mot Tyskland (som dominerades av amerikanerna) att göra en gradvis framstöt genom det tungt försvarade Moselleområdet, istället för att gå längre norrut – genom områden som till stora delar saknade befästningar, och där den tyska armén vid två tillfällen gjort genombrytningar med mycket mindre pansar än vad USA:s armé nu förfogade över. Samtidigt försökte den norra flygeln under ledning av Montgomery att göra en genombrytning över Rhen vid Arnhem, men använde bara bråkdelen av de styrkor som krävdes för operationen trots att det fanns stora reserver. Den kraftlösa *Operation Market Garden* försvagades av helt undermåliga underrättelseuppgifter: befälhavarna kände inte till att en tysk elitpansardivision befann sig vid Arnhem, att fallskärmsjägarna skulle hamna rakt på den, och åsamkas ett svårt nederlag av dess överlägsna pansar och eldkraft.⁶

Det omedelbara syftet med den tyska offensiven i Ardennerna var logistiskt: att erövra Liège och Antwerpen och med dem enorma allierade förråd, i första hand av bränsle, som *Wehrmacht* och *Luftwaffe* redan led oerhörd brist av. Det vidare strategiska målet grundades på förhoppningen att de allierades interna motsättningar, och i synnerhet framtidsutsikten att Sovjetunionen skulle ockupera Öst- och Centraleuropa, skulle övertyga britterna och amerikanerna om att sluta en separatfred. Som Hitler sade till sina generaler i december 1944: ”Det har aldrig tidigare i historien funnits en koalition av så olika parter som våra fiender. De stater som nu är våra fiender är de största motsatser som finns på jorden: å ena sidan ultrakapitalistiska stater och å den andra ultramarxistiska; å ena sidan ett döende imperium – Storbritannien; å den andra en koloni, Förenta staterna som väntar på att få kräva sitt arv. Detta är stater som dagligen går åt olika håll... Om vi kan ge den ett par kraftiga smällar, så kan denna konstruerade gemensamma front närsomhelst falla ihop med ett mäktigt dån.”⁷

Hitlers uträkning rotade sig i en envis övertygelse – som han upprätthöll mot sina generalers inrådan (grundad på korrekta underrättelseuppgifter) – att den sovjetiska armén inte skulle kunna återhämta sig så fort som den gjorde och rikta ett slag mot östfronten som i början av februari skulle föra den till tyska gränsen och inom femtiofem kilometer från Berlin. Offensiven i Ardennerna tillfogade de brittiska och amerikanska trupperna svåra förluster – men med katastrofala strategiska resultat för den tyska borgarklassen. Det som skedde var precis vad de militära konspiratörerna från 20 juli 1944 å ena sidan, och Churchill och hans kollegor å den andra, ville undvika: att sovjetiska trupper nådde tyskt territorium och att Sovjetunionen ockuperade Ungern, Österrike och större delen av Tjeckoslovakien.

Så dessa taktiska tyska segrar var i själva verket stora politiska nederlag. Slagen vid Arnhem och i Ardennerna bekräftade att militära segrar inte är mål i sig, utan medel att uppnå politiska mål som man måste formulera och prioritera. Samma sak gäller i viss mån

4 Rommel förstod att tiden skulle vara på de allierades sida om de tilläts upprätta tillräckligt djupa brohuvuden för trupper, stridsvagnar och pansarfordon. Von Rundstedt, å andra sidan, hade rätt när han trodde att det skulle ta tid för de allierade att reda ut de inledande problemen – och under denna period kunde mindre motdrag planeras med stor effektivitet. Se ovan, s.283-86; von Tippleskirsch, *Geschichte*, s.435-36.

5 Jämför Liddell Hart, *Andra världskrigets historia*, del 2, s.233-34..

6 Fraser, *Alanbrooke*, s.438-46; Geoffrey Powell, *The Devil's Birthday*, London 1984. För tyskarnas version av händelseförloppet, se Jacobsen (red), *Kriegstagesbuch des OKW*, band 7, s.391-93.

7 Warlimont, *Inside Hitler's Headquarters*, Novato CA 1964, s.487-88. (Citeras i Kolko, *The Politics of War*, s.371.)

Kesselrings framgångsrika motstånd mot de allierades försök att bryta igenom i Italien. Många experter, inklusive general MacArthur, har hävdad att den italienska fronten var en militär ”skenmanöver”, det vill säga slöseri med krafter som kunde använts bättre i Frankrike eller Stilla havet på en krigsskådeplats av andrahandsbetydelse.⁸ Men så förhöll det sig inte alls. Med tanke på de allierade arméernas överlägsenhet på dessa två fronter, hade en förflyttning av de trettio divisioner som var stationerade i Italien inte gjort någon skillnad för utgången av kriget. Men en framgångsrik genombrytning av dessa divisioner på våren, sommaren och hösten 1944 mot Podalen och därifrån via bergspassen vid Ljubljana skulle ha ändrat Europas karta. De brittisk-amerikanska styrkorna skulle ha nått Budapest, Wien och Prag långt före Röda armén.

Kesselrings ”segrar” var i själva verket segrar för Stalin. De kapitalister som med bitterhet ger Kesselring skulden för att det var ryska soldater som – till priset av stor blodspillan – befriade Centraleuropa från de nazistiska slaktarna, ska naturligtvis skylla lika mycket på de allierade truppernas odugliga militära ledning i Italien. Först i april 1945 besegrades de tyska trupperna i Italien – och vid den tidpunkten hade Centraleuropas öde redan avgjorts. Det är lätt att förstå de upprepade avbrotten i Röda arméns offensiv från slagen vid Kursk och Donets till återerövringen av Kiev, Smolensk, Minsk, de baltiska länderna och Odessa. Röda armén hade brist på motorfordon. Efter varje större framryckning fick man följaktligen enorma problem med att ersätta och reparera stridsvagnar. Hitlers brändajordenpolitik gjorde det i det närmaste omöjligt att uppfylla behoven på platsen. Efter befrielsen av Donets och Ukraina kunde inte en enda stor fabrik där producera militärmateriel så länge kriget pågick. Varje gång *Wehrmacht* drog sig tillbaka blev dess försörjningslinjer allt kortare. Eftersom Tysklands krigsproduktion trots bombmattorna fortfarande var intakt – eller snarare ökade – (produktionen av stridsvagnar, flygplan och artilleri var som högst på sommaren 1944) fick *Wehrmacht* i själva verket mer omfattande förstärkningar än Röda armén. Dess svaga länk var manskap, inte materiel. Men efter de tre föregående årens fruktansvärda förluster började det bli brist på manskap även i Sovjetunionen. Fler och fler kvinnor måste värvas till armén för att ersätta förlusterna av manliga soldater.

De tyska fältbefälhavarna visade sig vara skickliga på att retirera och organisera lokala motoffensiver som gång på gång undergrävde Röda arméns uppbygge av reserver inför planerade offensiver. Den mest framgångsrika av dessa överraskande motanfall gjordes i april 1944 i södra Polen och i augusti 1944 vid Wisła.

Men återigen vann den tyska armén bara tid med dessa uppehållande operationer, utan något uppenbart strategiskt syfte. Röda armén hade däremot ett syfte: att driva *Wehrmacht* hela vägen tillbaka till Berlin. Det tog längre tid än man först tänkt sig, men på det hela taget var det framgångsrikt. Och det innehöll ett antal briljanta manövrer, i synnerhet slaget vid Minsk, där nästan tvåhundra tusen tyska soldater infångades och där *Wehrmachts* centrala armégrupp knäcktes; återerövringen av de baltiska staterna, som innebar att en stor tysk armé inringades i Kurland (norra delen av Lettland); och genombrytningen över Wisła och vidare mot Oder i december 1944 – januari 1945.

Ur strategisk synvinkel var Malinovskijs och Tolbuchins offensiv mot Prut, som inleddes 20 augusti 1944, ännu mer avgörande. Genom att *Wehrmachts* ställningar i Moldavien bröts upp, förändrades på bara några få dagar hela situationen i sydöstra Europa. Det blev oundvikligt för Rumänien och Bulgarien att överge Tredje riket. Amiral Horthy försökte genomföra ett liknande avhopp från Ungerns sida, men lyckades inte riktigt. Framförallt kollapsade hela *Wehrmachts* södra armégrupp – nästan en miljon soldater! – i en militär katastrof som var värre för nazisterna än Stalingrad. Alla planer som Churchill haft för att nå Balkan före Röda armén blev omöjliga att genomföra. De härskande klasserna i sydöstra Europa ”offrades” inte vid Jalta, utan krossades, tillsammans med sina förutvarande tyska allierade, på slagfältet vid Prut.

Samtidigt utvecklades en fruktansvärd tragedi längre norrut på vägen mellan Minsk och Berlin. Sporrade av Röda armé-ledningens tvetydiga appeller, och motiverade av en önskan att med egna krafter befria huvudstaden och upprätta mer gynnsamma styrkeförhållanden för den London-baserade polska exilregeringen gentemot den av Stalin inrättade Lublin-regimen, och även angelägna att skaffa så mycket vapen som möjligt för att försvara sig mot NKVD:s

⁸ Den 28 juni 1944 skrev Churchill till Roosevelt: ”General Wilson... general Alexander... och fältmarskalk Smuts... lade fram möjligheten av ett angrepp österut över Adriatiska havet... och general Wilson ansåg att denna plan skulle ge honom och general Alexander möjlighet att kontrollera Trieste i slutet av september.”

pågående förtryck, reste sig den underjordiska polska *Armija Krajowa* (dominerad av det socialdemokratiska PPS snarare än av borgerliga reaktionärer) i Warszawa mot de tyska ockupationsstyrkorna när den sovjetiska armén nådde Wisła. Upproret grundades på ett dubbelt felaktigt antagande: att Röda armén skulle ansluta sig till, eller åtminstone hjälpa, dem (Stalin hade lovat det när han mötte Mikołajczyk på upprorets första dag – ett löfte som han upprepade i ett telegram till Churchill 15 augusti 1944); och att *Wehrmacht* hade blivit avgörande försvagad längs Wisła. I själva verket hade *Wehrmacht* fortfarande en imponerande styrka för att bemöta både Röda arméns offensiv och upproret i Warszawa. Och Stalin stoppade all hjälp till Warszawa, och lät tyskarna genomföra det smutsiga arbetet att likvidera *Armija Krajowa*, något som han annars tvingats göra själv. Resultatet av denna dubbla felbedömning blev att upproret krossades av nazisterna, trots kämparnas hjältemod. Deras slaktare tog en fruktansvärd hämnd: ”Efter två månaders obarmhertiga strider kunde inte kapitulationen skjutas upp längre, sextiotvå dagar av ändlös fasa och grymhet, med 15 000 av *Armija Krajowas* 30 till 40 000 man döda, befolkningen tvångsevakuerad eller mördad på platsen (av en miljon civila slaktades 150 000 till 200 000), de döda begravda i ruinerna och de sårade liggande utan hjälp på vägarna eller lidande sina sista kval i källare. Den 2 oktober (1944) upphörde striderna: polackerna samlades ihop för att deporteras eller utrotas i gaskamrarna, varefter tyskarna koncentrerade sig på det vansinniga arbetet att jämna Warszawa till marken.”⁹

Röda arméns uppehåll vid Wisła varade fem månader. Förflyttningen från Wisła till Oder genomfördes i januari 1945. I början av mars skulle *Wehrmacht* inleda sin sista större offensiv på östfronten – liknande den i Ardennerna på västfronten – i närheten av Balatonsjön i Ungern, för att täcka tillfartsvägarna mot Wien. Efter en del inledande framgångar bröt offensiven samman på grund av brist på bränsle och reserver.¹⁰

Efter nederlagen i Ardennerna, vid Oder och i Ungern var det tyska motståndet moget för sammanbrott. Arméns två viktigaste industriella försörjningscentra – Ruhr och Schlesien – blev alltmer avskurna från huvuddelen av de tyska väpnade styrkorna och ockuperades strax därefter. Tysklands reserver var slut. Hitler tvekade än en gång mellan att sätta in sina viktigaste styrkor i ett sista desperat försvar runt Berlin eller av den böhmiska industrins hjärtpunkt, men kunde inte samla sina styrkor kring något av dessa två mål. Sedan amerikanerna hade korsat Rhen vid Remagen och britterna vid Wesel i norr, mötte de västallierade Röda armén vid Elbe. Zjukov och Konev förflyttade sina styrkor i en kniptångsrörelse mot Berlin, där *Wehrmacht* gjorde ett sista försök till motstånd och tillfogade Sovjetarmén svåra förluster men utan att kunna ändra på slutresultatet. Hitler begick självmord 30 april 1945. Första maj 1945 vajade den röda fanan över *Reichstag*. Några få dagar senare kapitulerade det tyska överkommandot.

Kunde de brittisk-amerikanska arméerna ha nått Berlin före Röda armén, med tanke på att det sovjetiska angreppet fördröjdes från augusti till december 1944? I början av november 1944 befann sig Röda armén och västarméerna ungefär lika långt från Berlin, och ryssarna stod mot tre miljoner tyska soldater och 4 000 stridsvagnar, medan britterna och amerikanerna mötte en miljon man och 1 600 stridsvagnar.¹¹ Den 11-15 april 1945 var en liknande situation under uppsegling.¹²

Eisenhower utsattes för motstridiga påtryckningar. Vissa (framförallt Churchill – men också USA-generalen Bradley) pressade på för att han skulle gå mot Berlin (man tänkte sig till och med att använda general Gavins fallskärmsjägare). Andra (till exempel Patton) rådde honom att istället göra en framstöt mot Dresden-Leipzig-området och Prag. Utöver politiska överväganden – bland dem inte bara Jalta-överenskommelsen, utan också ett försök att gå förbi britterna och inte låta Montgomery snabbt förflytta sig till Berlin – fanns det två viktiga militära motiv till Eisenhowers tvekan, som fick till slutresultat att man förlorade Berlin: rädsla för de fruktansvärda kostnader som gatustrider i den tyska huvudstaden skulle medföra (han trodde att en erövring av Berlin skulle kosta de västallierade 100 000 man; i själva verket

9 Erickson, *The Road to Berlin*, s.289-90. I det föregående stycket berättar författaren om Stalins cyniska katt-och-råtta-lek med *Armija Krajowa* och Mikołajczyks regering. Upprorets ledare har givit sin egen version av den i T Bór-Komorowski, *Histoire d'une armée secrète*, Paris 1952. Efter år av förtal har officiella polska och sovjetiska historiker nu till största delen återupprättat upproret i Warszawa och dess deltagare.

10 Erickson, *The Road to Berlin*, s.514.

11 *Ibid*, s.426.

12 General Gavin, *On to Berlin*, New York 1979, s.310-11.

förlorade ryssarna 300 000 soldater i slaget om Berlin) och behovet av att så snabbt som möjligt förflytta trupper till fronten i Stilla havet.

I ett samtal med Willy Brandt 1958 sade Eisenhower att om han kunde göra om det på nytt, skulle han säkerligen ha tagit Berlin.¹³ Som det nu förhåller sig, och utifrån tillgängliga fakta, finns inget sätt att säkert avgöra frågan.

I Stilla havet genomfördes slutoffensiven mot den japanska kejserliga flottan och armén på två i stora stycken åtskilda fronter, och med allt mer politiska, snarare än militära syften. I den västligaste delen av Japans ockupationszon ledde Mountbatten de allierade trupperna i en långsam återerövring av Burma. Hans främsta mål – som han i stort sett uppnådde – var att återupprätta britternas styre över Malacka och Singapore och underlätta Frankrikes återerövring av Indokina och den holländska imperialismens återerövring av Indonesien. I Kina skrev Hurley till Roosevelt: ”Britterna, fransmännen och holländarna är sammanbundna av ett gemensamt intresse i Fjärran Östern, nämligen att åter tillskansa sig sina koloniala imperier..., ty utan sina imperier vore de utfattiga och svaga. Detta intresse är också bindande eftersom det grundas på Storbritanniens önskan att i Fjärran Östern upprätta samma sorts dominans från de tre stora imperialistiska nationernas sida som de har inrättat för att kontrollera Väst-europa... Man kan därför förvänta sig att Storbritannien, Frankrike och Nederländerna kommer att strunta i Atlantdeklarationen och alla de löften till andra länder som de avgivit för att få stöd under krigets tidigare skeden.”¹⁴

I Indokina förhindrades sådana initiativ av att Viet Minh startade allmänt uppror och erövrade Saigon och Hanoi, varifrån de dock tvingades dra sig tillbaka under tungt gemensamt tryck från britternas, fransmännens och Chiang Kai-Sheks trupper. Men de gick till reträtt, inte för att kapitulera, utan för att inleda ett ihärdigt folkligt krig på landsbygden som, via Dien Bien Phu och åtminstone delvis tack vare det skydd de fick efter den kinesiska revolutionens seger, skulle föra dem tillbaka till Hanoi 1953.

I Indonesien stödde den japanska militärledningen Sukarno och Hatta i att kräva självständighet omedelbart före den japanska kapitulationen. Holländarna startade ett kolonialt återerövringskrig mot den nationella befrielsekampen, som också sammanflätades med en social revolution, om än i mindre utsträckning än i Indokina. Trots en del vacklan och flera ansatser till förräderi från en i stora stycken korruperad nationell borgarklass, förändrades styrkeförhållandena oerhört snabbt när de väpnade massmobiliseringarna började sprida sig i en befolkning på över etthundra miljoner människor. Den holländska imperialismen tvingades dra sig tillbaka.

I det japanska imperiets östliga utkanter tryckte MacArthur och Nimitz på mot själva Japan. Efter Saipan insåg den japanska härskande klassen att den hade förlorat kriget och började söka en politisk lösning. Ett första försiktigt steg i denna riktning var att avsätta general Tojo som premiärminister. Man gjorde trevare i Moskva, Ankara och Stockholm för att få till stånd vapenvila. Samtidigt fortsatte och till och med hårdnade motståndet, med kamikazehjältemod och massjälvmord bland soldater (som på Iwo Jima), bland soldater och civila (som på Okinawa).¹⁵ Vid slaget i Leytebukten på Filippinerna förlorade den japanska flottan sina sista fungerande reserver. Det japanska flygvapnet var praktiskt taget uttraderat från luftrummet.

Ändå var de högsta amerikanska befälen oroliga för att en invasion av Japan skulle resultera i stora förluster. Farhågorna hade sin grund i erfarenheterna från Saipan, Iwo Jima och Okinawa - man hade mött envist motstånd och självmordsaktioner till vilka det, fruktade MacArthur och Marshall, skulle finnas miljontals villiga kandidater i själva Japan. På Iwo Jima och Okinawa förlorade USA-trupperna 70 000 man, fler än i Normandie. Deras oro förstärktes av förekomsten av den japanska armén i Manchuriet, på omkring 750 000 man, som fortfarande var kraftfull och i stort sett intakt. De fruktade att den skulle kunna kallas hem i sista minuten för att ställas mot den amerikanska invasionsstyrkan. Av detta skäl var USA:s högsta kommando och politiska ledare för att Sovjetunionen skulle gå med i kriget mot Japan tre månader efter det att kriget tagit slut i Europa. Det var det grundläggande motivet till Roosevelts försonliga ton mot Stalin vid Jalta.¹⁶ De räknade med att Kwantung-armén i

13 *Ibid*, s.312. Författaren ger en tjugotre sidor lång sammanfattning av den diskussion som uppstod i den allierade stridsledningen om man skulle gå mot Berlin eller ej.

14 Citeras i Thorne, *Allies of a Kind*, s.593.

15 R Heiferman, i Barker et al, *The Japanese War Machine*, s.195-207.

16 Roosevelt var alltid tydlig med att han var mot att i någon större utsträckning bli indragen militärt på det asiatiska fastlandet: ”striderna på det kinesiska fastlandet måste vi överlämna till ryssarna”. Stimson sade till

Manchuriet med största sannolikhet skulle stanna och kämpa mot Röda armén, för att förhindra att den korsade Yalufloden till Korea eller till och med landsteg i Japan i ryggen på de försvarsstyrkor som kämpade mot USA:s invasion.

Men USA:s flygräder – i synnerhet brandbombningarna som förstörde större delen av Tokyo – hade brutit ned Japans försvarsvilja så mycket att krigsslutet verkade omedelbart förestående. USA och Sovjetunionen bytte nu ståndpunkt - Stalin blev ivrig att gå med i kriget mot Japan (Sovjetunionens krigsförklaring kom 8 augusti) för att lägga vantarna på allt krigsbyte han kunde komma över i Manchuriet och Korea, medan USA med alla medel försökte hindra Sovjetunionen att delta i det slutliga nedläggandet av viltområdet.¹⁷ Beslutet att dela upp Korea i två ockupationszoner längs den 38:e breddgraden, vilket kom att leda till uppkomsten av två separata stater, togs i själva verket ensidigt av Washington och skrevs in i den generalorder nr 1 angående villkoren för de japanska väpnade styrkornas kapitulation som påtvingades kejsaren.¹⁸

Det finns idag föga tvivel om att beslutet att släppa atombomberna över Hiroshima och Nagasaki hade mer politiska än militära motiv.¹⁹ Det spelade ingen som helst roll, som man påstod vid den tidpunkten, för att minska USA:s förluster: Japan stod hursomhelst på randen till kapitulation.²⁰ Om syftet var att hjälpa hovet i Tokyo i dess desperata försök att övervinna ett sista motstånd mot kapitulation bland benhårda militärer, kunde man visat bombens kraft genom att släppa den över en obebodd ö.²¹ General MacArthur slår med eftertryck fast: "Hela min stab trodde (i slutet av april 1945), att Japan stod på sammanbrottets och kapitulationens rand. Jag gav till och med instruktioner om att planer skulle göras upp 'för en tänkbar fredlig ockupation' Japans krafter var redan uttömda, kärnan i dess armé och flotta hade förintats, och det japanska hemlandet låg nu öppet för flygräder och invasion".²² Det ohyggliga dödandet av en kvarts miljon människor genomfördes som en politisk styrkedemonstration gentemot USA:s allierade, i synnerhet Sovjetunionen, i mycket högre grad än mot Japan. Det var ett oerhört brott mot mänskligheten i ett krig som inte saknade exempel på sådana.

En detaljerad och ibland rörande berättelse om vad som hände i Japan innan atombomberna släpptes, om de fredstrevare som redan var på väg, om det ytterst falska i tesen om "risken för en miljon döda amerikaner" (som nyligen serverats i ny form av president Nixon) finns i boken **The Day Man Lost**: "På kvällen, när resten av folket kurade hungriga i utbombade bostäder, roade de makthavande varandra vid luxuösa middagsbjudningar, fester som ofta övergick i nattliga orgier. Det är knappast förvånande att den gamla samurajandan var på tillbakagång. Det var denna ökande demoralisering inom befolkningen som var prins Konoes största bekymmer, och han fruktade att om, eller när, Japan förlorade kriget skulle

Marshall att han "inte trodde att landet skulle stå för" några större trupsändningar till Kina. (Thorne, **Allies of a Kind**, s.523.) Sherwood bekräftar detta: "MacArthurs beräkningar var baserade på antagandet att ryssarna skulle binda de japanska stridskrafternas huvudmassa på asiatiska fastlandet... Ett verkningsfullt inskridande av Sovjetunionen i kriget mot Japan vid midsommartiden .. kunde av allt att döma spara Förenta Staterna förlusten av oräkneliga människoliv..." (Sherwood, **Roosevelts förtrogne**, s.584) I Fjärran Östern, precis som i Europa, var slutstriderna en i huvudsak sovjetisk-amerikansk affär. Se även Stettinius, **Roosevelt and the Russians**, London 1950.

17 Stettinius, **Roosevelt and the Russians**; James Forrestal, **The Forrestal Diaries**, New York 1951, s.55, 74, 78-79.

18 Truman, **Memoarer: Avgörandenas år**, Bonniers 1955, s 338-345. Delningen av landet i syfte att genomföra en militär ockupation diskuterades bara vid Jalta och Potsdam: Moskvakonferensen i december 1945 beslutade om ett förvaltarskap mellan fyra nationer "för att inom fem år förbereda Korea för självständighet". För de komplicerade konflikter som ledde till landets politiska och samhälleliga delning 1948-49, se bland annat McNair och Lach, **Modern Far Eastern International Relations**, s.622-31.

19 "Byrnes hade nämnt för mig att det nya vapnet väntades bli så kraftigt att det kanske kunde utplåna hela städer och döda människor i en omfattning utan tidigare motstycke. Byrnes ansåg att med atombomben i vår ägo kunde vi diktera villkoren vid krigets slut." Truman, **Memoarer**, s.79.

20 "I efterhand håller de flesta historiker nu med om den slutsats som US Strategic Bombing Survey drog: nämligen att japanerna skulle ha kapitulerat utan att man behövde använda atombomben och utan någon invasion.... I mitten av juni (1945)... godkände sex medlemmar ur Japans högsta krigsråd att utrikesminister Togo kontaktade Sovjetunionen 'i avsikt att få slut på kriget, om möjligt innan september'. Vid denna tidpunkt var kejsaren själv personligt inblandad i ansträngningarna...". Gar Alperowitz, "The Use of the Atomic Bomb" i Thomas G. Paterson (red), **The Origins of the Cold War**, s.55.

21 Angående den alternativa möjligheten att utnyttja atombomben på ett rent demonstrativt sätt, se Peter Wyden, **Day One**. Angående stockkonservativa militärer, se den sammanställning som gjorts av Pacific Research Society och som publicerades i Japan 1965 och översattes till engelska under titeln **Japan's Longest Day**, New York 1972.

22 **Douglas MacArthurs minnen**, s.313-314.

massorna vända sig till kommunismen som en lösning.... Det enda sättet att upprätthålla det (gamla kejserliga) systemet.... var att så fort och smärtfritt som möjligt avsluta kriget.”²³

När atombomben släpptes över japanska städer hade amerikanerna för egen, och när så var lämpligt även för sina ”krigsvänners”, vinning redan klargjort tre grundprinciper i politiken gentemot ett besekrat Japan: att ockupationen av landet skulle vara en rent amerikansk affär; att ockupationsmakten skulle behålla kejsaren som en ”maktsymbol”; och att ett mot USA vänligt inställt Japan var önskvärt för att stoppa Sovjetunionens närvaro i Asien. Precis som i Västeuropa försökte USA förhindra all överföring av makt till det lokala motståndet. Generalorder nr 1 garanterade att det japanska styrets sammanbrott i Korea, Filippinerna, Holländska Ostindien och Indokina inte skulle gynna den upproriska nationalistiska och kommunistiska vänstern. Men eftersom enbart en faktisk ockupation skulle garantera att amerikanernas mål uppfylldes, slöt USA fred med kolonialismens eller den korruperade konservatismens bakåtsträvande krafter för att återupprätta den förkrigsvärld som nu befann sig i dödskamp överallt. Washingtons politik i Fjärran Östern mötte föga motstånd i Moskva och det blev först den kinesiska revolutionen som på ett avgörande sätt rubbade den världspolitiska balansen i Asien mot USA:s planer.

Kapitel 16. Resultatet

Krossandet av den tyska, japanska och italienska imperialismen; en avgörande försvagning av deras franska och brittiska motparter; överhuvudtaget en nedgång och fall för den ”direkta” kolonialismen; framväxten av USA-imperialismen som en ledande världsmakt; framträdandet av Sovjetunionen som världsmakt med militär kontroll över Öst- och Centraleuropa; en våldsamt uppgång för de nationella befrielseörelserna i de koloniala och halvkoloniala länderna, alltmer sammanflätad med sociala revolutioner som i Kina; den organiserade arbetarrörelsens återuppvaknande på den europeiska kontinenten, med en hög grad av kampvilja – i synnerhet under perioden 1944-48; en liknande utveckling i Japan och USA, men på en lägre nivå av klassmedvetenhet; kalla krigets utbrott som en styrkemätning mellan USA och Sovjetunionen, vilket ledde till att breda kretsar inom den internationella arbetarrörelsen accepterade ideologin om världens indelning i två ”läger” – sådan var den värld som uppstod ur andra världskriget.

Avgjordes detta resultat i vid konferenserna i Teheran, Jalta och Potsdam? Var det med andra ord resultatet av diplomatisk kohandel, ”misstag” eller till och med ”förräderi”? Till stor del bestämdes resultatet på slagfältet. Europas delning längs linjen mellan Stettin (den polska staden Szczecin) och Trieste stod klart i motsättning till den brittiska och amerikanska imperialismens långsiktiga intressen. Ändå var det ett oundvikligt resultat av att Sovjetunionen bar den största bördan under kriget mot Hitler. 1945 befann sig inte västmakterna i den positionen att de kunde ändra den faktiska situationen i Öst- och Centraleuropa – annat än marginellt. De kunde naturligtvis ha vägrat att lämna delar av Sachsen och Thüringen (vilket Churchill enträget bad Eisenhower om), områden som deras trupper kommit fram till och som låg utanför de gränser man kommit överens om vid Jalta som demarkationslinjer mellan Sovjetunionens och västs ockupationszoner. Washington vägrade detta, för vid den tidpunkten trodde de fortfarande att de behövde sovjetiska trupper i Kina. Men om de hade lyssnat till London, skulle resultatet troligen ha blivit mindre gynnsamt än det blev, eftersom Sovjetunionen troligen skulle ha vägrat att släppa in sina västallierade i Berlin och Wien – städer som var avgörande för västs positioner i Central- och Sydeuropa, men där de inte hade några trupper 8 maj 1945. Om Eisenhower trots tidigare överenskommelser hade låtit amerikanska trupper korsa Elbe till områden där Röda armén under de första dagarna av maj ännu inte hade någon närvaro – i huvudsak Mecklenburg och Böhmen – kan ingen förutsäga vad som hade hänt. Kalla kriget hade säkert brutit ut tidigare. Återverkningarna i både väst och öst skulle ha blivit oerhörda.

På det hela taget skulle kapitalismen inte ha vunnit särskilt mycket men den skulle ha tagit en ödesdigert risk. De jugoslaviska partisanerna hade behållit Trieste. De italienska partisanerna kunde ha intagit Milano och Turin. Revolutionen i Grekland kunde ha segrat. Det kunde ha blivit ett stort folkligt utbrott i Frankrike. Det kunde ha utbrutit omfattande oroligheter i den amerikanska armén och i Storbritannien, inte så mycket på grund av sympatier med Sovjetunionen, även om sådana sympatier var utbredda – utan på grund av allmän krigströtthet. Det är mer än troligt att USA:s ledare valde det som – för dem – var det minst onda.

Båda arméerna stannade i stort sett där de befann sig vid slutet av kriget. På grund av Sovjetstatens klasskaraktär kunde sakernas tillstånd inte ändras med politiska eller diplomatiska medel. De kunde bara ändras genom att fortsätta kriget, det vill säga genom att omvandla det till ett krig mellan Sovjetunionen och USA. Av uppenbara skäl – krigströtthet i USA och Storbritannien; risken för inbördeskrig i Europa; ekonomisk utmattning i Sovjetunionen – var detta inget realistiskt alternativ för någon av stormakterna. Så politiskt och diplomatiskt frystes situationen militärt i stort sett där den var i maj 1945 – vad Europa anbelangar.

Var den stod militärt avgjordes naturligtvis inte bara med hjälp av vapenmakt: slutresultatet uppstod på grund av flera felbedömningar av de imperialistiska och borgerliga staterna. Den grundläggande felbedömningen gjordes av den tyska borgarklassen. Om den hade kapitulerat på sommaren 1944 – eller om sammansvärjningen mot Hitler 20 juli 1944

hade lyckats¹ – hade Europas karta sett helt annorlunda ut idag. När tyska historiker och politiker, och en del av deras anglosaxiska förtäckta trosbröder, skyller Röda arméns ockupation av Östtyskland, Tjeckoslovakien och Ungern på Roosevelts krav på ”ovillkorlig kapitulation”, slår det bara tillbaka på dem själva. Det som stod på spel var trots allt deras egen egendom och statsmakt. Borgerliga politiker och militära ledare som av stolthet, eller på grund av att de – trots alla tecken på motsatsen – hoppas att genom politiska omvälvningar i sista minuten kunna återerövra vad de förlorat på slagfältet, är bara ett gäng oduglingar som inte försvarar sina klassintressen ordentligt.

Det innebär inte att ”ovillkorlig kapitulation” var en klok formulering ur de allierades synvinkel (vare sig Churchill eller Stalin var för den). Den förlängde definitivt kriget genom att inom det tyska överkommandot (och i mindre grad inom det tyska storkapitalet) framkalla en sorts psykologiskt motstånd mot att söka fred. Men framför allt förlängde den kriget på den tyska borgarklassens bekostnad, och den borde ha förstått bättre. Resterna av Tredje riket under amiral Dönitz kapitulerade faktiskt ovillkorligt i maj 1945. Skulle det inte ur deras synvinkel ha varit klokare att göra det på sommaren 1944, när inte en enda soldat – och i synnerhet inga ryska – ännu befann sig på tyskt territorium?²

Något liknande kan sägas om den polska härskande klassen, särskilt dess viktigaste politiska representanter. I två år vägrade Mikołajczyks exilregering envist att acceptera den så kallade Curzonlinjen som Polens östra gräns efter kriget, något som Stalin hade krävt ända från de första förhandlingarna med Storbritannien och vilket Churchill snabbt godtagit. Den vägrade också inse de nya realiteterna genom att inte bereda ett tillräckligt stort antal Moskva-vänliga representanter plats i regeringen. I början var Moskva beredda att acceptera fyra platser av sexton, sedan krävde de hälften, och till slut erbjöds Mikołajczyk fyra platser i den sovjetstödda Lublinregeringen – vilket han accepterade precis som han till sist accepterade Curzonlinjen. Ur den polska borgarklassens synvinkel hade det uppenbarligen varit mer gynnsamt att göra upp med Sovjetunionen så tidigt som 1942 (eller till och med före kriget), när *Armija Krajowa* fortfarande var intakt och Röda armén befann sig långt ifrån polsk mark. Även om det inte går att förutsäga vilken sorts överenskommelse man kunde ha slutit då, kunde det definitivt inte ha varit sämre för den polska härskande klassen än vad man kom fram till 1945. Den polska borgarklassens totala brist på realism, dess främsta kännetecken ända sedan bildandet av det självständiga Polen efter första världskriget, hade sin grund i en felaktig bedömning av Sovjetunionens styrka. Som Hopkins rapporterade till Roosevelt i mars 1943 efter Edens återkomst från Moskva: ”Polackerna tänker förverkliga mycket stora planer efter kriget, och mellan fyra ögon säger de, att Ryssland kommer att vara försvagat och Tyskland krossat, så att Polen kommer att inta platsen som den mäktigaste staten i denna del av världen.”³

Exemplet Tjeckoslovakien bekräftar att inte ens en alltifrån början oreserverad ”vänskaplighet” mot Sovjetregeringen räddade den lokala borgarklassen runt exilpresidenten Beneš från expropriering i slutänden. Ändå var inte detta givet 1945, utan blev ett resultat av kalla krigets utveckling 1946-47.⁴

Det hävdas ofta att Eisenhower och Montgomery medvetet överlämnade ”miljontals tyskar” till den ”sovjetiska diktaturen” genom att vägra att gå med på vapenvila på västfronten. Det är ren demagogi. Fakta visar att det i praktiken skedde en ensidig kapitulation i väst, vilket gjorde det möjligt för de västallierade arméerna att avancera längre österut än vad de annars skulle ha kunnat.⁵

1 Andra nazistledare, befälhavare i *Wehrmacht*, och konspiratörerna från 20 juli 1944 hade alla en mer realistisk bedömning av den militära utgången än Hitler. Generalerna Olbricht och Stülpnagel slog i mitten av juni fast att de allierades överlägsenhet i väst innebar att det var oundvikligt att de inom sex veckor skulle bryta igenom till Paris – vilket är precis vad som hände. De sade också att om man inte snabbt kapitulerade, skulle den ryska armén nå tysk mark, och Tyskland riskera att bli ockuperat och splittrat. Jacobsen (red), **Spiegelbild einer Verschwörung**, s.136, 98 med flera. (Denna bok innehåller protokollen från förhören med 20 juli-konspiratörerna.)

2 På våren 1944 föreslog Göbbels själv för Hitler att man skulle sluta fred med Stalin, med villkoren att Rumänien, Grekland, Bulgarien, Finland, de baltiska staterna och Polen öster om Poznan skulle överföras till Sovjetunionens inflytelsesfär. Hitler reagerade inte. Rudolf Semmler, **Goebbels, Amsterdam**, s.135-37. Japanerna och Mussolini förespråkade också fred med Sovjetunionen 1943. (**Deutschland im zweiten Weltkrieg**, band 3, s.454-55, 423.)

3 Sherwood, **Roosevelts förtroene**, s.466.

4 Vojtech Mastný, **Russia's Road to the Cold War**, New York 1979, s.133-39.

5 De västallierades oärliga spel med Tysklands kapitulation beskrivs av Kolko, **The Politics of War**, s.382-88. Erickson är allt annat än noggrann på denna punkt.

Långt från att koncentrera alla krafter mot Sovjetunionen, hade Hitler och *Wehrmachts* högsta kommando i själva verket byggt upp en enorm armé i väst, in i det sista hållit fast vid sina erövringar i väst (inklusive Norge, Danmark och Holland), använt sina sista reserver (de effektivaste nya stridsvagnarna och flygplanen) till att genomföra en mäktig motoffensiv i Ardennerna under vintern 1944-45, och i detta syfte till och med dragit bort betydande styrkor från östfronten. (Enligt Diana Shaver Clemens fanns i början av 1945 185 tyska divisioner på östfronten, och 147 på västfronten och i Italien – det vill säga mer än fyrtio procent av Tysklands samlade styrkor.)⁶

Om, som ett resultat av denna enorma felkalkyl, ryssarna och inte västimperialisterna var de första att anlända till Berlin, ska den tyska borgarklassen lägga skulden där den hör hemma: på den egna politiska blindheten – förvisso först och främst hos Hitler, men även hos alla de främsta militära befälhavarna och huvuddelen av de politiska företrädarna.

Bakom blindheten låg en typisk imperialistisk arrogans – en vägran att erkänna nederlaget och ett envist fasthängande vid hoppet om ett ”politiskt mirakel” i sista minuten, det vill säga förhoppningen att det oundvikliga ”kalla kriget” skulle förvandlas till ett nytt ”hett krig” mellan västimperialismen och Sovjetunionen innan det ”heta kriget” med Tyskland var slut. Det var den hänsynslöse spelarens envishet, som ända sedan den tyska imperialismens uppkomst varit typisk för breda skikt inom dess ledning (av historiska orsaker som utretts många gånger). Om spelet var förlorat – vilket var oundvikligt – kunde förloraren inte skylla på de spelare som lyckats bättre i hela detta fruktansvärda spel.

Men det är ett faktum, att auktoritativa företrädare för Tysklands storfinans och banker ända från hösten 1943 medvetet förberedde sig för en radikal förändring av den ekonomiska inriktningen och utrikespolitiken i riktning mot att infoga sig i en världsmarknad som dominerades av USA-imperialismen. Detta inbegrep en hel del planering på medellång och lång sikt, för omställning av vapenindustrin till civil produktion, förberedelser inför en satsning på exporten, och en radikal valutareform för att än en gång göra den tyska marken konvertibel.

Många, om inte alla, av dessa planer genomfördes under åren 1945-48. De personer som var med och drog upp planerna – den blivande förbundskanslern Erhard, Emminger (senare chef för *Deutsche Bundesbank*) och Abs, chef för *Deutsche Bank* (den främsta västtyska privata banken) och den grå eminensen Konrad Adenauer – var de som senare faktiskt genomförde dem. Det skedde främst genom Ministeriet för ekonomiska affärer (*Reichswirtschaftsministerium*) och i Arbetsgruppen för frågor om utrikes ekonomiska relationer (*Arbeitskreis für Aussenwirtschaftsfragen*). Deltagarna skyddades från förtrycket av det faktum att den som var ansvarig för ministeriet var Ohlendorf, biträdande SS-chef för det organ som hade ansvar för den inre säkerheten (*Reichssicherheitshauptamt*).⁷ Trots sin anti-marxism sammanfattar författaren Ludolf Herbst helt riktigt vad som stod på spel: ”Det viktigaste var... att bevara den kapitalistiska ekonomiska och sociala samhällsordningen. Inom storindustrin fanns en klar medvetenhet om det faktum att kapitalismens framtid i Tyskland på ett avgörande sätt hängde på hur man genomförde omställningen från en krigsekonomi till en fredsekonomi.”⁸ Ändå visade sig den tyska borgarklassen oförmögen att vidta de politiska och militära åtgärder som krävdes för att i tid genomföra dessa projekt: det var det historiska priset den fick betala för sitt beslut att ge nazisterna och den militära klikken den politiska makten 1932-33.

Samtidigt skrev general Alanbrooke, befälhavare för det brittiska imperiets stab, i sin dagbok: ”Skall Tyskland styckas upp eller gradvis omvandlas till en allierad för att möta det ryska hotet under de kommande tjugo åren? Jag är för det senare och är övertygad om att vi från och med nu måste se på Tyskland i ett helt annat ljus. Tyskland är inte längre den dominerande makten i Europa – det är Ryssland. Landet har... enorma resurser och kan inte undgå att bli det främsta hotet under de närmaste femton åren. Därför, utveckla Tyskland, bygg gradvis upp henne och dra med henne i en västeuropeisk federation.”⁹ Detta var västs verkliga plan för Tyskland.

Den rumänska härskande klassen är ytterligare ett belysande exempel. Den bytte allians-

6 Diane Shaver Clemens, *Yalta*, Oxford 1970.

7 Ludolf Herbst, *Der Totale Krieg*, s.21,437, 352. Ohlendorf hade varit befälhavare för en av SS *Einsatzgruppen* i Ryssland som utpekats som skyldiga till massmord på judar, kommunister, partisaner etc. Han avrättades 1946 av de allierade som krigsförbrytare.

8 Herbst, *Der Totale Krieg*, s.458-59.

9 Fraser, *Alanbrooke*, s.451.

partner först i sista minuten, när Röda armén redan hade knäckt tyskarnas södra armégrupp. Därmed kunde alliansbytet inte stoppa Röda arméns ockupation av landet. Väst hade inte någon möjlighet att komma till undsättning, utan Stalins bödel Vysjinskij blev landets verkliga härskare och den som slutligen exproprierade den rumänska härskande klassen.¹⁰ Man kan tala om det sorgliga ödet för härskande klasser som blev indragna i regionala eller globala styrkebalanser som de bara kunde påverka eller förändra ytterst marginellt. Ändå är denna hjälplöshet i hög grad självförvållad, för den återspeglar den härskande klassens bristande stöd i sitt eget land. Detta var tydligt i fallet Rumänien, vars härskande klass historiskt hade uppvisat en betydande opportunist, och i tur och ordning varit beroende av Preussens makt, Frankrikes diplomati, Tysklands ekonomiska och militära intressen i regionen och slutligen Röda armén. Den rumänska härskande klassen var avskydd av massorna och befann sig knappast i position att mobilisera ett omfattande motstånd bland bönderna mot Vysjinskij's "revolution uppifrån". Till syvende och sist föll den på sin egen inre ruttenhet.

Att först Tyskland och sedan Ryssland så lätt återtog kontrollen över Östeuropa efter dess återuppbyggnad 1918, berodde i sista hand på den borgerliga samhällsordningens djupa politiska, sociala och ekonomiska svaghet i regionen. I denna del av Europa dominerade jordbruket,¹¹ och samhället kännetecknades av underkapitalisering, låg arbetsproduktivitet, arbetslöshet och svält under hänsynslösa och korrumpierade härskande klassers styre. Oftast hade de härskande klasserna samarbetat med nazismen, antingen via formella militära allianser eller genom att delta i många av dess brott under de mörka åren 1941-42. Långt innan Sovjetunionen inledde politiken för "strukturell assimilering" hade Östeuropas gamla politiska och ekonomiska strukturer krossats av kriget. Sovjetledningen betraktade Östeuropa främst utifrån sin fasta föresats att förhindra att en traditionellt fientlig härskande klass skulle återuppstå. För det syftet verkade givetvis det totala sammanbrottet för stora delar av det östeuropeiska samhället till Sovjetunionens fördel. För USA å andra sidan, var frågan om Östeuropa rent principiell; uppkomsten av den "nationella säkerhetsstaten" innebar att alla politiska och ekonomiska block, alla inflytelsesfärer som inte stod under USA:s direkta kontroll, betraktades som fientligt sinnade mot USA och dess strävan efter en integrerad världskapitalism. USA var redo att utnyttja sina enorma kapitalresurser för att dra tillbaka Östeuropa i västs fälla, men hade inte mycket att erbjuda dess folk på det politiska planet.

Utifrån arbetarklassens långsiktiga intressen, för att inte tala om världssocialismens intressen, hade det naturligtvis varit att föredra att massorna i Rumänien och de andra östeuropeiska länderna hade kunnat befria sig själva, med sina egna kampformer. Sovjetbyråkratins "revolution uppifrån" efterlämnade ett otäckt politiskt arv, som på ett djupgående sätt har präglat situationen efter kriget, inte bara i denna del av Europa utan i hela världen. Men detta hade i sin tur bestämts redan tidigare av vad som hände under tjuo- och trettiotalen, det vill säga av den kommunistiska internationals Kominterns inre kris och de arbetande massornas ökande passivitet. Dessutom hade de härskande klassernas hänsynslösa förtryck av arbetarklassen och kommunisterna i Östeuropa och på Balkan bidragit till de negativa val som gjordes av den internationella kommunistiska rörelsen. Det ledde till att den sociala revolutionens seger anfördes av en militär-byråkratisk apparat istället för av äkta folksliga revolutioner. Detta har varit den viktigaste orsaken till den politiska instabiliteten i denna del av Europa ända sedan kriget.

Ingenstans avträdde några betydande territoriella vinster i utbyte mot politiska eftergifter. Den iakttagelsen bekräftas om man jämför resultatet av kriget i Stilla havet med det i Europa. Om Röda armén gick med i kriget mot Japan i sista stund, var det inte som svar på en inbjudan från USA – även om Washington verkligen tryckte på ända tills det stod klart att Japan skulle kapitulera inom några veckor. Sovjetbyråkratin erövrade och behöll greppet om södra Sachalin och Kurilerna för att skaffa sig positioner som kunde påverka uppgörelserna i Fjärran Östern efter kriget. De ville även behålla Port Arthur, men där ingrep den kinesiska revolutionen. Sovjetunionens närvaro i Nordkorea ledde till landets delning, precis som frånvaron av sovjetiska (och för övrigt även brittiska) trupper i Japan ledde till en uteslutande amerikansk ockupation där.¹²

10 Det sovjetiska diktatet utfärdades trots att den rumänska armén definitivt bidrog till det slutgiltiga angreppet på Ungern och Österrike, vid vilket mer än 600 000 rumänska soldater deltog och 120 000 av dem dog. I utbyte tilläts Rumänien återta Transsylvanien.

11 1938 stod Östeuropa (utom Sovjetunionen) för bara åtta procent av Europas totala industriproduktion, och av denna lilla del kom en tredjedel från Tjeckoslovakien.

12 För de sovjetiska och brittiska försöken att med hjälp av diplomatiska medel få in en fot, se Forrestal, **The**

När kriget tog slut befann sig sovjetiska trupper i Manchuriet, och de lämnade landet (efter att ha lagt vantarna på en hel del krigsbyte) eftersom de ändå inte kunde ha stannat – inte mitt under ett inbördeskrig mellan kommunisterna och Chiang Kai-shek, som formellt stöddes av Kreml.¹³ Sovjetledningen stod inför ett olösligt dilemma: den kunde inte kämpa med Chiangs armé mot Folkets befrielsearmé; den ville inte kämpa med befrielsearmén mot Chiangs trupper; den kunde inte förhålla sig neutral till ett massivt inbördeskrig som utspelades inför dess ögon. Enda utvägen ur detta dilemma var att dra sig tillbaka – vilket Sovjetunionen också gjorde.

Vad gäller Iran, drog sig Röda armén tillbaka från det ockuperade Azerbajdzjan i utbyte mot att de imperialistiska arméerna drog sig tillbaka från resten av landet. Det var ett ömse-sidigt politiskt givande och tagande som var grundläggande för den sovjetiska byråkratins strategi under och efter kriget.¹⁴ I Mellanöstern, Italien, Grekland, Turkiet och Iran bugade och böjde sig Stalin till sist för Churchill och senare för Truman, och han förväntade sig att Washington och London skulle göra detsamma i Östeuropa. USA, å andra sidan, drev linjen att inte bara utesluta sin klassfiende utan också sin närmaste allierade, Storbritannien. Amiral King, en av USA:s främsta strateger, var inte den ende som sade nej till all hjälp från den brittiska flottan under ”upprensings”-operationerna mot Japan. Storbritannien uteslöts från ockupationen av Japan, och i Mellanöstern ingrep Truman inte bara för att stoppa Stalin: USA kom snart att ersätta Storbritannien som regionens dominerande makt.

Om andra världskrigets omritning av Europas och Fjärran Österns kartor till stor del avgjordes på slagfältet, och inte vid konferensborden i Jalta och Potsdam, stördes och delvis neutraliserades den militära och diplomatiska realpolitiken av de självständiga klasskrafternas inträde på den politiska scenen. Det rörde sig om klasskrafter som inte kontrollerades av stormakternas militärbefälhavare eller regeringar. Det mest talande fallet är Jugoslavien. Vid Moskvakonferensen i oktober 1944 föreslog Churchill för Stalin att sovjetbyråkratin och den brittiska imperialismen skulle dela 50-50 på inflytandet där. De jugoslaviska arbetarna och bönderna, och det jugoslaviska kommunistpartiet under Titos ledning, var av en annan åsikt. De sopade undan alla försök att påtvinga dem en koalitionsregering som skulle bevara det kapitalistiska produktionssättet, och fullbordade sin socialistiska revolution redan mot slutet av 1945. De jugoslaviska arbetarmassornas och kommunistpartiets vägran att vika sig för Sovjetunionens diktat kom att spela en avgörande roll för den framtida brytningen mellan Tito och Stalin.

Trots att Stalin sade ja till Churchills krav att Grekland helt skulle hamna i Storbritanniens inflytelsesfär, hade massorna även där andra avsikter. Ett långt inbördeskrig följde, och massorna förlorade främst därför att det grekiska kommunistpartiet – till skillnad från sin jugoslaviska motsvarighet – på ett ödesdigert sätt gav upp inför Stalins order och sina egna politiska illusioner, och lämnade över sina vapen i det olycksbådande Varkiza-avtalet i februari 1945, med fruktansvärda konsekvenser som följd.

Det enorma uppsvinget för arbetarklassens kampvilja i Frankrike, och än mer i Italien, frestade hårt på de franska och italienska kommunistpartiernas samarbete med borgarklassen inom ramen för en återupprättad kapitalistisk samhällsordning. Tvärtemot Stalins förväntningar och USA:s förhoppningar sparkade befolkningen i Storbritannien Churchill från makten i de första valen efter kriget, och gav labour en jordskredsseger med ett klart mandat för radikala reformer och för att ge Indien självständighet.

Till och med i Östeuropa ifrågasattes Kremls planer – åtminstone tillfälligt – av självständiga arbetaraktioner i Östtyskland, Tjeckoslovakien och Ungern.¹⁵

Forrestal Diaries, s.68. Även Thorne, **Allies of a Kind**, s.655-56.

13 I ett samtal med USA:s ambassadör Harriman i juni 1944 höll Stalin med om att Chiang Kai-Shek var den ende som kunde hålla ihop Kina. ”Han upprepade sin uppfattning att Chiang Kai-Shek under nuvarande omständigheter var den bästa mannen, och därför måste stödas... Han sade att Förenta staterna skulle och kunde ta ledningen på detta område (Kina), ty varken Storbritannien eller Sovjetunionen kunde det. Vi skulle, föreslog han, skaffa oss ett mer fullständigt inflytande över Chiang Kai-Shek...” Herbert Feis, **The China Triangle**, New York 1967, s.140-41.

14 Angående konflikten i Iran, se Bruce R Kuniholes, **The Origins of the Cold War in the Near East**, Princeton 1980. Sovjetiska och brittiska trupper genomförde 1941 inte bara en de facto ockupation av Iran, utan Kreml gjorde också tarvliga försök att avtvinga den svaga och avväpnade iranska regeringen oljekoncessioner. Å andra sidan verkar det ha gjorts ett genuint försök att inrätta en ”folkdemokrati” i Tabriz 1945-46 – ett försök som övergavs när Truman ingrep med direkta militära hot.

15 Angående de oberoende aktiviteterna i fackförenings- och arbetarråd i Östtyskland och Tjeckoslovakien se Benno Sarrel, **La classe ouvrière d'Allemagne orientale**, och Jiri Kosta, **Abriss der Sozialökonomischen**

I Indonesien och Indokina misslyckades imperialismens och Kremls samtliga manövrer för att begränsa de enorma nationella befrielseörelserna till en ”reformerings” av de koloniala imperierna. Långa krig följde som, i fallet Indokina, slutligen skulle utvecklas till en socialistisk revolution, och, i fallet Indonesien, sluta i blodigt nederlag.¹⁶ I Kina inte minst kunde imperialismen och sovjetbyråkratin inte hindra eller kuva bondeupproren på slätterna i norr och stoppa ett inbördeskrig som skulle leda till den kinesiska revolutionens seger.

Entwicklung der Tchechoslovakei 1945-1977, Frankfurt 1978, s.43-44.

16 En del av denna utveckling berodde på de enorma japanska segrarna 1941-42. De åsamkade västimperialismen en förkrossande prestigeförlust bland de asiatiska massorna – något som den aldrig återhämtat sig från. Detta ökade avsevärt massornas självförtroende och drev på upproren efter kriget. Vissa av dessa förbereddes medvetet av en del japanska krigsherrar. Halliday (**The Political History...**, särskilt s.324-30) ger en god sammanfattning, med en stor och användbar litteraturförteckning. Men han överskattar denna utveckling när han påstår att det fanns en grundläggande skillnad mellan den japanska imperialismens och västimperialismens inställning till de asiatiska massorna. Denna bedömning underskattar allvarligt Japans rasism gentemot de icke-japanska asiatiska folken (till att börja med koreanerna och kineserna – men ingalunda bara de) och den fruktansvärda plundring och det lidande som den japanska ockupationen orsakade i alla ockuperade områden. Det gäller även i Indonesien och Burma där de till en början hälsades med ett folkligt stöd. Detta stöd försvann överallt på grund av den hårda utsugning de införde, trots politisk propaganda och löften.

Kapitel 17. Efterverkningarna

Andra världskriget hade knappt slutat förrän det kalla kriget började. Det förstas övergång i det andra skedde snabbt och utan avbrott – så snabbt att en del historiker och radikala ideologer både till höger och vänster har hävdade att andra världskriget egentligen aldrig slutade eller – vilket egentligen är samma sak – att det tredje världskriget startade 1945.

Dessa uppfattningar är naturligtvis överdrivna. Hitlers och Tojos förhoppningar att den militära alliansen mellan de imperialistiska västmakterna och Sovjetunionen i sista stund skulle bryta samman, och att nya allianser då skulle bli möjliga, förverkligades aldrig. Det militära samarbetet inom alliansen fortsatte ända tills omedelbart efter Tysklands och Japans kapitulation. De spänningar som utvecklades mellan Washington, London och Moskva uppstod inom alliansens ram; de ledde inte till att den bröt samman. Först sedan den gemensamma fienden hade krossats totalt, kom frågan om vem som sedan skulle forma världen att dominera över alla andra frågor.

När började egentligen det kalla kriget? Denna fråga har debatterats bland historiker, öppet i väst, mer indirekt i öst (med tanke på byråkratins behov av att revidera historien) och inom den ”kommunistiska världsrörelsen”. Vissa kommunistiska och sovjetiska författare daterar det kalla krigets inledning till president Roosevelts död, och fortsätter därmed att sprida myten om den ”fredsälskande” Roosevelt till skillnad från den ”aggressive” Truman – en myt utan någon som helst verklighetsförankring. Andra daterar det till förkunnandet av Trumandoktrinen eller till lanseringen av Marshallplanen.¹ Men man måste skilja på två faser i det kalla kriget.

Under den första fasen gällde konflikten politisk och militär kontroll över Östeuropa. Kontrollen (”till Sovjetunionen vänligt inställda regeringar”) hade i det stora hela tillerkänts Stalin vid konferenserna i Moskva och Quebec och i Jalta. Några få månader efter Jalta skrev den amerikanske vice utrikesministern Welles: ”Den sovjetiska regeringen har samma legitima rätt att grunda ett regionalt system i Östeuropa, med samarbetande och vänligt inställda självständiga regeringar i de länder som ligger närmast Ryssland, som Förenta staterna har haft rätt att grunda ett amerikanskt system av tjugoen suveräna amerikanska republiker på det västra halvklotet.”² Samtidigt som den föreslagna uppgörelsen gav imperialisterna i väst, och i första hand britterna, lite att säga till om när det gällde dessa länders politiska, och i synnerhet ekonomiska, öde, innebar den varken ett snabbt tillbakadragande av Sovjetunionens ockupationstrupper eller att ockupationsmakten skulle vara fullständigt ”neutral” gentemot ländernas senare politiska utveckling.³ Att ockupationsmakterna skulle påverka efterkrigspolitiken i de ockuperade länderna var uppenbart utifrån hur de västallierade skötte Italien, där det sovjetvänliga kommunistpartiet avsiktligt uteslöts ur regeringen. Uppgörelsen i Östeuropa, liksom i Italien, återspeglade i det stora hela den militära styrkebalansen på den europeiska kontinenten mellan oktober 1944 och februari 1945. De väst-

1 Under en lång period fördömde kommunistiska författare Marshallplanen som skadlig för den europeiska (kapitalistiska) ekonomin. En tyst omvärdering av denna tes är nu på väg. Således betonar det belgiska kommunistpartiets tidigare parlamentsledamot Nagels i **Un contre-projet pour l'Europe** (Bryssel 1979) att Marshallplanen var av avgörande betydelse för att få igång den kapitalistiska ekonomin i Västeuropa.

2 Sumner Welles, **The Time for Decision**, Cleveland 1944, s.332. Se David Horowitz, **Från Jalta till Vietnam: En kritisk granskning av USA:s utrikespolitik**, Prisma 1966. Men Welles mildrade detta uttalande genom att kräva att man ”inte skulle lägga sig i de europeiska ländernas inre angelägenheter”. Detta var en fullständigt motsägelsefull kombination. I själva verket innebar ”det interamerikanska system” som Welles gav som exempel just att man ständigt och på ett förtryckande sätt ”lade sig i” de latinamerikanska ländernas ”inre angelägenheter”. Samma sak gällde uppenbarligen axiomet att de östeuropeiska regeringarna skulle vara ”samarbetande och vänligt inställda” till Sovjetunionen.

3 Det var vid mötet med Stalin i Moskva i oktober 1944 som Churchill skisserade sina berömda anteckningar som delade upp Balkan och Östeuropa i inflytelsesfärer. Det såg ut på följande sätt: Rumänien 90 procent sovjetiskt, 10 procent brittiskt; Bulgarien 75 procent sovjetiskt, 25 procent brittiskt; Grekland 10 procent sovjetiskt, 90 procent brittiskt; Tjeckoslovakien, Ungern och Jugoslavien 50 procent sovjetiska och 50 procent brittiska. Dessa procentsatser justerades senare under invecklade förhandlingar mellan Eden och Molotov. Churchill, **Andra världskriget: Minnen**, band 6, Skoglunds 1954, s.224.

allierades misslyckande att via Italien bryta in i Tyskland, deras oförmåga att korsa Rhen snabbt efter invasionen i Normandie, och framförallt de effekter som den tyska motoffensiven i Ardennerna fick för de militära målen – vid en tidpunkt då Röda armén svepte in i länderna i Östeuropa – ledde fram till den politiska ”Jalta-andan”.

Men under våren och försommaren 1945 förändrades styrkeförhållandena. Den amerikanska armén var nu fast förankrad på det europeiska fastlandet – i fråga om eldkraft, motoriserade vapen och industriell infrastruktur var den mäktigast i världen. Bland amerikanska ledare fanns nu en växande samstämmighet om att ”det har blivit tid att inta en fast hållning gentemot Sovjetunionen, och våra framtidsutsikter i kriget kan nu inte försämrans ens om Ryssland skulle minska eller ens stoppa sina krigsansträngningar i Europa och Asien.”⁴ I slutet av sommaren hade USA utvecklat atombomben, och med hjälp av landets nya rad av militärbaser kunde det släppa bomben varsomhelst i världen. Frestelsen att utnyttja denna överlägsenhet för att ta tillbaka det som ”tillerkänts” Stalin var förvisso stor. Att Roosevelt dog och Truman tog hans plats betydde föga: utvecklingen var oundviklig. När Truman inledde sin presidentperiod, uppmuntrades han av Churchill och av sin egen militära och politiska stab att gå till frontalangrepp mot Jaltaöverenskommelsen. Harriman, hans ambassadör i Moskva, ifrågasatte öppet Sovjetunionens kontroll över Rumänien och Bulgarien, trots att den i Rumänien utövades med hjälp av en kung som inte alls bara var ett nominellt statsöverhuvud och trots att den bulgariska befolkningens lojalitet mot Sovjetunionen knappast gick att ifrågasätta.⁵ I Ungern ägde fria val faktiskt rum 1945, och kommunistpartiet förlorade. Samma sak hände i Österrike. I Tjeckoslovakien var valen också fria, och även om kommunistpartiet blev det största partiet kunde det inte ensamt bilda regering. Med undantag för Bulgarien var ingen av koalitionsregeringarna i dessa länder kontrollerade av kommunisterna under 1945-46.

Ändå pressades Sovjetunionen alltmer vid Potsdamkonferensen att införa ”verkliga” koalitionsregeringar i Östeuropa. Churchill, som hade blivit besatt av kommunistfaran i Europa, och som på alla sätt uppmuntrade USA-ledningen att skärpa tonen mot Sovjetunionen, blev ”fullkomligt hänförd” när han hörde om den lyckade provsprängningen av atombomben.⁶ Nyheten nådde Truman i Potsdam; enligt Churchill blev han ”en förändrad man. Han sade till ryssarna att veta hut och styrde på det hela taget mötet.”⁷ Och eftersom Polen, av uppenbara geostrategiska skäl, var central för den nya ordningen i Östeuropa blev det utsett till test på om Sovjetunionen skulle acceptera en USA-dominerad värld eller om de skulle driva en egen avvikande strategi. Men för Sovjetunionen var Polen inte förhandlingsbart. Eftersom USA inte hade några egna trupper där kunde landet inte göra mycket åt Polen. Med Grekland skulle det bli annorlunda.

USA uppmärksammade Grekland sedan kongressen beslutat att avbryta låne- och uthyrningsavtalet med sina europeiska allierade. Storbritannien svarade med att minska sin ekonomiska och militära närvaro i Grekland – som vid denna tidpunkt skakades av inbördeskrig. Brittiska finansdepartementet argumenterade för ett tillbakadragande från Grekland. ”Inte ens om vi hade pengarna är jag övertygad om att vi borde använda dem på detta sätt... att, ens med amerikansk hjälp, stödja svaga stater i östra Medelhavet mot Ryssland”, skrev finansministern till premiärminister Attlee i november 1945.⁸ Den brittiska dominansens

4 Amiral Leahys funderingar kring det krismöte som hölls i Vita huset inför diskussionerna med Molotov, som anlände till Washington 22 april 1945. Truman var osedvanligt rättfram vid mötet med Molotov, som klagade: ”Ingen har någonsin tidigare i mitt liv talat till mig på detta sätt.” Daniel Yergin, **Shattered Peace: the Origins of the Cold War and the National Security State**, Boston 1977, s.83.

5 Till skillnad från Ungern och Rumänien skickade Bulgarien aldrig trupper till Sovjetunionen, utan använde dem för att invadera sina grannländer. Röda armén promenerade helt enkelt in i Bulgarien; inte ett skott avlossades mellan sovjetiska och bulgariska trupper.

6 Enligt Alanbrookes dagbok sade Churchill till honom: ”Vi hade nu något som skulle återställa balansen med ryssarna. Hemligheten med detta sprängämne och makten att använda det skulle fullkomligt förändra den diplomatiska jämvikt som hade rubbats efter Tysklands nederlag.” (Citeras i Yergin, **Shattered Peace**, s.120.)

7 **Ibid**, s.117. Vid Potsdam ersattes Churchill av den nye premiärministern Attlee, och Eden ersattes av Bevin – utan att konferensens politiska inriktning överhuvudtaget förändrades. ”Bara engelsmännen, med sin oerhörda pragmatism, skulle kunna släppa in en person som Attlee i de socialistiska leden”, skrev senare den franske utrikesministern Bidault.

8 Finansdepartementet fick till sist som de ville mot utrikesdepartementet i frågan om Grekland. Tack vare dåligt väder och bensinkrisen den vintern beslutade briterna slutligen att ”sätta stopp för det ändlösa sipprandet av brittiska skattebetalares pengar till grekerna”. Det var deras avsikt ”att presentera frågan (om Grekland) i Washington på ett sådant sätt att amerikanerna motiverades att ta över ansvaret”. (Yergin,

sammanbrott gav det amerikanska imperiet tillfälle att resa egna anspråk: det var nu rustat för problem av det här slaget. Inom ramen för det nya antikommunistiska samförståndet framställdes Grekland som en fråga om den amerikanska nationens överlevnad. Marinminister Forrestal sade till Truman: ”Om vi skall ha en chans att vinna måste vi inse att det är en grundläggande kamp mellan vår sorts samhälle och det ryska.”⁹ Han hävdade att ryssarna bara skulle reagera på maktspråk. Den nye utrikesministern Marshall argumenterade på ett liknande sätt: ”Det är inte att skapa panik att säga att vi står inför den första av en rad kriser som kan utvidga Sovjetunionens dominans till (Väst)europa, Mellanöstern och Asien”.¹⁰

Den 12 mars 1946 höll Truman ett tal inför kongressens båda hus där han, utöver att begära 300 miljoner dollar till Grekland och 100 miljoner dollar till Turkiet, framställde händelserna i Grekland som en global kamp ”mellan alternativa livsstilar”: ”Det måste vara Förenta staternas politik att stödja fria människor som kämpar mot att underkuvas av väpnade minoriteter eller genom påtryckningar utifrån.”¹¹ Förkunnandet av Trumandoktrinen kan betraktas som startskottet för kalla krigets första fas.

Efter kriget kombinerade USA diplomatiska och militära påtryckningar med ekonomisk utpressning. USA-imperialismen kom ur kriget med enorm kapacitet inom industrin, jordbruket och finanssektorn, samtidigt som alla dess potentiella konkurrenter var ekonomiskt utmattade. Detta gällde i synnerhet Sovjetunionen. Horowitz citerar en ytterst talande beskrivning av den brittiska tidningen *The Observers* Moskva-korrespondent och Rysslands-expert Edward Crankshaw: ”Att under dagarna efter kriget plågsamt sakta färdas med tåg på den nyöppnade järnvägen från Moskva till den nya gränsen vid Brest-Litovsk var en mar-dröm. Under hundratals och tusentals kilometer fanns inte ett upprätt eller levande föremål att se. Varje stad var alldeles platt. Det fanns inga lador. Det fanns inga maskiner. Det fanns inga stationer, inga vattentorn. Det fanns inte en enda telefonstolpe som stod upprätt i detta enorma landskap, och stora stråk av skog hade huggits ner längs hela linjen som försvar mot partisanbakhåll. Längs hela linjen låg de krokiga järnvägsrälsar som tyskarna rivit upp med speciella tåg utrustade med dragkrokar när de förflyttade sig mot väst. På de försummade fälten kunde man bara se kvinnor, barn och mycket gamla män – och de arbetade bara med handverktyg.”¹²

Alla stormakter som uppstod ur kriget hoppades på amerikanskt ekonomiskt och finansiellt bistånd. Även Sovjetunionen.¹³ Men vad varje enskild makt särskilt ville ha var bistånd som inte skulle innebära minskat oberoende och mindre möjlighet att bestämma sin egen politik som den uppfattades av dess härskande klasser och kaster. Men det var exakt detta som Washington inte var beredd att avstå från 1945. När USA avbröt det direkta biståndet via låne- och uthyrningsavtalet var det ett hårt slag för både Churchill, de Gaulle och Stalin. Amerikanernas vägran att ge lån gjorde frågan om de tyska krigsskadestånden ännu viktigare för Sovjetbyråkratin.¹⁴

De sovjetiska trupperna började plundra ockupationszonerna på en stor del av deras industriutrustning. De gjorde det i Östtyskland. Likaså i Manchuriet. När de började göra samma sak i Rumänien, Bulgarien och Ungern, ledde det med nödvändighet till ökade motsättningar med de lokala borgarklasserna och arbetarrörelsens icke stalinistiska delar. Fröna till kalla krigets andra fas såddes.

Shattered Peace, s.280.) Och det var faktiskt vad som hände: ”Amerikanerna blev rädda för att ryssarna skulle ta över hela Balkan och östra Medelhavet. Efteråt sade finansdepartementets tjänstemän att de aldrig trodde att resultatet skulle komma så snabbt och så våldsamt.” (Dalton, **ibid**, s.280-81.)

9 **Ibid**, s.281.

10 **Ibid**.

11 **Ibid**, s.283.

12 *The Observer*, 3 april 1944.

13 Sovjetunionens krav på krigsskadestånd måste ses mot bakgrund av Hitlers brändajordenpolitik i Vitryssland och Ukraina. I tre typiska order från *Wehrmacht* (21 december 1941, 30 augusti 1943, 7 september 1943) slogs det fast att alla byar skulle brännas ner, oavsett konsekvenser för invånarna; alla livsmedel och jordbruksverktyg avlägsnas; alla fält förstöras; all livsmedelsproduktion omöjliggöras; och all industri-, hantverks- och transportutrustning forslas bort. Carell, **Verbrannte Erde**, s.463-65, 293-95.

14 USA:s Moskva-ambassadör, Harriman, skickade i januari 1945 ett telegram till utrikesdepartementet. Han skrev att Sovjetunionen lade ”stor vikt” vid betydande krediter efter kriget som grund för att utveckla de sovjetisk-amerikanska relationerna. ”Från hans (Molotovs) uttalande fick jag en känsla av att utvecklingen av våra vänskapliga relationer skulle vara beroende av ett generöst lån.” Den 3 januari 1945 lade Sovjetunionen fram en formell begäran om ett lån på sex miljarder dollar. Men 23 april sade Truman uttryckligen till Molotov i Washington att ekonomisk hjälp skulle vara beroende av en tillfredsställande lösning av den polska frågan. (Thomas G Paterson, “Foreign Aid as a Diplomatic Weapon”, i Paterson (red), **The Origins of the Cold War**, s.69, 70, 72.)

Men saker och ting var inte så tydliga i början. Frågan om den tunga industrin i Ruhr skulle monteras ner eller ej var inte förutbestämd. En minoritet inom USA:s borgarklass, representerad av finansminister Henry Morgenthau, hade förordat denna åtgärd. Inte oviktiga delar av de brittiska och franska borgarklasserna tyckte detsamma. Till och med inom det brittiska labourpartiet fanns det en del tvekan.¹⁵ I själva verket inleddes förberedelserna för att börja montera ner Ruhr. Dessa förberedelser blev måltavlan för ett första återuppvaknande av den tyska arbetarklassen, som strejkade i massprotester över hela Ruhr-området mot sådana barbariska åtgärder. Eftersom Stalin hoppades få del av avkastningen utövades starka påtryckningar på kommunistpartiet, både i den östra och de västra ockupationszonerna, för att få partiet att gå emot strejkerna.

I Västtyskland inleddes den tyska stalinismens oavbrutna tillbakagång (kommunistpartiet hade fortfarande ett förvånansvärt stort inflytande omedelbart efter kriget).¹⁶ I Östtyskland var stalinismen den största orsaken till missnöje inom arbetarklassen, och det uppvägde det faktum att enheten mellan kommunister och socialdemokrater var populär. Missnöjet förstärktes av att det krävdes ökade produktionsansträngningar från arbetarnas sida för att skapa en ny fond för ”primitiv socialistisk ackumulation” för att återuppbygga industrin och landet. Till slut skulle detta leda till arbetarrevolten i Östtyskland 16-17 juni 1953 – som tvingade Kreml att göra slut på utplundringen av Östeuropa.¹⁷

I det sammanhanget bör man nämna den urskillningslösa massutvisningen av elva miljoner tyskar från Ostpreussen, Pommern, Schlesien, Polen och Tjeckoslovakien – en oförsvarlig handling. Men det var inte bara Stalins utan samtliga allierades svar på problemen med tyska minoriteter i Östeuropa, och likaså en förutsättning för att kunna flytta Polens östgräns till floderna Oder och Neisse.

När den amerikanska imperialismen beslutat att inte längre hålla Tyskland, Japan och Italien ekonomiskt underkuvade, och gick vidare med Marshallplanen och 1948 års valuta-reformer i Tyskland, blev det kalla krigets andra skede oundvikligt. Med hjälp av Marshallplanen och den till denna knutna *European Payments Union* (som var en del av den västliga samarbetsorganisationen OEEC, sedermera OECD), inleddes de ingående länderna i en världsmarknad som styrdes av världelagen, med USA-dollar som universellt bytes- och betalningsmedel, och USA:s politiska och militära makt som detta heliga styres världsliga arm. För Stalin var valet uppenbart. Antingen skulle de länder som befann sig under Kremls militära och politiska kontroll ekonomiskt sugas upp av den internationella kapitalismen, eller så måste de strukturellt införlivas i Sovjetunionen – det vill säga den kapitalistiska egendomen måste avskaffas där.¹⁸

Det var inget lätt val för den sovjetiska byråkratin. Inte heller genomfördes det överallt och dogmatiskt. Fallen Österrike och Finland visar att det var möjligt med

15 Det är naturligtvis chockerande – och visar Bevins historiska ansvar – att samma parti som i Storbritannien stod för nationaliseringar av kol- och stålindustrin, gick emot nationaliseringar i Ruhr. Och det trots att ägarna befann sig bland nazisternas viktigaste finansiärer och hade profiterat kraftigt på deras plundringar av Europa och införseln av tvångsarbetare i stor skala till Tyskland.

16 Tyska kommunistpartiet (KPD) fick tio procent av rösterna i regionalvalen i Västtyskland 1946-47. Det hade trehundrausen medlemmar och hade viktiga positioner i hela landet i lokala fackföreningar och bland fackliga ombudsmän.

17 De tyska arbetarna i både den östra och de västra ockupationszonerna var starka anhängare av att upphäva det privata ägandet av produktionsmedel. På våren 1946 hölls en folkomröstning i det sovjetockuperade Sachsen och USA-ockuperade Hessen om nationalisering av basindustrierna. 77,7 procent i det förra området och 72 procent i det senare röstade för att beröva kapitalisterna äganderätten. I en kommentar till Stalins önskan att den tyska tunga industrin skulle monteras ner skrev Isaac Deutscher: ”Han kan inte gärna ha förbisett att om denna hans plan, lika orimlig som hänsynslös, hade kommit till utförande, skulle detta ha medfört en upplösning av den tyska arbetarklassen, den förnämsta, om inte den enda sociala kraft till vilken kommunismen kunde ha väddjat och vars stöd den kunde ha påräknat.” (Deutscher, *Stalin*, på marxistarkiv.se, s 312.) Stalins hela strategi gentemot Europa grundades naturligtvis på djup misstro, speciellt mot den tyska arbetarklassen.

18 I april 1945 sade Stalin till Tito och Djilas i Moskva: ”Detta krig är inte som förr; den som ockuperar ett territorium påtvingar det också sitt eget samhällssystem. Alla genomtvingar sitt eget system så långt som deras armé har makt att göra det.” (Djilas, *Conversations with Stalin*, Harmondsworth 1963, s.90.) Redan 1939 hade Trotskij skrivit: ”När jag skriver dessa rader är frågan om de territorier som ockuperas av Röda armén fortfarande höljda i dunkel.... Det är emellertid mer troligt att moskvaregeringen i de områden som står på SSSR:s upptagningslista kommer att genomföra en expropriation av de stora landägarna och förstatligande av produktionsmedlen. Denna variant är troligast inte därför att byråkratin förblir det socialistiska programmet troget utan därför att den varken önskar eller kan dela makten, och de privilegier det senare innefattar, med de gamla härskande klasserna i de ockuperade territorierna.” (”SSSR i krig”, 25 september 1939, i Leo Trotskij, *Till marxismens försvar*, på marxistarkiv.se, s.27-28.)

kompromisslösningar – regeringar som var neutrala och vänligt inställda till Moskva, men upprätthöll kapitalistiska egendomsförhållanden.¹⁹ Även om det inte finns några definitiva bevis, finns det mängder av indicier som pekar på att den tyska borgarklassen, om den gått med på neutralitet och demilitarisering, troligen kunde ha fått återförena sitt land, under i huvudsak kapitalistiska egendomsförhållanden, om än med en större offentlig sektor så som skedde i Österrike 1955.

Stalins efterträdare, speciellt Malenkov, verkar ha tagit steg i den riktningen. Man sände ut trevare till Kurt Schumacher, den tyska socialdemokratins ledare, som troligen skulle ha blivit kansler och ledande person i ett enat Tyskland, och ersatt både Adenauer och Ulbricht. Men hypotesen fick aldrig prövas i verkligheten. Dulles, Eden, Bidault och Adenauer lyckades förhindra det, var och en med sina egna motiv. Så Tysklands delning och uppdelningen av Europa i två olika samhällsekonomiska system – och senare i två olika militärallianser – blev fastställd och institutionaliserad.

I Japan gick Truman och MacArthur 1948 i liknande riktning. Men där blev Koreakrigets utbrott en avgörande vändpunkt. Japans industri blev den främsta materiella basen för ett imperialistiskt krig mot den kinesiska revolutionen. Från och med då inleddes Japans accelererande ekonomiska tillväxt som fortsatt ända sedan dess.

Exakt när Sovjetbyråkratin beslutade sig för att vid sin västgräns skapa en skyddsvall av lydstaten som strukturellt införlivats i Sovjetunionen – det vill säga, där den kapitalistiska statsmakten och egendomsförhållandena störtats med militärt-byråkratiskt tvång ("revolution uppifrån"), med få eller inga folkliga protester – är en intressant fråga.²⁰

Under det tysk-sovjetiska krigets första arton månader, när Röda armén till största delen befann sig på defensiven, verkar inte Stalin ha haft några planer för efterkrigsperioden annat än att få Churchill att gå med på Sovjets gränser från 1941, det vill säga att erkänna det som uppnått genom Hitler-Stalin-pakten: Baltikum, västra Ukraina och västra Vitryssland liksom Bessarabien och norra Bukovina. Churchill och Eden knotade och knorrade – liksom Roosevelt som pressades av en högljudd polsk-amerikansk lobbygrupp inom det demokratiska partiet. Men på det hela taget lutade de åt att gå med på dessa förslag – under förutsättning att den polska regeringen godkände dem.

Efter segern vid Stalingrad började Stalin ändra inriktning. Majskij återkallades som ambassadör från London och utnämndes till vice utrikesfolkkommissarie (senare vice utrikesminister) och ansvarig för förhandlingarna efter kriget om Europas ställning. Hans uppdrag inriktades på frågan om krigsskadestånden. Han fick senare förstärkning av Litvinov.

Under hela 1943 – inklusive vid Teherankonferensen – och första halvan av 1944 stod faktiskt krigsskadestånden och den tyska frågan i förgrunden vid de diplomatiska förhandlingarna och motsättningarna mellan västimperialisterna och Kreml, i mycket högre grad än de polska och östeuropeiska frågorna. De framväxande militära positionerna i Östeuropa var fortfarande långtifrån klara. Den andra fronten var nu etablerad. De allierade arméerna avancerade redan genom Italien mot Centraleuropa. Värdet på det "pris" som dessa manövrer kunde ge i Tyskland och norra Italien – först och främst de industriella bälverken i Ruhr, södra Tyskland, Sachsen, Berlin och Schlesien, och de i Milano och Turin – var mycket större än Polen, Rumänien, Bulgarien, Ungern, Jugoslavien, Grekland eller till och med Tjeckoslovakien.

De allierade arméernas misslyckande att bryta igenom mot Milano och Wien under andra halvåret 1944; Montgomerys misslyckade framstöt över Rhen på hösten 1944; Malinovskijs

19 Så fort Röda armén gick in i Wien installerades Renner som president i Österrike och det upprättades en koalitionsregering med kommunistpartiet som deltagare. Enligt Jacques Hannak lyckades Renner faktiskt lura Stalin. Stalin trodde att han hade en utpressares grepp om den gamle socialdemokratiske ledaren. Det faktum att Renner offentligt hade stött Anschluss vid folkomröstningen 1938 spelade möjligen en roll under denna envig. Men Renner bedömde helt riktigt att de österrikiska massorna inte var intresserade av hans agerande sju år tidigare, utan skulle bedöma honom utifrån hur han försvarade Österrikes oberoende gentemot de sovjetiska ockupationstrupperna här och nu. Det var precis vad som hände. Först accepterade Renner en kommunist som inrikesminister i koalitionsregeringen. Men när kommunistpartiet led ett svidande nederlag i valen 25 november 1945 ersattes kommunisten av socialdemokraten Helmer, som enkelt förhindrade ett kommunistiskt maktövertagande i samband med strejkvågen 1947. (Jacques Hannak, **Karl Renner und seine Zeit**, Wien 1965, s.669-87.) Det är intressant att se att de brittiska och amerikanska imperialisterna, i linje med sitt systematiska motstånd mot koalitionsregeringar med kommunistiskt deltagande i Öst- och Centraleuropa, protesterade kraftfullt när Sovjetunionen inrättade Renners provisoriska regering, bara för att senare ändra sin bedömning. Förvisso hade de vid detta senare tillfälle egna trupper i Österrike.

20 Sherwood, **Roosevelts förtroene**, s.249, s.465-468.

och Tolbuchins genombrytning vid Iași; Titos seger i Jugoslavien – allt detta ändrade situationen radikalt. För första gången blev det sannolikt att Röda armén skulle nå Budapest, Wien, Berlin och Prag före de brittisk-amerikanska styrkorna. Men det var fortfarande osäkert vem som först skulle nå Hamburg, München och Milano. Således hamnade frågan om en uppdelning av Europa i militära ockupations- och inflytelsezoner mitt på den diplomatiska scenen och stod i centrum under kohandeln i Moskva och Jalta.

Förhandlingarna baserades på en i huvudsak realistisk bedömning av de militära styrkeförhållandena i Europa i januari 1945. Som ett resultat av Tolbuchins genombrytning vid Prut och Hitlers offensiv i Ardennerna hade balansen ändrats lite till väst imperialismens nackdel.²¹ Det är nog inte helt fel att tänka sig att det var sent på sommaren 1944 som Stalin, Molotov och andra började föreställa sig att Sovjetbyråkratin skulle kunna ta över flera östeuropeiska länder – även om det ingalunda var förutbestämt exakt vilka. I samtliga fall agerade Stalin på ett i huvudsak pragmatiskt sätt. Hans ambition sträckte sig bara till att gripa möjligheter att kontrollera territorier med minsta möjliga risk (inklusive risk för folkliga revolutioner). Detta var inget nytt. Redan 1939-41 hade det, som ett resultat av Hitler-Stalin-pakten, öppnat sig möjligheter att ta över Baltikum, västra Ukraina och Vitryssland, och Bessarabien. 1944-48 tog han chansen att insätta Moskva-vänliga politiska regimer i större delen av Öst- och Centraleuropa. Men det var en rent militär-byråkratisk operation, grundad på en faktisk överenskommelse med imperialismen – det vill säga uppdelningen av Europa och Asien i inflytelsesfärer – och utan någon som helst avsikt att ”stimulera” en internationell socialistisk revolution.

Det klaraste beviset på att detta alternativ inte stod på dagordningen är vad som hände i resten av Europa. Stalin övergav de grekiska ELAS-trupperna och det grekiska kommunistpartiet och lät dem sakta brytas ner och till sist besegras av den grekiska borgarklassen och den brittiska och amerikanska imperialismen. Han tvingade kommunistledarna Thorez i Frankrike och Togliatti i Italien att helt och hållet kapitulera inför återuppbyggnaden av den borgerliga staten och av den kapitalistiska ekonomin. Så det rörde sig verkligen om att ”klia varandras ryggar” under uppgörelserna efter kriget, först mellan Stalin och Churchill, och sedan mellan Stalin, Roosevelt och Churchill. Kapitalismen vann betydligt mer än Sovjetbyråkratin på detta.

Varför övergick inte kalla kriget i ett riktigt krig, utom i Korea (och inte ens där – och det är viktigt – deltog Sovjetunionen direkt i kriget)? Mäktiga delar av USA:s borgarklass var för att inleda, om inte en fullständig militär styrkemätning med Sovjetunionen så åtminstone konfrontationer ”på randen till krig”. Om sådana konfrontationer till största delen undveks – även om de senare uppstod i Korea och ännu senare vid Dien Bien Phu – var det i grunden av politiska skäl. Trots Trumans och Forrestals hårda påtryckningar införde inte USA:s kongress värnplikt i fredstid 1945. Den amerikanska armén i Europa avmobiliserades till största delen på hösten 1945. Churchill oroades av möjligheten, att USA:s armé skulle lämna Europa, och det blev nästan så.²² Förvisso stärktes USA:s militära närvaro igen efter förkunnandet av Truman-doktrinen, när landet upprättade baser i Grekland och Turkiet, och i och med utvidgningen av NATO sedan Korea-kriget brutit ut. Men under mellanperioden var de kvarvarande amerikanska styrkorna i Tyskland och Österrike inte tillräckliga för att starta krig mot Sovjetunionen.

Men mer grundläggande än dessa tekniska orsaker var de samhällspolitiska skälen. Under perioden mellan atombomberna över Japan och att kalla kriget bröt ut i full skala, ställdes den amerikanska imperialismen inför en alltmer komplicerad rad av kriser. Soldaterna började demonstrera och stod på randen till myteri för att bli hemsända. De amerikanska arbetarna genomförde den största och näst mest militanta strejkvågen i USA:s historia.

21 Flera sovjetiska författare – liksom en del författare i väst – har en tendens att överdriva denna fråga. I själva verket hade Hitler dragit tillbaka elitdivisioner från östfronten bara för att möjliggöra offensiven i Ardennerna. Alla tillgängliga fakta bekräftar att offensiven redan hade upphört – först och främst på grund av brist på bränsle till de tyska stridsvagnarna – och att amerikanerna redan gått till motoffensiv innan Röda armén angrep Oderlinjen eller innan några tyska divisioner drogs tillbaka från västfronten till östfronten.

22 Den skillnad som de amerikanska trupperna medförde i Europa illustreras väl av krisen vid Trieste i mitten av maj 1945. När de jugoslaviska partisanerna försökte utvidga sin ockupation av denna zon bad Truman, via general Marshall, att Eisenhower skulle skicka tre divisioner till Brennerpasset eller ovanför Trieste. Marshall svarade att Eisenhower var beredd att skicka fem divisioner. Truman bad amiral King att skicka USA:s flotta till Adriatiska havet. General Arnold sade till Truman att flera flygdivisioner när som helst var redo att förflytta sig. Truman telegraferade allt detta till Stalin, och krisen löstes. Truman, **Memoarer**, s.167-69..

Inbördeskrig utbröt i Grekland. De franska och italienska arbetarna reste sig, till stor del oberoende av och till och med mot sina socialdemokratiska och stalinistiska ledare – i protester som nådde sin höjdpunkt i en upprorisk generalstrejk i Italien 14 juli 1948 efter ett misslyckat mordförsök på Togliatti. Inbördeskrig rådde i världens mest folkrika land, Kina. Det näst mest folkrika landet i världen, Indien, stod mitt uppe i blodiga omvälvningar efter självständigheten och det var, lika lite som i Indonesien, på inget sätt säkert att den lokala borgarklassen skulle kunna behålla kontrollen. Ovanpå allt detta var det knappast säkert att den enorma amerikanska industriapparaten, som svällt av krigets investeringar, skulle kunna ställas om till civil produktion utan att drabbas av en djup överproduktionskris.

Den slutsats som kan dras av denna rad av problem för den amerikanska imperialismen och den internationella kapitalismen är uppenbar. Trots sin absoluta militära överlägsenhet och industriella och finansiella hegemoni kunde inte USA-imperialismen bemästra alla dessa kriser och konflikter och samtidigt riskera ett ”hett” krig med Sovjetunionen. Redan var Sovjetunionen den näst största militärmakten i världen, med en armé härdad i strid och fylld av självförtroende och känslor av framgång.

I och med att den hade besekrat den europeiska fascismen hade den en oerhörd prestige i arbetarklassens ögon. Men framförallt var det arbetarklassens ökande kampvilja i världskapitalismens nyckelländer och världsrevolutionens framgångar i Kina, Jugoslavien, Grekland, Indokina och Indonesien som, trots sin ojämnhet, ändå visade sig tillräckligt starka för att rädda världsfreden och Sovjetunionen. Pentagon var tvunget att lägga band på sig, för att inte explosionerna skulle bli ännu fler. Och på en mer blygsam nivå fungerade valet av labourregeringen i Storbritannien 1945 som en återhållande faktor.²³

Till syvende och sist var det en fråga om prioriteringar. USA:s borgerliga ledning måste utarbeta en strategi för efterkrigsperioden, vars första uppgift var att stabilisera kapitalismen i Västeuropa, Japan och på hemmaplan. Den gav sig själv rollen som kapitalismens världspolis, men skulle begränsa sina interventioner till lokala krig, det vill säga begränsade kontrarevolutionära krig. Efter att ha kuvat Greklands kamp för självständighet och revolution, vände USA-ledningen uppmärksamheten mot Korea. Och det skulle bli ett mönster: samtidigt som ett fullskaligt angrepp på Sovjetunionen funnits kvar i de militära planernas krigsspel och krigsförberedelser, har det strukits från dagordningen under en hel historisk period. Det är inte aktuellt ens nu.

USA-imperialismen kunde lägga band på sig eftersom den hade en ekonomisk utväg. Det alternativ den valde 1946-48 var att koncentrera sina ansträngningar på att politiskt och ekonomiskt konsolidera kapitalismen i de viktigaste imperialistiska länderna, och att ge dem tillräckliga krediter och tillräckligt utrymme för utveckling för att sätta igång en världsomfattande utvidgning av den kapitalistiska ekonomin. På så sätt skulle kapitalismen kunna stabiliseras politiskt och socialt i sina viktigaste fästen. Andra mål underordnades denna prioritering – även att ”rädda” Kina från kommunismen och ”rulla tillbaka” Sovjetunionen till de gränser och den maktlöshet landet hade före kriget. Med hjälp av lokala socialdemokratiska och kommunistiska partier, och på ett sätt som definitivt leder tankarna till arbetarbyråkratins strategi efter första världskriget, visade sig detta USA-projekt vara ganska framgångsrikt under exakt tjugo år: från 1947-48 till 1967-68.

23 Atlees ingripande mot MacArthurs planer att använda atombomben i Korea efter de amerikanska truppernas massiva nederlag mot den kinesiska befrielsearmén var troligen en av de viktigaste anledningarna till att den inte legitimerades efter Hiroshima och Nagasaki.

Kapitel 18. Arvet

Andra världskriget efterlämnade ett svindlande arv av ödeläggelse. Åttio miljoner människor dödades, om man räknar med dem som dog av svält och sjukdom som ett direkt resultat av kriget. Det var åtta gånger så många som under första världskriget. Dussintals städer förstördes praktiskt taget fullständigt, speciellt i Japan och Tyskland. Materiella resurser som kunde ge världens alla fattiga mat, kläder, tak över huvudet, förstördes av rent destruktiva skäl. Skogar höggs ner och jordbruksmark förvandlades till ödemark i en skala som inte skådats sedan trettioåriga kriget eller mongolernas invasion av det islamiska imperiet.

Ännu värre var den destruktiva ödeläggelse som drabbade människors sinnen och beteenden. Våld och barbariskt åsidosättande av grundläggande mänskliga rättigheter – först och främst rätten till liv – bredde ut sig i större skala än någonsin under och efter första världskriget – som redan det var helt katastrofalt i detta avseende.

Barbariet nådde sin höjdpunkt med skapandet av Bomben – ett sannskyldigt koncentrat av senkapitalismens grundläggande destruktiva krafter. Sedan 1945 har hotet om den slutgiltiga förintelsen svävat över mänskligheten, i form av det ödesdigra svampformade molnet. Denna skugga förgiftar redan hundratusentals människors kroppar och ättlingar och förgiftar deras sinnen. De direkta långsiktiga effekterna av strålning och radioaktivt nedfall från atombomber och provsprängningar går inte ens att beräkna – och är till stor del okända.

Var all denna förstörelse meningslös? Har den internationella kapitalismen trätt fram ur andra världskriget utan att ha löst någon av de grundläggande motsättningar som ledde fram till kriget – inte bara de strukturella motsättningarna utan även de konjunkturella? I början av sjuttioalet skulle många observatörer kategoriskt ha svarat nej på den frågan, eftersom det i motsats till under mellankrigsperioden verkade som om den internationella kapitalistiska ekonomin hade upplevt två decennier (i de anglosaxiska länderna nästan tre) av aldrig tidigare skådad tillväxt, endast avbruten av mindre recessioner, och en lång historisk period med låg arbetslöshet och en imponerande ökning av de arbetande massornas materiella levnadsstandard i de imperialistiska länderna.

Idag är det uppenbart att den tjugofem år långa efterkrigsboomen enbart var en mellanakt, en ”lång expansiv våg” i den kapitalistiska ekonomin som följde på mellankrigsperiodens ”långa depression”, och denna långa våg kommer själv att följas av en ännu längre ”lång depression” än perioden 1913-39.¹

Förvisso såg vi under denna mellanakt ett nytt språng framåt för produktivkrafterna – den tredje teknologiska revolutionen – och en avsevärd ökning av den internationella arbetarklassens materiella välstånd och genomsnittliga färdigheter och kunskap, för att inte tala om en stor ökning av antalet lönearbetare. Även om de materiella och intellektuella framstegen var mycket ojämnt fördelade mellan mer och mindre utvecklade kapitalistiska länder, ökade de basen för att bygga världssocialismen. De materiella förutsättningarna för en socialistisk värld av överflöd och ett världsomspännande bortvittrande av den samhälleliga arbetsdelningen mellan ”styrande” och ”styrda” var mycket bättre 1970 än 1939, för att inte tala om 1914. De är ännu bättre 1985.

Men samtidigt blir det pris mänskligheten måste betala för världssocialismens fördröjning, för den förfallande kapitalismens överlevnad, alltmer skrämmande. Tendensen att produktivkrafterna omvandlas till destruktivkrafter visar sig inte bara i periodiskt återkommande överproduktionskriser och världskrig.² Den visar sig också alltmer obevekligt på produktionens, konsumtionens, de samhälleliga förhållandenas, hälsans (inklusive den mentala hälsans) område, och framför allt i den oavbrutna raden av ”lokala” krig. Detta globala pris i form av mänskligt lidande, död och hot mot mänsklighetens själva överlevnad,

1 Angående detta ämne, se Ernest Mandel, *Senkapitalismen del 1*, *Senkapitalismen del 2*, och *Långa vågor i den kapitalistiska utvecklingen*, alla på marxistarkiv.se.

2 Vi får inte glömma att under hela 30-talet låg många europeiska länders industriproduktion och reallöner under 1913 års nivå.

är återigen svindlande. Det överträffar allt som någonsin skådades under första eller andra världskriget.³

Det räcker med två iögonenfallande exempel för att understryka denna punkt (och det går att räkna upp många fler). Sedan 1945 har det inte gått ett enda år utan "lokala" krig någonstans i världen, ofta på flera ställen samtidigt. Huvuddelen av dessa är imperialistiska kontraprevolutionära interventionskrig mot framväxande nationella befrielseörelser och framväxande eller segerrika sociala revolutioner. Det totala antalet dödade i dessa krig är redan lika stort som eller större än under första världskriget.

Den profitinriktade standardiserade massproduktionen förvrider människors konsumtion och mänskliga behov och leder därmed till en ökad börda av sjuklighet och död. Det innebär inte bara överproduktion och konstgjord inskränkning av livsmedelsproduktionen i väst, samtidigt som det råder hunger och svält i syd. Det innebär också en växande flod av meningslösa, skadliga, förgiftade konsumtionsvaror, inklusive förgiftad mat, i västländerna själva. Resultatet är en dramatisk ökning av de så kallade "välfärdssjukdomarna", som cancer och hjärtkärlsjukdom, vilka orsakas av förgiftning av luften, vattnet och våra kroppar. Än en gång är dödsiffrorna svindlande. Och det hot som förgiftad luft, hav, vatten och skogar medför för mänsklighetens själva överlevnad är lika stort som hotet om kärnvapenkrig.

I den meningen löste verkligen inte andra världskriget någonting, det vill säga det avskaffade inte någon av de grundläggande orsakerna till den allt större krisen för den mänskliga civilisationens och mänsklighetens överlevnad. Hitler är borta men de destruktiva och barbariska tendenserna blir allt starkare, men de tar sig mer varierade former och koncentreras inte i ett enda skeende, förutsatt att ett tredje världskrig kan undvikas.⁴ Ty destruktivitetens underliggande orsaker finns kvar. Det är konkurrensens expansionistiska dynamik, kapitalackumuleringen och imperialismen som alltmer vänder sig mot sig själv, det vill säga slår tillbaka som en bumerang från "periferin" mot "centrum" med all den destruktiva kraft som denna expansion och självhävdelse innehåller när den ställs inför miljoner, om inte hundratal miljoner, människors ökande motstånd.

Militariseringen av USA återspeglar att denna expansionism och destruktivitet blivit varaktig, trots specifika historiska omständigheter. Gentemot marxisterna hävdade Joseph Schumpeter att imperialismens rötter i huvudsak var förkapitalistiska, halvfeodala – absolutistiskt militaristiska – och inte kapitalistiska affärsintressen.⁵ Han försökte leda det i bevis genom att påpeka att världens starkaste kapitalistiska land, Amerikas förenta stater, inte hade någon armé eller krigsmakt att tala om. Han gick så långt att han upprepade detta argument, som han först fört fram omedelbart efter första världskriget, under andra världskriget, i sin klassiska **Capitalism, Socialism and Democracy** (1943), "Kapitalism, socialism och demokrati". Det är en av de senaste femtio årens få borgerliga historiska studier som är värd att nämnas, och klart överlägsen Poppers kritik av Marx, för att inte tala om Hayeks anti-socialistiska gormande.⁶

Det är sant att den amerikanska kapitalismens speciella historiska villkor – expansionen västerut i Nordamerika och svagheten hos lydstaterna i dess latinamerikanska inflytelsesfär – gjorde det möjligt för den att expandera geografiskt med förhållandevis lite våld (i vart fall betydligt mindre än vad de europeiska kapitaliststaterna eller Japan använde). Senare, efter första världskriget, var det USA-imperialismens enorma industriella och ekonomiska överlägsenhet som återigen gjorde att en "fredlig" expansion (givetvis inte utan att använda "maktspråk" här och var) var ett effektivare sätt att härska än direkt ockupation och militära äventyr i stor skala.

Som en följd av andra världskriget förändrades allt detta. För det första innebar det världsherravälde som USA-imperialismen hade erövrat att den alltmer måste spela rollen som kapitalismens världspolis. På så sätt övervanns delvis och tillfälligt motsättningen mellan produktivkrafternas internationalisering och nationalstatens överlevnad. Men USA kunde inte fylla den rollen utan ett kraftfullt och växande militärt etablissemang. USA-imperialismen

3 Under USA:s bombningar av Indokina 1964-73 släppte man lös mer än tre gånger så mycket destruktiv sprängkraft som under hela andra världskrigets bombningar i både Europa och Asien och under Koreakriget: 7,5 miljoner ton bomber, varav 400 000 ton napalm.

4 Enligt Amnesty International praktiseras tortyr idag regelbundet (det vill säga är institutionaliserat) i mer än femtio länder.

5 Joseph Schumpeter, **Zur Sociologie der Imperialismen** (1919), utgiven på engelska under titeln **Imperialism and Social Classes** (New York 1951).

6 Se till exempel F A Hayek, **Vägen till trälldom**, Timbro, 2004.

måste bokstavligen konfronteras med alla motsättningar inom den internationella kapitalismen – och alltmer möta dem med förtryck och hot om förtryck.

Under kapitalismen – och i synnerhet imperialismen och dess ”senkapitalistiska” skede, som kännetecknas av att enorma mängder kapital ständigt letar efter nya investeringsområden – innebär en växande krigsmakt tillväxt för industrisektorn och för kapitalistiska företag som inriktas på vapenproduktion. De har ett speciellt intresse av sådan produktion, eftersom de får en stor del av profiterna, som garanteras av staten genom ständigt ökad rustning. Därav framväxten av det ”militärindustriella komplexet”, för att citera Eisenhower, som själv var en general som blev USA:s president.

Så Schumpeter hade fel, och marxisterna trots allt rätt, när det gäller (det belysande) fallet USA. Trots alla dess historiska säregenheter och ”unika drag” härstammade USA:s militarisering direkt ur den amerikanska storfinansens och imperialismens behov, om än ett halvt sekel efter Storbritannien, Frankrike, Tyskland, Italien och Japan.

Men det är ingalunda slutet på denna berättelse. Trots att USA-imperialismen var så mäktig kunde den inte ensam med bara sina egna trupper och militära resurser samtidigt konfrontera Sovjetunionen, den permanenta revolutionens utveckling i de koloniala och halvkoloniala länderna, och en periodvis bångstyrig och revolterande arbetarklass i flera imperialistiska länder. Den behövde allierade och var tvungen att odla dem, i första hand med ekonomiska medel. Som ett resultat drabbades USA-imperialismen för första gången av lagen om ojämn och sammansatt utveckling.

När USA inledde återuppbyggnaden och konsolideringen av den västtyska och japanska imperialismen (precis på samma sätt som landet tidigare hade hjälpt till med återuppbyggnaden och konsolideringen av deras franska och italienska motsvarigheter), inleddes en process som, till följd av det nederlag och den ödeläggelse som dessa länder hade drabbats av, gav dem möjlighet att uppnå en snabbare tillväxt av industrins genomsnittliga produktivitet och en modernare industriprofil än USA självt. Således hade uppbygget av den amerikanska militärapparaten också som funktion att pressa USA:s motvilliga allierade att inte överskrida vissa gränser för det finansiella, kommersiella och industriella oberoendet inom alliansen – en funktion som gradvis undergrävdes av att den finansiella och industriella styrkebalansen försköts till USA-imperialismens nackdel. Så trots den amerikanska militära överlägsenheten, varade inte ”dollarns välde” och USA:s dominans genom ägande/kontroll av de multinationella företagen mer än tjugo år efter andra världskriget. Och om man påminner sig att Sovjetunionens industriella och militära makt växte, så att USA:s monopol på att inneha och använda kärnvapen bröts på 50-talet, varade det ”amerikanska århundradet” i knappt ett decennium. Bretton Woodsöverenskommelsen, dollarns välde,⁷ de USA-kontrollerade multinationella företagens välde, innebar att USA-kapitalismen och världskapitalismen efter 1945-48 kunde undvika ett ekonomiskt sammanbrott av samma slag som den stora depressionen. Men dessa fördelar undergrävdes gradvis, och det ledde slutligen till den långa depression som inleddes i slutet av 60-talet och början av 70-talet.⁸

Efterkrigsboomen var inte ett automatiskt resultat av att USA-imperialismen valde en ”fredlig” kommersiell och finansiell expansion, det vill säga Marshallplanen, en massiv kapalexport, och allt som härrörde från detta. Dess förutsättning var att det blev ett slut på det arbetaruppsving som startat efter kriget i flera imperialistiska nyckelländer, i synnerhet Italien, Frankrike och Japan, där kampviljan till stor del kanaliserades genom kommunistpartierna och därför sågs som ett direkt hot av USA-imperialismen. Men även i USA skedde ett övergående uppsving,⁹ om än inte lika politiserat och radikaliserat.

Under dessa omständigheter blev klasskampen i de viktigaste kapitalistiska länderna och

7 Detta blev naturligtvis oundvikligt på grund av de ohjälpliga skador som andra världskriget orsakade på den brittiska imperialismens finanser, handelsflotta och örlogsflotta. I ett mycket talande dokument från mars 1943 (som citeras i Howard, **Grand Strategy**, s.632-36), slog de brittiska myndigheterna fast att ”medan USA:s position inom sjöfarten blir allt bättre och sannolikt lär fortsätta att bli det, blir den brittiska importsituationen allt sämre”. 1937 importerade Storbritannien nästan fem miljoner ton per månad. I slutet av 1940 och början av 1941 hade denna siffra minskat till två och en halv miljoner ton, till två miljoner ton sommaren 1942, och till en och en kvarts miljon ton mellan november 1942 och februari 1943. 1941 hade man byggt upp förråd av livsmedel och råvaror utöver olja på fyra miljoner ton över en minsta säkerhetsnivå. I april 1943 låg man en miljon ton under detta ”absoluta minimum”. Vad gäller den finansiella situationen var den ännu sämre. De brittiska tillgångarna utomlands hade praktiskt taget försvunnit. Deras dollartillgångar var under en miljard dollar.

8 E Mandel, **The Second Slump**, tredje utgåvan, London 1986.

9 Angående strejkvågen i USA efter kriget se Jeremy Brecker, **Strike**, San Francisco 1972.

i internationell skala på ett speciellt – och ojämnt – sätt sammanlänkad med utvecklingen av stormaktsrelationerna och av det kalla kriget. Det gällde inte en stor del av de stora arbetarstriderna – som till exempel strejkvågen i USA efter kriget och de första omfattande vilda strejkerna i Belgien och Frankrike, som ledde till att kommunistpartierna tvingades lämna koalitionsregeringarna på grund av påtryckningar från arbetarklassen (och inte från den amerikanska imperialismen eller från den europeiska borgarklassen). Men när dessa strider delvis led nederlag, samtidigt som kapitalet ökade sitt förtryck (där Taft-Hartley-lagen, som bland annat inskränkte strejkrätten, och det gradvisa undergrävandet av fackföreningarnas styrka i USA var de mest betydelsefulla exemplen) och kommunistpartierna gick från regeringskoalitioner till ultravänsteristiska gester, innebar det att arbetarklassens kampvilja minskade – till och med i Storbritannien, där labourregeringen som hade en stor parlamentarisk majoritet och hade genomfört viktiga reformer, hade den största möjligheten att fortsätta att driva en rak linje. Samtidigt som kapitalismens stabilisering i de viktigaste imperialistiska länderna gjorde det möjligt för boomen att starta från en gynnsam utgångspunkt – att den första vågen av arbetarradikalisering och kampvilja efter kriget ebbat ut – innebar det att de framväxande styrkeförhållandena mellan klasserna fick en speciell utveckling, helt annorlunda den som varit efter 1923.

Ingen arbetarklass i något imperialistiskt land led ett förkrossande nederlag. Även om det kalla kriget orsakade en avsevärd ideologisk och organisatorisk splittring inom arbetarrörelsen, tvingade det också imperialismen att betala ett högt pris för att hålla ”hemmfronten” relativt lugn. Efterkrigsboomen i västsamhället – som åtföljdes av en ny tillväxt av lönearbetet, genom industrialisering – och arbetarnas ökande förväntningar och ihärdiga ansträngningar att förverkliga dem genom fackliga strider och politiska initiativ (utom i USA), ledde till att den organiserade arbetarrörelsens styrka i de imperialistiska länderna stadigt ökade. Den nådde en aldrig tidigare skådad styrka, både i och utanför fabriker. Under en period verkade tillväxten underblåsa boomen genom en växande masskonsumtion av konsumtionsvaror och bostäder. Men vid en viss punkt, som symboliseras av maj 1968, blev motsättningarna mellan denna tillväxt och den kapitalistiska ekonomins normala funktionssätt uppenbara.

Å andra sidan var förutsättningarna för det ”amerikanska århundradet” de multinationella företagens välde och den tredje teknologiska revolutionens effekter på råvarornas område (”naturliga” råvaror ersattes gradvis med fabriksstillverkade). Det underlättade imperialismens övergång från direkt till indirekt dominans över ”tredje världen” (från kolonialism till nykolonialism) utan att världens profiter (världens mervärde) på något påtagligt sätt omfördelades till förmån för de härskande klasserna i tredje världen. Under hela efterkrigsperioden fortsatte som regel flödet av värden från syd till norr, och det underblåste både ”boomen” själv och de nationella befrielseörelsernas revolt mot denna superexploatering. De gamla kolonialimperierna föll samman. Men försöket att stabilisera ett nytt, ”indirekt” USA-imperium bröts gradvis ner.¹⁰

Inte heller utifrån den synpunkten har andra världskriget löst någonting för kapitalismen på strukturell nivå. Mellan 1948 och 1968 stabiliserades kapitalismen och blomstrade i väst. Men priset blev en ständig kris i tredje världen och en alltmer explosiv situation i Västeuropa, som exploderade 1968. Imperialismens kris hade inte lösts. Inte heller krisen för de kapitalistiska produktionsförhållandena. Fristen kunde inte användas för att reparera barriärerna. Sprickorna blev allt vidare. Och genom dem skulle revolutionens flodvåg åter bryta fram. Det är fortfarande den bästa chansen – faktiskt den enda chansen – att undvika ett tredje världskrig. Mänskligheten kan bara rädda sig från undergång genom att upprätta en

10 Det brittiska imperiets sönderfall i Indien är en slående bekräftelse av den ryske marxisten Plechanovs tillämpning av den historiska materialismen på frågan om individens roll i historien. Han hävdar att när det uppstår historiska behov (klassintressen) av en viss sorts personlighet, kommer händelserna att skapa den – i själva verket flera sådana personligheter. För att så smidigt som möjligt hantera tillbakadragandet från Indien hade den brittiska imperialismen tillgång till inte bara en ”lord från labourvästern”, ättling till en adlig familj och vän till Nehru och Gandhi – Sir Stafford Cripps – utan också en ättling från själva den kungliga familjen, Lord Mountbatten. David Cannadine sammanfattar hans roll på ett träffande sätt: ”Hans progressiva uppfattningar, hans erfarenheter öster om Suez, och hans nära band till kungen själv, gjorde honom till den idealiske personen att avsluta britternas styre i Indien 1947.... När han föddes satt drottning Victoria på tronen, det brittiska imperiet var det största i världen någonsin, och ett pund var inte bara värt tjugo shilling utan också fem dollar. När han dog bodde Mrs Thatcher på Downing Street nr 10, den brittiska flottan var en skugga av sitt forna jag, det brittiska imperiet hade vittrat sönder till Samväldet, och pundet var värt mindre än två dollar”.

förnuftig kontroll över de internationella och inhemska förhållandena, det vill säga genom att avskaffa konflikter och konkurrens mellan klasser och nationer. Och detta mål kan man bara uppnå med hjälp av en demokratisk socialistisk världsfederation.

Tillägg: De materiella, sociala och ideologiska förutsättningarna för nazisternas folk mord.

[Ett föredrag som Mandels höll under ett symposium om nazismens folk mord i Bryssel 1988. Översatt från Gilbert Achar (red), *The Legacy of Ernest Mandel*.]

1. Det som möjliggjorde Förintelsen – en hittills unik händelse i historien – var för det första en biologisk variant på en ultrarassistisk ideologi, en extrem form av social darwinism. Enligt denna lära fanns det 'undermänniskor' (*Untermenschen*) som det var berättigat och t o m viktigt att utrota. För de som upprätthöll denna ideologi var judarna 'ohyra som skulle utrotas', svarta är 'apor', 'den ende gode indianen är en död indian' o s v. Läran om extrem biologisk rasism föll inte från himlen. Den hade sin materiella grund i en samhällsekonomisk och politisk praktik som behandlade vissa människor så omänskligt att det nästan blev nödvändigt med ett ideologiskt berättigande – en ideologi av avhumanisering – och att 'neutralisera' förövarnas dåliga samveten och individuella skuld känslor (se Himmlers tal den 6 oktober 1943).
2. Nazisternas systematiska avhumanisering av judarna är ingen isolerad händelse i historien. Liknande fenomen sågs i förhållande till slaverna under antiken, barnmorskor ('häxor') under 1300- och 1600-talen, Amerikas indianer, svarta som såldes som slavar, o s v. Offren för dessa händelser kan räknas i miljoner, inklusive kvinnor och barn. Om ingen av dessa massakrer fick en lika systematisk, massiv omfattning som Förintelsen, så berodde det inte på att mördarna var 'mänskligare' eller mer barmhärtiga än nazisterna. Det beror på att deras resurser liksom deras samhällsekonomiska och politiska planer var mer begränsade.
3. Det är inte sant att nazisternas planer på utrotning bara riktade sig mot judarna. En lika stor andel av zigenarna utrotades också. På lång sikt ville nazisterna utrota etthundra miljoner människor i Central- och Östeuropa, framförallt slaver. Att utrotningen inleddes med judarna berodde delvis på Hitlers och vissa av hans närmaste mäns vansinniga tro på 'judarnas internationella sammansvärjning', men det fanns också delvis en mer praktisk orsak. Innan de skulle utrotas måste slaverna arbeta (därför 'justitie'-minister Thieracks ord: '*Tod durch Arbeit*' ['Död genom arbete']). Det må vara rätt eller fel, men nazisterna trodde att judarna skulle vara mindre fogliga, inte lika lätt skulle låta sig begränsas till fullständigt resignerade analfabeters slaveri som de andra 'underlägsna raserna'. I deras sinnen innebar det att judarna måste dödas (inklusive att låta dem arbeta sig till döds) i läger, inte i delvis 'öppna' byar och städer (som var det öde man förutsåg för ryssar, polacker, rutener, ukrainare och andra, som sedan stod i tur för utrotning).
4. Läran om den judiska rasens underlägsenhet ('undermänniskor') är i dagens mest fanatiska antisemiters hjärnor knutet till myten om den 'internationella judiska sammansvärjningen' för att gripa makten i världsskala och 'suga blodet ur' alla folk. De gemensamma verktygen i denna sammansvärjning antas vara det spekulerande (bank-) kapitalet, den marxistiska socialismen (senare bolsjevismen), frimurarna, och t o m – jesuiterna! Denna myt hade inte tyskt utan snarare ryskt ursprung (de ökända Protokollen från Sions äldsta, som var ett påhitt från tsarens hemliga polis (ochranan)). I slutet av 1800-talet var den mycket mer utbredd i Frankrike, Storbritannien, Österrike, Ungern och Polen än i själva Tyskland. Den ukrainske ledaren Petliura, som låg bakom pogromer som på relativt kort tid dödade mer än 100.000 judar, var förtjust i denna myt. Det finns ingen anledning att betvivla att han hade varit förmögen att tänka ut och genomföra Förintelsen om han hade haft de nödvändiga materiella och tekniska förutsättningarna.
5. Läran om den biologiska rasismen kan ses i ett mycket större sammanhang: framväxten av läror som var människofientliga, antiprogressiva, och mot jämlikhet och frigörelse. Läror som öppet hyllade det mest extrema och systematiska våld mot hela grupper av människor ('fienden') och fick en omfattande spridning i slutet av 1800-talet. Det förefaller i detta avseende obestriddigt att starten av (och i mindre omfattning förberedelserna av) Första världskriget var en avgörande vändpunkt. Utan Första världskriget går det inte att tänka sig Hitler och nazismen som massfenomen. Utan inledandet av Andra världskriget hade Auschwitz varit omöjligt. Men den kris för mänskligheten och civilisationen som inleddes med Första världskriget

- kan i själva verket knappast skiljas från imperialismens kris. De första yttringarna av denna under kolonialismen är knuten till framväxten av biologiskt rasistiska läror bland vissa av kolonisatorerna (minns skyltarna: 'Hundar och infödingar inte tillåtna').
6. Förintelsen hade inte bara ideologiska rötter. Den hade varit omöjlig utan vissa materiella och tekniska medel. Det rörde sig om ett industriellt utrotningsprojekt och inget gör-det-själv-projekt. Det är det enda som skiljer det från de traditionella pogromerna. Det krävde massproduktion av Zyklon-B-gas, gaskammare, rör, krematorier, kaserner och ett massivt behov av järnvägstransporter, i en omfattning som inte hade varit möjlig att uppnå på 1700-talet och större delen av 1800-talet, för att inte tala om tidigare epoker (om inte projektet hade utförts under decennier eller till och med flera sekler). I denna mening var Förintelsen också (inte bara men också) en produkt av den moderna industrin, som alltmer har undanflytt människors eller mänsklig kontroll. Alltså den moderna kapitalistiska industrin som drivs framåt av en mer och mer intensiv och okontrollerad konkurrens. Det är det hittills mest extrema exemplet på hur ett perfekt partiellt förnuft kombineras med ett globalt oförnuft som drivits till det yttersta: en kombination som är typisk för det borgerliga samhället.
7. Utöver Förintelsens ideologiska och materiella/tekniska förutsättningar måste vi också beakta dess samhällspolitiska förutsättningar. För att kunna genomföra Förintelsen krävdes miljontals människors mer eller mindre aktiva deltagande: i första hand naturligtvis bödlar, organisatörer och lägervakter, men också statsmän, bankirer, industrimän, höga statstjänstemän, arméofficerare, diplomater, advokater, professorer, läkare och 'fotsoldater': lägre tjänstemän, 'vanliga' fängelsevakter, järnvägsarbetare osv. En noggrann genomgång av denna massa på flera miljoner medbrottslingar skulle dela upp dem i olika nationaliteter, där tyskarna tveklöst skulle utgöra högst 50 till 60 procent. Den skulle också dela upp dem efter grad av oförnuft, med psykopater och fanatiker i minoritet, om än en betydande minoritet. Men majoriteten handlade pga vanan att lyda, av rutin eller beräkning (kyrkans tystnad hamnar i denna sista kategori), om inte pga feighet (riskerna med individuell olydnad bedömdes större än risken att delta i omänskliga handlingar). En av de faktorer som gjorde att Förintelsen kunde äga rum var etisk, eller hade om ni så önskar att göra med hur ett beteende motiveras. Den krävde ett speciellt tänkesätt: Förintelsen var inte bara resultatet av benägenheten att acceptera, lovsjunga eller till och med dyrka massivt våld, utan också av godtagandet av läran att staten har rätt att kräva att individer skall göra saker som de utifrån grundläggande etiska regler skulle rygga för, och i sina hjärtan verkligen ryggar för. Enligt denna lära är det bättre att alltid ge efter för statens makt än att 'undergräva den politiska auktoriteten'. De extrema konsekvenserna av denna lära har visat det absurda i de konservativas (inklusive Aristoteles och Goethes) klassiska tes: att den 'oordning' som orsakas av att göra uppror mot orättvisor alltid skulle leda till ännu mer orättvisor. Det kan knappast finnas någon värre orättvisa än Auschwitz. Ställd inför en oerhörd orättvisa är motstånd och uppror – inklusive individuellt motstånd men framförallt kollektivt motstånd och uppror – inte bara rätt utan också en plikt som går före alla statsskäl. Detta är Förintelsens viktigaste lärdom.
8. Minoriteter med fanatiska, extremistiska och omänskliga uppfattningar, dvs sjuka minoriteter och individer, har funnits och existerar fortfarande i så gott som alla länder under 1800- och 1900-talen, för att inte tala om tidigare århundraden. Men de utgör ett marginellt fenomen med minimalt politiskt inflytande. De var definitivt marginella i Tyskland mellan 1848 och 1914. För att dessa individer ska få gensvar från miljontals människor krävs en djup samhällelig kris (marxister skulle säga: en djup samhällsekonomisk kris, en djup kris för produktions-sättet, och en djup kris för maktstrukturerna). För att dessa individer på kort sikt skall kunna få någon makt, och ännu mer för att de faktiskt skall kunna gripa makten, måste det uppstå ett styrkeförhållande mellan samhällskrafterna som gör det möjligt: en försvagning av den traditionella arbetarrörelsen (och i mindre grad av den traditionella borgerliga liberalismen); ett stärkande av de förmögna klassernas mest aggressiva skikt; förtvivlan inom medelklassen; en avsevärd ökning av antalet deklasserade människor, osv. Weimarrepublikens kris och den ekonomiska krisen 1929-34 skapade otvivelaktigt dessa förhållanden i Tyskland 1932-33.
9. Den tyska historiens särdrag; den speciella naturen hos det 'maktblock' som uppstod efter

Tysklands enande 1871; de preussiska junkrarnas speciella tyngd och den militaristiska traditionen inom detta block; den liberalt humanistiska traditionens relativa svaghet jämfört med andra länder (pga nederlaget för 1848 års revolution); den uppenbara ojämvikten mellan Tysklands blomstrande industri och finanskapital å ena sidan och dess begränsade inflytande i världsskala å den andra: allt detta gjorde att den tyska imperialismen var aggressivare än sina rivaler under perioden 1890 till 1945. En stor del av Tysklands 'elit' ansåg under denna period att kampen om världsherravälde skulle äga rum med hjälp av krig och militarism. Det imperium som Tyskland skulle erövra – motsvarigheten till Storbritanniens 'indiska imperium' – låg i Central- och Östeuropa (senare skulle det utsträckas till Mellanöstern, Afrika, Sydamerika osv). Detta förklarar varför så stor del av de tyska härskande klasserna var beredda att acceptera Hitler utan att helt och fullt inse vart detta skulle leda dem (trots att det så tidigt som den 30 juni 1934 var uppenbart för alla som inte var blinda att mannen var beredd att trampa på de mest grundläggande moraliska och rättsprinciperna, att han i själva verket var en hänsynslös mördare).

Från och med 1885-90 fanns både den liberal-humanistiska och konservativt militaristiska riktningen bland de borgerliga klasserna i Europa, USA och Japan. Skillnaden är att den senare tendensen var i minoritet i Frankrike och Storbritannien medan den blev majoritet i Tyskland och Japan (i USA befann sig de två strömningarna från och med 1940 i jämvikt). Denna skillnad förklaras inte av etniska faktorer utan av historiska särdrag.

10. Om vi betraktar Förintelsen som det hittills yttersta tecknet på de destruktiva tendenser som existerar i det borgerliga samhället, tendenser som har sina rötter djupt i kolonialismen och imperialismen, så kan vi uppmärksamma andra tendenser som går i samma riktning, i synnerhet kapprustningens utveckling (kärnvapenkrig, biologisk och kemisk krigföring, s k 'konventionella' vapen som är kraftfullare än bomberna som släpptes över Hiroshima och Nagasaki, osv). Ett kärnvapenkrig eller till och med ett 'konventionellt' krig om det fortfarande fanns kärnkraftverk vore värre än Förintelsen. Redan det språk som används för att beskriva detta sorts krig visar hur irrationellt det är att förbereda det. När de talar om att 'begränsa kostnaderna' för ett kärnvapenkrig så handlar det om att begå självmord, att förstöra hela den mänskliga rasen, 'till lägsta möjliga kostnad'. Vad har 'kostnader' med självmord att göra?

11. Denna tolkning av Förintelsen innebär inte på något sätt en nedtoning av nazisternas brott mot mänskligheten, som är de värsta i historien trots att den är rik på favor. Tolkningen har ett speciellt vetenskapligt värde. De som förkastar den måste visa att den är felaktig på grundval av fakta, och hur de hänger ihop och betingar varandra. Detta är en diskussion bland historiker, sociologer, ekonomer, politiska vetenskapsmän och moralfilosofer. En vetenskaplig tes (hypotes) kan bara tillbakavisas med vetenskapliga och inte utomvetenskapliga argument.

Men långtifrån att vara en eftergift till nazisterna eller de tyska militaristerna eller ens den tyska 'eliten' har denna tolkning av Förintelsen också en subjektiv uppgift. Den är också användbar och nödvändig utifrån den mänskliga rasens intressen. Den gör det möjligt för oss att undvika de intellektuella och moraliska favor som finns inneboende i den motsatta tesen, enligt vilken Förintelsen är bortom all rationell förklaring och är obegriplig. Denna mörkermännens ståndpunkt är i stora stycken en postum seger för nazisternas läror. Ty om en del av historien är irrationell och helt obegriplig så innebär det att mänskligheten själv också är irrationell och obegriplig. Då finns ondskans imperium 'i oss alla'. Det är ett indirekt om inte hycklande sätt att säga att det inte var Hitlers och inte heller nazisternas fel, eller de som tillät dem att erövra och utöva makten, utan allas dvs ingen särskilds fel. Vi för vår del föredra att se den historiska sanningen sådan den är: långtifrån att 'alla är skyldiga', män och kvinnor överallt, så kan man välja ett av två läger. Brottslingarna och deras medlöpare handlade annorlunda än de som gjorde motstånd. Arbetarna i Amsterdam som strejkade mot de första antijudiska lagarna var inte samma sak som SS. Den danska motståndsrörelsen som räddade i stort sett alla av landets judar var inte samma sak som landsförrädarna. Majoriteten av det italienska folket (ett 'gäng oärliga lögnare' som Eichmann sade på ett cyniskt sätt, på gränsen till det groteska) som gjorde att huvuddelen av de italienska judarna kunde rädda sig, var inte samma sak som Ustasja-rörelsen i Kroatien. Röda arméns soldater som befriade Auschwitz var inte samma sak som de som skapade gaskamrarna. Mellan dessa två läger fanns förvisso situationer och beteenden som låg mitt emellan dem. Men det går empiriskt att visa att de två lägren existerade. Genom att

på ett rationellt sätt förklara Förintelsen så förklarar vi samtidigt skillnaden mellan dessa två beteenden.

12. Vår tolkning av Förintelsen har också en praktisk och politisk funktion. Den gör det möjligt för oss att undvika vanmakt och känslan av maktlöshet inför risken att den skall ske igen. Vi säger medvetet att Förintelsen är det värsta av mänsklighetens brott hittills. Men det finns ingen garanti för att denna 'höjdpunkt' inte kommer att upprepas eller överträffas i framtiden. Att på förhand förneka detta förefaller oss irrationellt och politiskt oansvarigt. Som Bertold Brecht sade: 'Det sköte varifrån detta monster uppstod är fortfarande fruktbart.'

För att idag på ett bättre sätt bekämpa nyfascismen och den biologiska rasismen måste vi förstå fascismens karaktär igår. Vetenskaplig kunskap är också ett vapen som människan behöver för att kämpa och överleva, inte bara en rent akademisk övning. Om man vägrar använda detta vapen så blir det lättare för nya massmördare att uppstå; det skulle betyda att man tillät dem att begå nya brott. Om vi förklarar fascismens och Förintelsens orsaker så har vi större förmåga att förkasta, protestera mot, totalt och orubbligt vara emot, göra motstånd och uppror mot den ständigt möjliga risken att fascismen och andra antihumanistiska läror och praktiker återuppstår. Det är ett grundläggande oundgängligt politiskt och moraliskt renlighetsarbete.